

**PROCESY INTEGRACYJNE
W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ**

**OBSZAR BYŁEGO
ZWIĄZKU RADZIECKIEGO**

JERZY GRABOWIECKI
MONIKA FIEDORCZUK

**PROCESY INTEGRACYJNE
W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ
OBSZAR BYŁEGO
ZWIĄZKU RADZIECKIEGO**



Białystok 2021

Recenzenci:

dr hab. Aleksander Maksimczuk, prof. PWSZ w Suwałkach

dr hab. Krzysztof Falkowski, prof. SGH

Opracowanie graficzne: Marek Owieczko

Redakcja i korekta: Halina Ławnicka

Skład i redakcja techniczna: Roman Sakowski

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku

Białystok 2021

ISBN 978-83-7431-696-5

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Ekonomii i Finansów Uniwersytetu w Białymstoku

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

ul. Świerkowa 20B, 15-328 Białystok

tel. (85) 745 71 20, (85) 745 71 02, (85) 745 70 59

e-mail: wydawnictwo@uwb.edu.pl

<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: Hot Art Przemysław Zaczek

SPIS TREŚCI

TABLE OF CONTENTS	8
СОДЕРЖАНИЕ	11
WYKAZ SKRÓTÓW	15
WSTĘP	17
INTRODUCTION	21
ВВЕДЕНИЕ	25

Rozdział 1

WSPÓLNOTA NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW	29
1.1. Początki Wspólnoty Niepodległych Państw	29
1.2. Kraje członkowskie	41
1.3. Struktura instytucjonalna Wspólnoty Niepodległych Państw	50
1.4. Efekty współpracy na płaszczyźnie gospodarczej i militarnej	60
1.5. Pozycja w gospodarce światowej	77
1.6. Ocena i perspektywy rozwoju	83

Rozdział 2

EUROAZJATYCKA UNIA GOSPODARCZA	89
2.1. Od wizji Unii Euroazjatyckiej do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej	89
2.2. Członkostwo oraz współpraca zewnętrzna	97
2.3. Instytucje	100
2.4. Efekty integracji	103
2.5. Ocena i perspektywy rozwoju Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej	111

Rozdział 3

PAŃSTWO ZWIĄZKOWE BIAŁORUSI I ROSJI	115
3.1. Etapy budowania Państwa Związkowego Białorusi i Rosji ..	115
3.2. Podobieństwa i różnice między Białorusią i Rosją	118
3.3. Instytucje Państwa Związkowego Białorusi i Rosji	121
3.4. Korzyści i koszty integracji	126
3.5. Perspektywy współpracy Białorusi i Rosji w ramach Państwa Związkowego	132

Rozdział 4

ORGANIZACJA NA RZECZ DEMOKRACJI I ROZWOJU GUAM	135
4.1. Geneza	135
4.2. Instytucje i członkowie	139
4.3. Efekty współpracy	146
4.4. Współpraca zewnętrzna Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM	151
4.5. Perspektywy współpracy krajów Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM	154

Rozdział 5

SZANGHAJSKA ORGANIZACJA WSPÓŁPRACY	157
5.1. Od „szanghajskiej piątki” do Szanghajskiej Organizacji Współpracy	158
5.2. Cele, zasady i obszary współpracy Szanghajskiej Organizacji Współpracy	161
5.3. Członkowie	166
5.4. Struktura instytucjonalna	170
5.5. Gospodarczy wymiar Szanghajskiej Organizacji Współpracy	173
5.6. Wyzwania Szanghajskiej Organizacji Współpracy	181

ZAKOŃCZENIE	184
CONCLUSION	187
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	190
BIBLIOGRAFIA	193
WYKAZ RYSUNKÓW	206
WYKAZ TABEL	208

TABLE OF CONTENTS

SPIS TREŚCI	5
TABLE OF CONTENTS	9
СОДЕРЖАНИЕ	11
LIST OF ABBREVIATIONS	15
WSTĘP	17
INTRODUCTION	21
ВВЕДЕНИЕ	25

Chapter 1

THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES	29
1.1. The beginnings of the Commonwealth of Independent States	29
1.2. Member states	41
1.3. Institutional structure of the Commonwealth of Independent States	50
1.4. Effects of cooperation on the economic and military levels	60
1.5. Position in the world economy	77
1.6. Assessment and development prospects	83

Rozdział 2

EURASIAN ECONOMIC UNION	89
2.1. From the vision of the Eurasian Union to the Eurasian Economic Union	89
2.2. Membership and external cooperation	97

2.3. Institutions	100
2.4. Effects of cooperation	103
2.5. Assessment and development prospects of Eurasian Economic Union	111

Chapter 3

THE UNION STATE OF BELARUS AND RUSSIA	115
3.1. Stages of building of the Union State of Belarus and Russia	115
3.2. Similarities and differences between Belarus and Russia ..	118
3.3. Institutions of the Union State of Belarus and Russia	121
3.4. Integration benefits and costs	126
3.5. Prospects for cooperation between Belarus and Russia as part of the Union State	132

Chapter 4

THE ORGANIZATION FOR DEMOCRACY AND ECONOMIC DEVELOPMENT GUAM	135
4.1. Genesis	135
4.2. Institutions and members	139
4.3. Effects of cooperation	146
4.4. External cooperation of the Organization for Democracy and Economic Development GUAM	151
4.5. Development prospects of the Organization for Democracy and Economic Development GUAM	154

Chapter 5

THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION	157
5.1. From the 'Shanghai Five' to the Shanghai Cooperation Organization	158
5.2. Goals, principles and areas of cooperation of the Shanghai Cooperation Organization	161

5.3. Members	166
5.4. Institutional structure	102
5.5. The economic dimension of the Shanghai Cooperation Organization	173
5.6. Challenges of the Shanghai Cooperation Organization	181
ZAKOŃCZENIE	184
CONCLUSION	187
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	190
BIBLIOGRAPHY	193
LIST OF CHARTS	206
LIST OF TABLES	208

СОДЕРЖАНИЕ

SPIS TREŚCI	5
TABLE OF CONTENTS	8
СОДЕРЖАНИЕ	11
СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ	15
WSTĘP	17
INTRODUCTION	21
ВВЕДЕНИЕ	25

Глава 1

СОДРУЖЕСТВО НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ	29
1.1. Истоки Содружества Независимых Государств	29
1.2. Страны-члены	41
1.3. Институциональная структура Содружества Независимых Государств	50
1.4. Последствия сотрудничества на экономическом и военном уровнях	60
1.5. Положение в мировой экономике	77
1.6. Оценка и перспективы развития	83

Глава 2

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ	89
2.1. От идеи Евразийского союза к Евразийскому экономическому союзу	89
2.2. Членство и внешнее сотрудничество	97

2.3. Институты	100
2.4. Эффекты сотрудничества	103
2.5. Оценка и перспективы развития Евразийского экономического союза	111
Глава 3	
<hr/>	
СОЮЗНОЕ ГОСУДАРСТВО БЕЛАРУСИ И РОССИИ	115
3.1. Этапы строительства Союзного государства Беларуси и России	115
3.2. Сходства и различия между Беларусью и Россией	118
3.3. Институты Союзного государства Беларуси и России	121
3.4. Преимущества и затраты на интеграцию	125
3.5. Перспективы сотрудничества Беларуси и России в рамках Союзного государства	132
Глава 4	
<hr/>	
ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА ДЕМОКРАТИЮ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ – ГУАМ	135
4.1. Генезис	135
4.2. Институты и страны-члены	139
4.3. Эффекты сотрудничества	146
4.4. Внешнее сотрудничество Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ	151
4.5. Перспективы сотрудничества Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ	154
Глава 5	
<hr/>	
ШАНХАЙСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА	157
5.1. От «Шанхайской пятёрки» до Шанхайской Организации Сотрудничества	158
5.2. Цели, принципы и направления сотрудничества Шанхайской Организации Сотрудничества	161

5.3. Страны-члены	166
5.4. Институциональная структура	170
5.5. Экономический аспект Шанхайской Организации Сотрудничества	173
5.6. Вызовы Шанхайской Организации Сотрудничества	181
ZAKOŃCZENIE	184
CONCLUSION	187
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	190
БИБЛИОГРАФИЯ	193
СПИСОК РИСУНКОВ	206
СПИСОК ТАБЛИЦ	208

WYKAZ SKRÓTÓW

AIB	– z ang. <i>Asian Infrastructure Investment Bank</i> – Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych
ASEAN	– z ang. <i>Association of South-East Asian Nations</i> – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej
BIZ	– Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne
BP	– British Petroleum
BRI	– z ang. <i>Belt and Road Initiative</i> – Inicjatywa Pasa i Szlaku
BSEC	– z ang. <i>Organization of Black Sea Economic Cooperation</i> – Organizacja Współpracy Gospodarczej Państw Morza Czarnego
CICA	– z ang. <i>Conference on Interaction & Confidence Building Measures in Asia</i> – Konferencja ds. Interakcji i Budowy Środków Zaufania w Azji
CRC	– z ang. <i>Committee of the Red Cross</i> – Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża
EaUG	– Euroazjatycka Unia Gospodarcza
EaWG	– Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza
EBRD	– z ang. <i>European Bank for Reconstruction and Development</i> – Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju
ECO	– z ang. <i>Economic Cooperation Organization</i> – Organizacja Współpracy Gospodarczej
ESCAP	– z ang. <i>The Economic and Social Commission for Asia and the Pacific</i> – Komisja Gospodarczo-Społeczna Narodów Zjednoczonych ds. Azji i Pacyfiku
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza
FAO	– z ang. <i>Food and Agriculture Organization of the United Nations</i> – Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa
FR	– Federacja Rosyjska
GECF	– z ang. <i>Gas Exporting Countries Forum</i> – Forum Państw Eksporterów Gazu
GUAM	– Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia
GUUAM	– Gruzja, Ukraina, Uzbekistan, Azerbejdżan, Mołdawia
ICT	– z ang. <i>Information and Communication Technology</i> – Technologie informacyjno-komunikacyjne

MFW	– Międzynarodowy Fundusz Walutowy
NATO	– z ang. <i>North Atlantic Treaty Organization</i> – Pakt Północnoatlantycki
OBWE	– Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPEC	– z ang. <i>Organization of the Petroleum Exporting Countries</i> – Organizacja Krajów Eksportujących ropę Naftową
OUBZ	– Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym
PKB	– Produkt Krajowy Brutto
RATS	– z ang. <i>Regional Anti-Terrorist Structure</i> – Regionalna Struktura Antyterrorystyczna
RFSRR	– Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
RSOP	– Regionalny System Obrony Powietrznej
RZW	– Regionalne Zgrupowanie Wojsk
SOW	– Szanghajska Organizacja Współpracy
TRACECA	– z ang. <i>Transport Corridor Europe–Caucasus–Asia</i> – Korytarz Transportowy Europa–Kaukaz–Azja
UE	– Unia Europejska
UNCTAD	– z ang. <i>United Nations Conference on Trade and Development</i> – Konferencja Narodów Zjednoczonych ds. Handlu i Rozwoju
UNECE	– z ang. <i>United Nations Economic Commission for Europe</i> – Europejska Komisja Gospodarcza
UNESCAP	– z ang. <i>United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific</i> – Komisja Gospodarcza i Społeczna ONZ ds. Azji i Pacyfiku
UNESCO	– z ang. <i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i> – Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Oświaty, Nauki i Kultury
UNHCR	– z ang. <i>United Nations High Commissioner for Refugees</i> – Wysoki komisarz Narodów Zjednoczonych ds. uchodźców
UNODC	– z ang. <i>United Nations Office on Drugs and Crime</i> – Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przeszłości
WNP	– Wspólnota Niepodległych Państw
WPG	– Wspólna Przestrzeń Gospodarcza
WTO	– z ang. <i>World Trade Organization</i> – Światowa Organizacja Handlu
ZBiR	– Związek Białorusi i Rosji
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

WSTĘP

Rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) zapoczątkował powstanie nowego układu geopolitycznego i gospodarczego na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu Południowego oraz Azji Centralnej. Na gruzach istniejącego przez prawie siedemdziesiąt lat ZSRR powstało 15 państw, które miały od tej pory samodzielnie decydować o kierunkach swojej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Federacja Rosyjska (FR) odziedziczyła po ZSRR spuściznę nie tylko formalną i prawną, ale także postrzeganie byłych republik jako swojej wyłącznej strefy wpływów (rosyjska wersja doktryny Monroe).

Utrata imperialnej pozycji przez FR miała wpływ na jej aktywność na arenie międzynarodowej, co przejawiało się w intensyfikacji działań ukierunkowanych na odbudowę wpływów na obszarze poradzieckim. Rosja podejmowała wiele inicjatyw mających na celu zbliżenie do siebie byłych republik radzieckich za pomocą *soft power*, tj. miękkich środków oddziaływania, do których zalicza się projekty integracji politycznej i gospodarczej. Większość poradzieckich struktur integracyjnych była hybrydą modelu umów międzyrządowych oraz modelu dominującego uczestnika. Ugrupowania integracyjne, które ukształtowały się wokół Rosji jako dominującego lidera, nie przyczyniły się do szerszej koordynacji narodowych polityk ekonomicznych i liberalizacji rynków.

Wspólnota Niepodległych Państw (WNP) stanowi wyjątkowy podmiot stosunków międzynarodowych, jaki wykształcił się od razu po rozpadzie ZSRR i skupił większość byłych republik związkowych. Młode państwa

stanęły wówczas przed wyzwaniem budowania własnej tożsamości narodowej, tworzenia mechanizmów rynkowych, utrzymywania kontaktów i relacji między sobą i z innymi krajami na nowych zasadach¹. Ponadto, nowo powstałe kraje musiały określić swoje miejsce w gospodarce światowej, w tym w systemie handlu międzynarodowego. Powstanie i rozwój WNP przebiegały równoległe z występowaniem określonych tendencji, dotyczących funkcjonowania systemów politycznych krajów jako takich, a z drugiej strony stwarzały warunki dalszego rozwoju procesów demokratycznych w całym obszarze byłego ZSRR².

Przykładem integracji w mniejszym gronie krajów na obszarze byłego ZSRR jest funkcjonująca od 2014 r. Euroazjatycka Unia Gospodarcza (EaUG). Zgodnie z zamierzeniami EaUG miała docelowo osiągnąć najwyższy stopień zaawansowania procesów integracyjnych. Pięć państw, tj. Rosja, Białoruś, Kazachstan, Armenia i Kirgistan, utworzyło podmiot, którego celem była wszechstronna modernizacja, kooperacja i zwiększenie międzynarodowej konkurencyjności gospodarek oraz stworzenie warunków dla stabilnego rozwoju i podwyższania poziomu życia w krajach członkowskich. W ramach EaUG ustanowiono swobodę przepływu towarów, usług, kapitału i siły roboczej oraz prowadzone są skoordynowane lub wspólne dziedziny polityki ekonomicznej. Po niepowodzeniach w zakresie wielostronnej integracji w ramach WNP zaczęto przypisywać większe znaczenie relacjom dwustronnym między krajami i zacieśnianiu relacji Rosji z wybranymi krajami, tj. Białorusią, Kazachstanem, Kirgistanem³.

¹ A. Moraczewska, *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmentacja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 26.

² K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. Economic and Political Factors*, Springer, Cham 2017, s. 2.

³ J. Potulski, *Spółeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2008, s. 364.

Na obszarze byłego ZSRR, oprócz podmiotów skupiających co najmniej kilka krajów, powstało również specyficzne ugrupowanie, tj. Państwo Związkowe Białorusi i Rosji. Ścisła współpraca Białorusi i Rosji wynikała ze wspólnej przeszłości i funkcjonowania w ramach ZSRR, wspólnych tradycji, podobieństwa kulturowego i bliskości geograficznej. Kraje przyjęły ambitne plany i założenia dotyczące współpracy na różnych płaszczyznach, jednak kolejne lata przyniosły znaczące zmiany we wzajemnych relacjach.

W przeciwieństwie do ugrupowań, w których z ekonomicznego i politycznego punktu widzenia główną rolę odgrywa FR, Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM (akronim od nazw krajów: Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia) to podmiot będący w opozycji wobec Rosji na obszarze poradzieckim. GUAM miała umożliwić krajom członkowskim współpracę bez kontroli ze strony FR, wykorzystanie swego strategicznego położenia oraz wzmocnienie relacji z krajami szeroko rozumianego Zachodu.

Z kolei Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW) obejmuje olbrzymi obszar od Kaliningradu do Władywostoku i od Morza Białego do Morza Południowochińskiego, a po uwzględnieniu państw obserwatorów południowe jej granice sięgają Oceanu Indyjskiego i Bliskiego Wschodu. SOW promuje otwarty regionalizm, realizuje wspólne cele polityczne i w zakresie bezpieczeństwa, a także poszukuje optymalnych mechanizmów i instytucji zacieśniania współpracy gospodarczej oraz pogłębia kontakty kulturalne, humanitarne i w sferze ochrony środowiska naturalnego. Pod względem organizacyjnym SOW nie jest ugrupowaniem integracyjnym, w którym maksymalną unifikację osiąga się poprzez delegowanie suwerennych prerogatyw państw członkowskich do organów ponadnarodowych. Stanowi raczej próbę budowania równorzędnego partnerstwa pomiędzy państwami o różnej wielkości, potencjale ekonomicznym i systemach politycznych oraz odmiennych cechach kulturowych i cywilizacyjnych.

Wszystkie kraje wykazują chęć rozwoju gospodarczego, służącego podmiotom na każdym poziomie agregacji⁴, a integracja ekonomiczna jest jednym z kluczowych czynników przyspieszających ten rozwój. Pomimo wielu wyzwań, z którymi muszą się zmierzyć ugrupowania integracyjne na obszarze poradzieckim, w tym z kryzysem politycznym i odbudową gospodarek po załamaniu spowodowanym przez pandemię COVID-19, niewykorzystany potencjał współpracy gospodarczej regionu jest ogromny, o czym świadczy rosnąca wymiana handlowa i współpraca inwestycyjna. Celem publikacji jest ukazanie wielowymiarowości i złożoności procesów integracyjnych występujących współcześnie na tym obszarze. Największy nacisk został położony na aktualne wyzwania w kontekście zmieniającego się dynamicznie otoczenia. W niniejszym opracowaniu dominować będzie podejście akcentujące specyfikę ekonomiczną.

Autorzy mają nadzieję, że ze względu na zakres tematyczny i aktualność omawianej problematyki monografia spotka się z życzliwym przyjęciem i będzie służyła studentom, wykładowcom oraz jako źródło informacji dla zainteresowanych przedstawicieli praktyki gospodarczej.

⁴ H. Wnorowski, *The Problem of Choosing Development Paths*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2019, nr 59 (72), s. 227-228.

INTRODUCTION

The collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) initiated the emergence of a new geopolitical and economic system in Eastern Europe, the South Caucasus and Central Asia. Upon the ruins of the USSR, which had existed for almost 70 years, 15 states were created, which from then on independently decided the direction of their domestic and foreign policy. The Russian Federation (RF) inherited from the USSR not only the legacy of formal and legal status, but also the perception of the former republics as under its exclusive sphere of influence (the Russian version of the Monroe doctrine).

The Russian Federation's loss of its imperial position had an impact on its activity in the international arena, which manifested in the intensification of activities designed to rebuild its influence in the post-Soviet area. Russia has undertaken many initiatives to bring the former Soviet republics together by means of soft power, i.e. soft means of influence, including projects for political and economic integration. Most of the post-Soviet integration structures were a hybrid of the intergovernmental agreement model and the dominant participant model. The integration groups that formed around Russia as the dominant leader have not contributed to either the wider coordination of national economic policies or the liberalization of markets.

The Commonwealth of Independent States (CIS), which formed immediately after the collapse of the USSR and gathered most of the former union republics, is a unique subject of international relations. After the collapse of the USSR, young states faced the challenges of building

their own national identity, creating market mechanisms, and maintaining contacts and relations both with each other and with other countries on new terms¹. Moreover, the newly formed countries had to define their place in the world economy, including the international trade system. The emergence and development of the CIS ran in parallel with certain trends regarding the functioning of countries' political systems. Simultaneously, these created conditions for the further development of democratic processes in the entire area of the former USSR².

An example of integration in a smaller group of countries in the former USSR territory is the Eurasian Economic Union (EaEU), which has been operating since 2014. EaEU was intended to achieve the highest level of advancement in the integration processes. Five countries, i.e. Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia and Kyrgyzstan, created an entity with the aim of comprehensive modernization, cooperation, and increasing the international competitiveness of economies. Additionally, they aimed to create conditions for stable development and raise the standard of living in the member states. Within the EaEU free movement of goods, services, capital and labor were established, and the coordination of economic policies was introduced. After failures in the field of multilateral integration within the CIS, greater importance began to be attached both to bilateral relations between the countries and to Russia's tightening relations with selected countries, i.e. Belarus, Kazakhstan and Kyrgyzstan³.

In the territory of the former USSR, in addition to entities associating with at least a few countries, a specific group was created to which only

¹ A. Moraczewska, *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [in:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmentacja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 26.

² K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. Economic and Political Factors*, Springer, Cham 2017, s. 2.

³ J. Potulski, *Spółeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2008, s. 364.

two countries belong, i.e. the Union State of Russia and Belarus. Close cooperation between Belarus and Russia resulted from a common past of functioning within the USSR, common traditions, cultural similarity and geographical proximity. The countries adopted ambitious plans and assumptions regarding cooperation on various levels, but the subsequent years of cooperation brought about significant changes in mutual relations.

Contrary to the groups in which the Russian Federation plays the main role from an economic and political standpoint, the Organization for Democracy and Economic Development GUAM (acronym from the names of countries: Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova) is an entity opposing Russia in the post-Soviet area. GUAM enabled the member states to cooperate without the control of the Russian Federation, to use their strategic location and to strengthen relations with the countries of the broadly understood West.

In turn, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) covers a huge area from Kaliningrad to Vladivostok and from the White Sea to the South China Sea, and, after taking into account the observer countries, its southern borders extend to the Indian Ocean and the Middle East. SCO promotes open regionalism; pursues common political and security goals; looks for optimal mechanisms and institutions to strengthen economic cooperation; and deepens cultural, humanitarian and environmental contacts. In terms of organization, the SCO is not an integration group in which maximum unification is achieved by delegating the sovereign prerogatives of the member states to supranational bodies. Rather, it is an attempt to build an equal partnership between states of different sizes, economic potential and political systems, as well as different cultural and civilization characteristics.

All countries are interested in economic development, beneficial for all entities at every level of aggregation⁴, and economic integration is one of

⁴ H. Wnorowski, *The Problem of Choosing Development Paths*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2019, nr 59 (72), s. 227-228.

the key factors accelerating the development. Despite the many challenges that integration groups in the post-Soviet area have to face, including political crisis and economic recovery post-COVID-19 pandemic, the untapped potential of the region's economic cooperation is enormous, as evidenced by growing trade and cooperation investment. The aim of this publication is to show the multidimensionality and complexity of the integration processes occurring in this area today. The greatest emphasis was placed on the current challenges in the context of the dynamically changing environment. In this study, the approach that emphasizes economic specificity will prevail.

The authors hope that due to the scope and relevance of the discussed issues, the monograph will be welcomed and used by both students and lecturers as well as be a source of information for interested representatives of business practice.

ВВЕДЕНИЕ

Распад Союза Советских Социалистических Республик (СССР) инициировал создание новой геополитической и экономической системы в регионе Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии. На развалинах СССР, просуществовавшего почти 70 лет, было создано 15 государств, которые должны были самостоятельно определять направления своей внутренней и внешней политики. Российская Федерация (РФ) унаследовала от СССР не только наследие формального и правового статуса, но и восприятие бывших республик как исключительной сферы своего влияния (российская версия доктрины Монро).

Утрата Российской Федерацией имперского положения сказалась на её деятельности на международной арене, что проявилось в активизации деятельности, направленной на восстановление влияния на постсоветском пространстве. Россия предприняла множество инициатив по объединению бывших советских республик с помощью мягкой силы (*soft power*), т.е. мягких средств воздействия, которые включают проекты политической и экономической интеграции. Большинство постсоветских интеграционных структур представляли собой гибрид модели межправительственного соглашения и модели доминирующего участника. Интеграционные группы, которые сформировались вокруг России как доминирующего лидера, не способствовали более широкой координации национальной экономической политики и либерализации рынков.

Содружество Независимых Государств (СНГ) является уникальным субъектом международных отношений, который сформировался сразу после распада СССР и сконцентрировал большинство бывших союзных республик. В то время молодые государства столкнулись с проблемой построения собственной национальной идентичности, создания рыночных механизмов, поддержания контактов и отношений друг с другом и с другими странами на основе новых правил¹. Более того, новообразованные страны должны были определить свое место в мировой экономике, в том числе в системе международной торговли. Возникновение и развитие СНГ шло параллельно с появлением определенных тенденций в функционировании политических систем стран как таковых, а с другой стороны, они создали условия для дальнейшего развития демократических процессов на всей территории бывшего СССР².

Примером интеграции в небольшой группе стран бывшего СССР является Евразийский экономический союз (ЕЭС), который действует с 2014 года. По замыслу целью ЕЭС было достижение наивысшего уровня продвижения в интеграционных процессах. Пять стран, т.е. Россия, Беларусь, Казахстан, Армения и Кыргызстан, создали структуру, целью которой была комплексная модернизация, сотрудничество и повышение международной конкурентоспособности экономик и создание условий для стабильного развития и повышения уровня жизни в государствах-членах. ЕЭС устанавливает свободное движение товаров, услуг, капитала и рабочей силы и преследует скоординированные или общие области экономической политики. После неудач в области многосторонней интеграции в рамках СНГ, лица,

¹ A. Moraczewska, *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [в:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmentacja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 26.

² K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. Economic and Political Factors*, Springer, Cham 2017, s. 2.

принимающие решения, большее значение стали придавать двусторонним отношениям между странами и ужесточению отношений России с отдельными странами, то есть Беларусью, Казахстаном и Кыргызстаном³.

На территории бывшего СССР, помимо субъектов, объединяющих как минимум несколько стран, определенная группа, к которой принадлежат только две, то есть Союзное государство Беларуси и России. Тесное сотрудничество Беларуси и России стало результатом общего прошлого и функционирования в рамках СССР, общих традиций, культурного сходства и географической близости. Страны приняли амбициозные планы и предположения относительно сотрудничества на различных уровнях, но последующие годы принесли значительные изменения во взаимоотношениях.

В отличие от группировок, в которых Российская Федерация играет важную роль с экономической и политической точки зрения, Организация за демократию и развитие ГУАМ (аббревиатура названий стран: Грузия, Украина, Азербайджан, Молдова) это оппозиционная России организация на постсоветском пространстве. ГУАМ должен был дать возможность государствам-членам сотрудничать без контроля Российской Федерации, пользуясь своим стратегическим положением и укрепляя отношения со странами широко понимаемого Запада.

Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) охватывает огромную территорию от Калининграда до Владивостока и от Белого до Южно-Китайского моря, и с включенными странами-наблюдателями его южные границы простираются до Индийского океана и Ближнего Востока. ШОС продвигает открытый регионализм, преследует общие политические цели и цели безопасности, а также ищет оптимальные механизмы и институты для укрепления экономического сотрудничества и углубления культурных,

³ J. Potulski, *Spółeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2008, s. 364.

гуманитарных и экологических контактов. Организационно ШОС не является интеграционной группировкой, в которой максимальная унификация достигается путем делегирования суверенных прерогатив государств-членов наднациональным органам. Скорее, это попытка наладить равноправное партнерство между государствами разного размера, экономического потенциала и политических систем, а также различных культурных и цивилизационных характеристик.

Все страны демонстрируют стремление к экономическому развитию, обслуживая предприятия на всех уровнях агрегирования⁴, и экономическая интеграция является одним из ключевых факторов, ускоряющих это развитие. Несмотря на множество проблем, с которыми интеграционные группы на постсоветском пространстве сталкиваются, в том числе политический кризис и восстановление экономики после коллапса, вызванного пандемией COVID-19, неиспользованный потенциал экономического сотрудничества региона огромен, о чем свидетельствует растущее торговое и инвестиционное сотрудничество. Цель публикации – показать многомерность и сложность интеграционных процессов, происходящих сегодня в этой сфере. Наибольший упор был сделан на текущие вызовы в контексте динамично меняющейся окружающей среды. В данном исследовании будет преобладать подход, подчеркивающий экономическую специфику.

Надеемся, что, из-за предмета и актуальности обсужденных вопросов, монография будет хорошо принята, как источник информации для студентов, преподавателей и заинтересованных представителей деловой практики.

⁴ H. Wnorowski, *The Problem of Choosing Development Paths*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” 2019, nr 59 (72), s. 227–228.

Rozdział 1

WSPÓLNOTA NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW

1.1. Początki Wspólnoty Niepodległych Państw

Powstanie Wspólnoty Niepodległych Państw było nierozzerwalne z rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) i stanowiło efekt zamierzonych działań ze strony Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR) w kierunku zahamowania procesu rozbicia przestrzeni poradzieckiej (określanego często jako reintegracja terytorium byłego ZSRR) i utrzymania w bliższej i dalszej przyszłości ścisłych relacji politycznych i gospodarczych z byłymi republikami radzieckimi¹.

W sensie instytucjonalnym integracja obszaru byłego Związku Radzieckiego przebiegała w trzech etapach: podpisania układu białowieskiego, podpisania Deklaracji Ałmaackiej oraz przyjęcia Statutu (Karty) WNP². 8 grudnia 1991 r. w Puszczy Białowieskiej, we wsi Wiskule, Borys Jelcyn, Stanisław Szuszkiewicz i Leonid Krawczuk

¹ W. Konończuk, *Fiasko integracji. WNP i inne organizacje międzynarodowe na obszarze poradzieckim 1991–2006*, Prace OSW, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2007, s. 6, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_26_0.pdf [dostęp: 15.02.2020].

² J. Diec, *Geostrategiczny wybór Rosji. U zarania trzeciego tysiąclecia*, t. 1: *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2015, s. 187–188.

(przywódcy Rosji, Białorusi i Ukrainy) podpisali Umowę o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw (tzw. układ białowiecki)^{3,4}. Wydarzenie to jest traktowane jako jednoczesny rozpad ZSRR⁵. Podkreślić jednak należy, że określenie momentu rozpadu ZSRR nie jest oczywiste⁶. Administracja prezydenta USA, George'a Busha, wiązała ten moment i powstanie nowych państw z rezygnacją ze stanowiska prezydenta ZSRR. Z kolei prezydent FR, Borys Jelcyn, za datę rozpadu ZSRR i powstania WNP wskazał 8 grudnia 1991 r. Natomiast z komunikatu ministrów spraw zagranicznych krajów NATO, zgromadzonych na sesji Rady NATO 19 grudnia 1991 r., wynikało, że członkowie tej organizacji uważali wówczas, że ZSRR jeszcze istnieje.

Powstałe w 1922 r. państwo przestało funkcjonować w obliczu niewydolności gospodarki i modelu zarządzania nią oraz dążeń odśrodkowych w tworzących ZSRR republikach. Umowa o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw zakładała współpracę narodów i krajów w obszarze polityki, gospodarki, kultury, edukacji, ochrony zdrowia, ochrony środo-

³ Trzy republiki bałtyckie – Litwa, Łotwa i Estonia – wystąpiły z ZSRR jeszcze przed tym wydarzeniem. Już w 1990 r. reaktywowały Radę Bałtycką, za: R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1, s. 171.

⁴ Co interesujące i warte podkreślenia, w dniach 9-10 grudnia 1991 r. w holenderskim mieście Maastricht zawarty został przez 12 państw EWG traktat, którego najważniejszą decyzją było powołanie i wdrożenie polityki 3 filarów w ramach przyszłej Unii Europejskiej.

⁵ W pierwszym akapicie Umowy o utworzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw zapisano, iż „Republika Białoruś, Federacja Rosyjska, Ukraina, jako państwa-założyciele Związku SSR, które podpisały Umowę Związkową 1922 r., (...), uznają, że Związek SSR, jako podmiot prawa międzynarodowego i rzeczywistość geopolityczna, kończy swoje istnienie”, za: *Соглашение о создании Содружества Независимых Государств*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].

⁶ M. Michur-Ziemia, *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2007, nr 1, s. 223–225, za: W.G. Miller, *American Diplomacy and Soviet Desintegration*, [w:] *The Diplomatic Record 1991–1992*, Boulder–San Francisco–Oxford 1993, s. 3.

wiska naturalnego, nauki, handlu i innych (artykuł 4). Kraje przyznały i uszanowały wzajemnie terytorialną praworządność i nienaruszalność istniejących granic w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw (artykuł 5). Ponadto kraje zadeklarowały podjęcie współpracy w zakresie zabezpieczenia pokoju międzynarodowego i bezpieczeństwa, wdrożenia efektywnych narzędzi ograniczania wydatków zbrojeniowych, likwidacji broni jądrowej i utworzenia strefy bezatomowej (artykuł 6). W ramach podpisanego porozumienia ustalono, iż oficjalnym miejscem funkcjonowania organów WNP będzie Mińsk⁷.

Dopełniającym aktem prawnym o takiej samej randze była Deklaracja Ałmaacka, przyjęta na posiedzeniu przywódców państw WNP 21 grudnia 1991 r. w Ałma-Acie i podpisana przez 11 krajów, byłych republik radzieckich: Azerbejdżan, Armenię, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawię, Rosję, Tadżykistan, Turkmenistan, Ukrainę i Uzbekistan⁸. Jako dwunasty kraj 22 grudnia 1993 r. Deklarację Ałmaacką podpisała Gruzja. Z kolei ratyfikacja obydwu dokumentów przez poszczególne kraje trwała od grudnia 1991 do kwietnia 1994 r. W Deklaracji Ałmaackiej określono równoprawność wszystkich stron i demokratyczny charakter podejmowania decyzji. Zapisana w niej również została idea wspólnej przestrzeni gospodarczej i wspólnego rynku. Na spotkaniu w Ałma-Acie dokończony został proces przekształcenia byłych republik ZSRR w suwerenne państwa i tworzenia nowego podmiotu międzynarodowego – Wspólnoty Niepodległych Państw. To wydarzenie traktowane

⁷ W 1991 r. został przygotowany projekt umowy „O związku suwerennych państw”. W postanowieniu Rady Najwyższej ZSRR o projekcie umowy o Związku Suwerennych Państw (*О проекте Договора о Союзе Суверенных Государств*) zapisano: „podtrzymywać projekt (...), przedstawiony 18 lipca 1991 roku przez Prezydenta ZSRR w imieniu Komitetu Przygotowawczego, stworzonego na mocy decyzji czwartego zjazdu deputowanych ludowych ZSRR. Stworzyć możliwość podpisania Umowy po odpowiednim dopracowaniu i głosowaniu w ramach poszczególnych republik, z uczestnictwem upoważnionej delegacji związkowej”.

⁸ *Алма-атинская декларация*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].

jest również jako wyjściowe dla budowania politycznych systemów poszczególnych krajów WNP oraz systemu wzajemnych relacji politycznych między nimi.

W styczniu 1993 r. w Mińsku na szczycie Wspólnoty Niepodległych Państw przyjęto Statut (Kartę) WNP (wydarzenie traktowane jako potwierdzenie rejestracji WNP w ONZ)⁹. Statut WNP nie przyznał jej wyraźnie osobowości prawnej¹⁰. Stwierdzono w nim jedynie, że WNP nie jest państwem i nie posiada ponadnarodowych pełnomocnictw¹¹. Statutu nie ratyfikowały Ukraina¹² i Turkmenistan, które tym samym *de iure* nie stały się rzeczywistymi krajami członkowskimi Wspólnoty, a mogą być przypisane jedynie do grupy państw-założycieli i państw-członków¹³. W Statucie WNP sformułowane zostały jej cele (szerzej punkt 1.4), zasady funkcjonowania i charakter wzajemnych relacji między krajami. Statut WNP traktowany jest jako fundamentalny dokument, określający normy prawne w zakresie: z jednej strony współpracy między krajami członkowskimi, a z drugiej – działalności ustanowionych na jego mocy organów.

Rosja stała się kontynuatorem prawnomiędzynarodowym ZSRR. Kraje WNP 21 grudnia 1991 r. podjęły uchwałę, w której poparły stanowisko, aby Rosja kontynuowała stan członkostwa ZSRR w ONZ wraz ze stałym członkostwem w Radzie Bezpieczeństwa oraz w innych organizacjach międzynarodowych. Przejęła też całą sieć dyplomatyczną byłego ZSRR¹⁴.

⁹ Odniesienie do konkretnych artykułów Statutu będzie miało miejsce w kolejnych punktach rozdziału.

¹⁰ C. Mik, *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego*, t. 1: *Teoria i praktyka regionalnej integracji państw*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 501.

¹¹ M. Michur-Ziemba, op. cit., s. 229.

¹² Ukraina nie ratyfikowała statutu ani Protokołu do Porozumienia o utworzeniu WNP – więc był to *de facto* martwy członek organizacji.

¹³ *О Содружестве Независимых Государств*, <http://www.cis.minsk.by/page/174> [dostęp: 22.12.2019].

¹⁴ M. Michur-Ziemba, op. cit., s. 241.

Przesłanki powołania do życia Wspólnoty Niepodległych Państw można podzielić na trzy grupy¹⁵:

- 1) po stronie Rosji, dla której nowy podmiot dał możliwość utrzymania strefy wpływów, zarówno z politycznego, jak i ekonomicznego punktu widzenia (wszystkie pozostałe kraje miały zostać z jednej strony rynkami zbytu dla rosyjskich towarów, a z drugiej pozostać zapleczem surowcowym);
- 2) po stronie pozostałych krajów, które odczuwały silną potrzebę gwarancji ochrony i wsparcia w zakresie przeciwdziałania konfliktom wewnętrznym, w tym ruchom fundamentalistycznym; były ponadto uzależnione od rosyjskich surowców lub infrastruktury przesyłowej;
- 3) przesłanki natury obiektywnej, jakie wynikały z rozpadu ZSRR, oznaczające potrzebę zbudowania nowego podmiotu, służącego zrównoważeniu wzajemnych relacji, lub traktowanie WNP jako opcji przejściowej i sposobu ochrony przed ekspansją i oddziaływaniem innych krajów (np. Kirgistan vs. Chiny), a drugiej strony potrzebę zinstytucjonalizowania współpracy z uwagi na zależności produkcyjne, infrastrukturalne i gospodarcze, wykształcone w czasach ZSRR.

Rozpad ZSRR wywołał wiele obaw i wątpliwości w krajach zachodnich, jak i w społeczeństwach poszczególnych republik. W przypadku tych pierwszych obawy dotyczyły głównie potencjalnej utraty kontroli nad bronią jądrową, napływu imigrantów czy ograniczenia dostaw surowców¹⁶. W związku z tym WNP mogła być załagodzeniem skutków rozpadu ZSRR. Z drugiej strony była jego przedłużeniem i pozwoliła byłym jego społeczeństwom identyfikować się z tym, co po ZSRR pozostało, a jednocześnie przystosować się powoli do nowej rzeczywistości¹⁷.

¹⁵ K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 20–21.

¹⁶ J. Diec, op. cit., s. 192.

¹⁷ A. Visvizi, *Wspólnota Niepodległych Państw jako wspólnota bezpieczeństwa (security community): próba usystematyzowania problemu badawczego*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmentacja...*, s. 111.

Dla poszczególnych krajów utworzenie i członkostwo w WNP miało różne znaczenie i umożliwiała realizację różnych celów. Spośród wszystkich państw wyróżniały się cele Federacji Rosyjskiej, dla której utworzenie WNP było przedmiotem strategicznego partnerstwa i głębokich działań reintegracyjnych na obszarze byłego ZSRR^{18,19}. Świadczy o tym m.in. treść wystąpienia z kwietnia 2005 r. prezydenta Rosji, Władimira Putina, który stwierdził, iż „rozpad ZSRR był nie tylko największą katastrofą geopolityczną XX w., ale również prawdziwym dramatem dla Rosjan. Miliony naszych rodaków znalazły się poza granicami Rosji, oszczędności obywateli straciły na wartości, stare ideały zostały zburzone”²⁰. Obszar poradziecki był dla Rosji zapleczem geopolitycznym i dziedzictwem imperialnym, uzasadniającym jej ambicje mocarstwowe. Silna pozycja w tym obszarze miała umocnić Rosję jako jeden z globalnych biegunów wpływu obok Zachodu i Chin²¹.

Na początku lat 90. XX w. rosyjskim decydom wydawało się, że integracja w ramach WNP ma szansę przebiegać na podobnych zasadach, jak w przypadku krajów Europy Zachodniej. Strategią Rosji była odbudowa jej mocarstwowej pozycji w regionie i na świecie, oparta na dwóch fundamentalnych założeniach: wewnętrznym wzmocnieniu państwa poprzez reformy i integracji przestrzeni poradzieckiej²². Cele, jakie chciała realizować Rosja dzięki funkcjonowaniu nowego podmiotu, miały z jednej strony charakter ogólny, o wymiarze taktycznym – zbu-

¹⁸ J. Diec, op. cit., s. 187, 192–193.

¹⁹ W ramach przedstawionej w kwietniu 1993 r. nowej polityki zagranicznej FR, WNP została wskazana jako jej główny priorytet, W. Konończuk, op. cit., s. 8–9.

²⁰ *Послание Федеральному Собранию Российской Федерации*, 22 апреля 2005 года, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931> [dostęp: 19.03.2020].

²¹ M. Domańska, *Perspektywy modernizacji w świetle założeń polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Bariery modernizacji Rosji*, S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), Wydawnictwo UW, Warszawa 2014, s. 186.

²² M. Nizioł-Celewicz, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, A. Czarnocki, I. Topolski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 135.

dowanie mocarstwa euroazjatyckiego, oraz strategicznym – osiągnięcie statusu mocarstwa globalnego, w tym również z punktu widzenia demograficznego²³. Aspekty geopolityczne odegrały główną rolę w podejmowaniu decyzji przez władze Federacji Rosyjskiej i przeważały nad racjonalnym osądem gospodarczych i społecznych korzyści. Z drugiej strony integracyjne plany Rosji (i jej sojuszników) były pełne zapewnień o dążeniach do modernizacji, wzajemnych korzyściach i wzroście konkurencyjności poszczególnych krajów. Dodatkowo, WNP stanowiła główny mechanizm realizacji celów polityki zagranicznej wobec byłych republik, pełniąc rolę służebną wobec relacji dwustronnych²⁴. Rosja jednak stała przed dylematem wyboru między wzięciem odpowiedzialności za przyszłość krajów byłego ZSRR, które same nie były w stanie generować impulsów modernizacyjnych, a koncentracją na własnym rozwoju²⁵.

Oprócz powyższych celów funkcjonowanie WNP umożliwiło Rosji realizację celów szczegółowych. Dotyczyły one m.in. sfery obronności – przejmowania instalacji wojskowych od byłych republik czy zachowania infrastruktury wojskowo-obronnej²⁶. Ponadto, Rosja wykorzystywała swoje położenie w celu wpływania na określanie kierunku eksploatacji surowców naturalnych oraz kontroli ropociągów i gazociągów. Zmuszało to pozostałe kraje WNP do importu i/lub tranzytu ropy naftowej przy wykorzystaniu swego terytorium²⁷.

Poszczególne kraje WNP były różnie postrzegane przez Rosję w kontekście jej międzynarodowych zainteresowań. Część z nich była uznawana za należącą do „rosyjskiego świata” z uwagi na podobieństwo

²³ Rosja nie musiała się obawiać o przetrwanie (integralność terytorium) (jedyny epizod to konflikt w Czeczenii). Z drugiej strony wykorzystywała lokalne konflikty dotyczące innych byłych republik (np. o Górski Karabach), korzystne dla niej, ponieważ mogła występować w roli arbitra i głosiciela pokoju.

²⁴ A. Visvizi, op. cit., s. 112.

²⁵ M. Domańska, op. cit., s. 186–187.

²⁶ Jednym z pierwszych organów roboczych była Rada Ministrów Obrony i Sztab Koordynacji Współpracy Wojskowej (utworzona w lutym 1992 r.).

²⁷ A. Moraczewska, op. cit., s. 36.

językowe i spójność wyznaniową (Białoruś, Ukraina, Mołdawia). Druga grupa: kraje Kaukazu i kraje Azji Centralnej – częściowo, z powodów językowych i religijnych, stanowiły „obcy świat”. Kraje te jednak (poza Gruzją i Azerbejdżanem) były zwolennikami integracji w większym stopniu, zwłaszcza że były niejako zaskoczone otrzymaną suwerennością, a ich liderzy bez zastrzeżeń przyjmowali rosyjskie propozycje integracyjne²⁸. Rosja stawiała tym krajom niepisane warunki, które miały służyć utrzymaniu wzajemnych przyjaznych stosunków: nieuczestniczenie w strukturach niekontrolowanych przez FR, przestrzeganie praw ludności rosyjskojęzycznej i uczestnictwo w integracji euroazjatyckiej na warunkach rosyjskich²⁹. Specyficzną grupę byłych republik radzieckich stanowiły kraje bałtyckie, które traktowane były jako „irytujący partner”, choć stale pozostawały w obszarze zainteresowań Rosji (z uwagi na zamieszkującą w nich ludność rosyjskojęzyczną) mimo ich natychmiastowego zwrotu w kierunku współpracy z Europejską Wspólnotą Gospodarczą³⁰.

Biorąc pod uwagę zaangażowanie poszczególnych krajów w proces integracji w ramach WNP można je podzielić na dwie grupy. Pierwszą grupę stanowiły Ukraina, Białoruś, Mołdawia i Gruzja. Dla tych krajów priorytetowe było umacnianie niepodległości, choć równocześnie zainteresowane były utrzymaniem powiązań gospodarczych z krajami byłego ZSRR, w tym rynków zbytu dla ich produkcji.

Głównym punktem interesów zagranicznych Rosji w obszarze WNP była Ukraina z uwagi na znaczny odsetek zamieszkujących tam Rosjan,

²⁸ S. Szuszkiewicz użył wręcz stwierdzeń: „zagospodarować sieroty po ZSRR”, „cywilizować rozwój”, za: R. Czachar, *Polityka Republiki wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmegracja...*, s. 68–70.

²⁹ M. Mienkiszak, *Doktryna Putina. Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, Komentarze OSW, 27.03.2014, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_131.pdf [dostęp: 15.03.2020].

³⁰ J. Diec, op. cit., s. 196.

powszechne używanie języka rosyjskiego oraz bazę wojskową w Sewastopolu na Krymie. Z kolei dla Ukrainy znaczenie członkostwa w WNP i relacji z Rosją zmieniały się w czasie. Z jednej strony, wraz z rozpoczęciem procesu transformacji kraj podjął zadanie sprostanienia cywilizowanym standardom politycznym państw europejskich. Znajdował się w grupie krajów (obok Białorusi czy Mołdawii), wobec których miała miejsce rywalizacja o wpływy między Rosją a UE i NATO. Z drugiej strony Ukraina stała przed koniecznością budowania społecznie koherentnej wizji państwa. W latach 90. XX w. prowadzona była tam polityka podwójnych standardów i dystansowania się wobec Rosji. Przeszkodą w osiągnięciu tego celu była jednak zależność surowcowa od Rosji i fakt, iż kraj ten był ważnym odbiorcą ukraińskich produktów mechanicznych i zbrojeniowych³¹. Po pomarańczowej rewolucji konsekwentnie realizowany był w tym kraju model państwa narodowego i zwrot w kierunku instytucji europejskich i euroatlantyckich. Niestety, przeprowadzone po rewolucji reformy nie okazały się w pełni skuteczne i konsekwentne³².

Z kolei Białoruś od momentu rozpadu ZSRR wykazywała różny stosunek wobec ścisłej współpracy politycznej i gospodarczej z byłymi republikami. Wyróżnić można następujące okresy w białoruskiej polityce zagranicznej³³:

- lata 1991–1994, kiedy Białoruś deklarowała poszukiwanie równowagi między Wschodem a Zachodem, akcentując postulat neutralności;
- lata 1995–1999, kiedy akcent położony został na Wschód i obrany kurs prorosyjski, a tendencje autorytarne na najwyższych szczeblach władzy spowodowały zdecydowane ograniczenie kontaktów

³¹ Ibidem, s. 197.

³² T. Kapuśniak, *Ukraina na geopolitycznej szachownicy Europy Wschodniej*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja...*, s. 55.

³³ R. Czachar, op. cit., s. 67–68.

- z państwami zachodnimi; po wyborze Aleksandra Łukaszenki na prezydenta nastąpiło utrwalenie nastawienia na kierunek rosyjski³⁴;
- od 2000 r. – poszukiwanie możliwości zneutralizowania wpływów rosyjskich (okres prowadzenia „polityki wielowektorowości”, która wyrażała się m.in. sojuszami z Wenezuelą czy Chinami).

W żadnym z powyższych okresów Wspólnota Niepodległych Państw nie odgrywała dla Białorusi szczególnej roli. W oficjalnym stanowisku Ministerstwa Spraw Zagranicznych Białorusi zapisano, że celowość uczestniczenia w WNP opiera się na następujących przesłankach:

- WNP stanowi ważną platformę wymiany poglądów w sprawie współpracy dwu- i wielostronnej;
- w WNP zachowano wspólną infrastrukturę transportową i energetyczną, która funkcjonuje na zunifikowanych zasadach;
- przy współudziale Białorusi wypracowano forum współpracy naukowej i twórczej oraz wymiany młodzieży.

Gruzja, już od momentu rozpadu ZSRR uznawana za najbardziej europejskie państwo zarówno Kaukazu, jak i WNP, deklarowała jednoznacznie chęć pozbycia się rosyjskich wpływów i integracji ze strukturami euroatlantyckimi³⁵. Przystąpienie do WNP było w głównej mierze spowodowane faktem, iż działania władz kraju w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości koncentrowały się na trudnej sytuacji wewnętrznej (utrzymanie władzy, walka z separatyzmami, propagowanie nacjonalizmu gruzińskiego), z jednoczesnymi zabiegami o uznanie niepodległości Gruzji za granicą. Po rewolucji róż z 2003 r. Gruzja otwarcie przeciwstawiła się Rosji i weszła na drogę radykalnych, prozachodnich reform.

³⁴ Integracja Białorusi z Rosją miała wyznaczyć szlak, jakim miały podążać inne kraje. Powstały: Stowarzyszenie Białorusi i Rosji (1996), Związek Białorusi i Rosji (1997), Państwo Związkowe Białorusi i Rosji (1999) – omówione szczegółowo w rozdziale 3.

³⁵ M. Falkowski, *Gruziński dryf. Kryzys gruzińskiej drogi na Zachód*, Punkt Widzenia nr 57, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2006, s. 5, 10, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_57_pl_gruzinski_dryf_net.pdf [dostęp: 12.04.2020].

Wyjątkowy był przypadek Mołdawii, która w sierpniu 1991 r. ogłosiła niepodległość i pozbawiona doświadczeń państwowości, spójnej historii, pewnego swej tożsamości narodu rozpoczęła proces wyboru kształtu swojego państwa i kierunku dalszego rozwoju³⁶. Nowe, prorumuńskie władze otwarcie zaczęły mówić o przyłączeniu Mołdawii do historycznej macierzy – Rumunii. Ta nie wykazywała jednak zainteresowania i zaangażowania w sprawy mołdawskie. Rósł opór wobec Rumunii ze strony znacznej części (zwłaszcza rosyjskojęzycznej) mołdawskiego społeczeństwa. Opór ten nabrał intensywności w Gagauzji oraz Naddniestrzu, będących regionami z przewagą ludności rosyjskojęzycznej, które jeszcze w drugiej połowie 1990 r. ogłosiły niezależność od Mołdawii.

W przypadku pozostałych krajów obserwowany był, z jednej strony, różny stosunek wobec utworzonej Wspólnoty Niepodległych Państw, z drugiej – brak jednolitej koncepcji Rosji wobec nich. Pierwszą grupę stanowiły kraje Kaukazu. Relacje Rosji z Azerbejdżanem miały charakter „słodko-gorzki”. Kraj, rządzony poprzez tzw. demokrację klanową, żyjący z eksportu ropy naftowej, był dla Rosji wygodnym, przewidywalnym partnerem³⁷. Problemem był konflikt ormiańsko-azerski o Górski Karabach. Tradycyjnie Rosja była postrzegana jako obrońca interesów ormiańskich, ale w 1997 r. podpisała z Azerbejdżanem umowę o przyjaźni, współpracy i bezpieczeństwie, a podpisana w 2001 r. deklaracja bakijska uregulowała stosunki dwustronne. Wygodniejszym partnerem była jednak Armenia, która ominęła GUAM³⁸ i Unię Europejską. Armenia, z jednej strony, chciała wzmocnić swoją niepodległość. Jednak z uwagi na konflikt z Azerbejdżanem o Górski Karabach zmuszona była

³⁶ K. Całus, *Państwo niedokończone. 25 lat mołdawskiej niepodległości*, Prace OSW nr 59, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016, s. 9, 15–16, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf [dostęp: 24.04.2020].

³⁷ J. Diec, op. cit., s. 200–203.

³⁸ GUAM – ugrupowanie skupiające: Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię. Szczegółowo opisane w rozdziale 4.

do mocniejszego związania się z Rosją. Najtrudniejszym partnerem z tej grupy była Gruzja uznawana za najbardziej europejskie państwo Kaukazu.

Z kolei dla państw Azji Centralnej – Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu integracja z Rosją w ramach struktur WNP była jedyną lub główną (przynajmniej w pierwszych latach) możliwością odbudowy ich pozycji gospodarczej i politycznej oraz prawnomiędzynarodowej³⁹. Uzyskana przez część z tych krajów państwowość była bardziej konsekwencją splotu różnych wydarzeń i przesłanek zaistniałych w latach 1990–1991, niż świadomą decyzją oderwania się od ZSRR⁴⁰. Stąd obserwowany był brak sprzeciwu wobec inicjatyw i dominacji Rosji.

Przed dokonaniem charakterystyki krajów członkowskich WNP oraz analizy efektów integracji w ramach omawianego podmiotu warto podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, czy podstawowe wstępne warunki efektywnej integracji gospodarczej w ramach WNP zostały spełnione. Po pierwsze, podkreślić należy ogromną rozpiętość geograficzną obszaru postradzieckiego. Z jednej strony oznaczała ona, iż kontakty gospodarcze, w tym handlowe, z powodu poziomu rozbudowy infrastruktury mogą nie być intensywne. Z drugiej, duża rozpiętość geograficzna powodowała, że konflikty nie były tam tak poważne, jak w przypadku krajów położonych bliżej siebie, pomimo faktu, iż radziecka polityka konfliktowania narodów zamieszkujących podbite terytoria i polityka przesiedleńcza spowodowały pogłębienie zadawnionych konfliktów etnicznych (np. gruzińsko-abchaskiego, gruzińsko-osetyjskiego czy konfliktu o Górski Karabach)⁴¹. Częściowo spełniony był warunek dotyczący podobieństwa kulturowego, ale obok tego miała miejsce różnorodność etniczna, narodowa, wyznaniowa. Inną przeszkodą w potencjalnej efektywnej integra-

³⁹ A. Visvizi, op. cit., s. 112.

⁴⁰ R. Mazur, op. cit., s. 170–171.

⁴¹ A. Włodkowska-Bagan, *Efektywność integracji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja...*, s. 16–23.

cji krajów WNP był brak podobieństw ustrojów politycznych krajów (na początku dopiero kształtujących się), wśród których należy rozróżnić: autorytarne, dążące ku demokracji oraz takie, w których istniejące mechanizmy demokratyczne są poważnie zagrożone. Do tego doszły znaczące dysproporcje gospodarek i wielość systemów ekonomicznych – od gospodarek centralnie planowanych do quasi-rynkowych. Utrudniało to efektywną współpracę, a tym bardziej integrację. Ponadto, kraje odznaczały się (pomimo funkcjonowania wcześniej w jednym organizmie państwowym) zbyt niskim stopniem komplementarności gospodarczej, co skutkowało (jak zostanie wykazane w punkcie 1.5) względnie niskim udziałem wymiany intraregionalnej w obrotach handlowych.

1.2. Kraje członkowskie

Po ratyfikacji dwóch kluczowych dokumentów, tzn. Umowy o utworzeniu WNP i Deklaracji Ałmaackiej, od kwietnia 1994 r. krajami członkowskimi stały się: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Federacja Rosyjska, Tadżykistan, Turkmenistan (do 2005 r. członek zwyczajny, od 2005 kraj stowarzyszony z WNP), Ukraina⁴² i Uzbekistan⁴³. Według Statutu WNP jej członkiem aktualnie może zostać każde państwo, które chce realizować cele i przestrzegać

⁴² 4 lipca 2021 r. Ukraina wyszła z porozumienia w sprawie głównych kierunków współpracy państw członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw w dziedzinie ochrony konsumentów. Wcześniej wypowiedzianych zostało przez Ukrainę kilka innych umów gospodarczych WNP (umowa o międzypaństwowej wymianie informacji gospodarczych, umowa o wymianie informacji w zakresie zagranicznej działalności gospodarczej, porozumienie WNP o tajnych wynalazkach powstałych w ZSRR).

⁴³ Statut WNP przewiduje następujące możliwe grupy krajów: założycielskie (te, które do momentu przyjęcia Statutu podpisały i ratyfikowały dokumenty uchwalone w grudniu 1991 r.), członkowskie (te, które w ciągu roku miały przyjąć na siebie zobowiązania wynikające ze Statutu), stowarzyszone (które uczestniczą jedynie w niektórych formach działalności WNP na warunkach określonych w odpowiednich dokumentach regulujących taki charakter członkostwa). W grupie trzeciej znajdują się Ukraina i Turkmenistan.

zasad Wspólnoty oraz przyjmie na siebie zobowiązania zapisane w Statucie drogą przyłączenia za zgodą wszystkich krajów członkowskich (artykuł 7)⁴⁴.

Na obszarze byłego ZSRR obserwować można jednocześnie funkcjonowanie wielu podmiotów, noszących znamiona organizacji międzynarodowych lub ugrupowań integracyjnych, integrujących kraje na płaszczyźnie gospodarczej i/lub politycznej (w tym militarnej) (rysunek 1). Wspólnota Niepodległych Państw jest najstarszym i największym z ich.

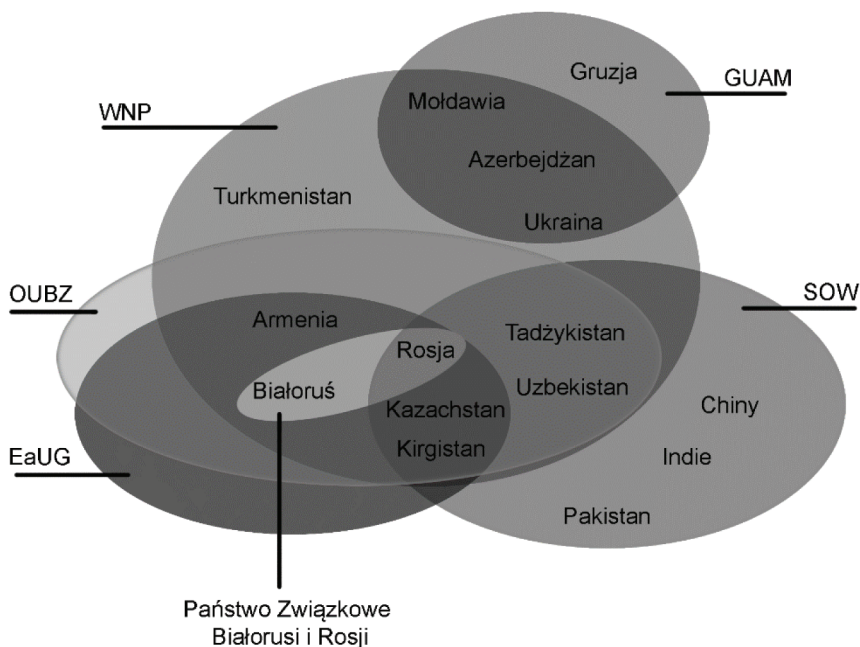
Członkostwo w WNP przewiduje również możliwość rezygnacji z niego, co stało się w przypadku Gruzji, która opuściła WNP w sierpniu 2008 r. na mocy jednomyślnej decyzji Parlamentu. Z kolei w 2018 r. Ukraina, w następstwie aneksji Półwyspu Krymskiego przez Rosję, na mocy decyzji Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, rozpoczęła proces opuszczania WNP. Został on jednak wstrzymany w 2019 r. W niniejszym opracowaniu potraktowana została jako kraj członkowski z uwagi na niedokończony jeszcze proces wyjścia z WNP⁴⁵.

Kraje należące do WNP różnią się znacząco pod względem potencjału społecznego i gospodarczego. Wśród nich zdecydowanie wyróżnia się Rosja pod względem obszaru, populacji, zasobów naturalnych, PKB, potencjału wojskowego i politycznego (tabela 1). Populacja FR, która wyniosła w 2019 r. prawie 147 mln osób, stanowiła ponad 50% populacji całej Wspólnoty. Wśród pozostałych krajów najliczniej zamieszkane to Ukraina (41,7 mln), Uzbekistan (33,3 mln) i Kazachstan (18,6 mln osób).

⁴⁴ *Устав Содружества Независимых Государств*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].

⁴⁵ Działania w kierunku wyjścia z WNP obserwowane są również w Mołdawii. 18 stycznia 2018 r. w mołdawskim parlamencie zarejestrowano projekt ustawy o wypowiedzeniu umowy o powołaniu Wspólnoty Niepodległych Państw.

Rysunek 1. Nakładanie się członkostwa w różnych formatach współpracy regionalnej na obszarze byłego ZSRR i w Azji



Objaśnienia: WNP – Wspólnota Niepodległych Państw, GUAM – Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, OUBZ – Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, EaUG – Euroazjatycka Unia Gospodarcza, SOW – Szanghajska Organizacja Współpracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation*, Center for Security Studies, Zurich 2018, s. 9, <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstream/handle/20.500.11850/314633/Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 15.03.2021].

Z kolei PKB Rosji o wartości ponad 1,7 biliona USD stanowił ok. 75% produktu krajowego brutto w cenach bieżących WNP w 2019 r. Rosja charakteryzuje się ponadto najwyższą wartością PKB *per capita* (w cenach bieżących) – w 2019 r. ponad 11,6 tys. USD. Pozostałe kraje osiągają wartości PKB charakterystyczne dla względnie niewielkich gospodarek. Spośród nich wyróżniają się jedynie Kazachstan i Ukraina, osiągając w 2019 r. PKB o wartości odpowiednio 181,7 mld i 154,7 mld USD. Badane kraje znajdują się obecnie na względnie niskim lub

średnim poziomie rozwoju gospodarczego, mierzonego wartością PKB na jednego mieszkańca (dla 10 z 11 badanych krajów poniżej 10 tys. USD). Najniższe wartości PKB *per capita* osiągają gospodarki Azji Centralnej – Uzbekistan, Kirgistan i Tadżykistan.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki ekonomiczne i społeczne krajów WNP w 2019 r.

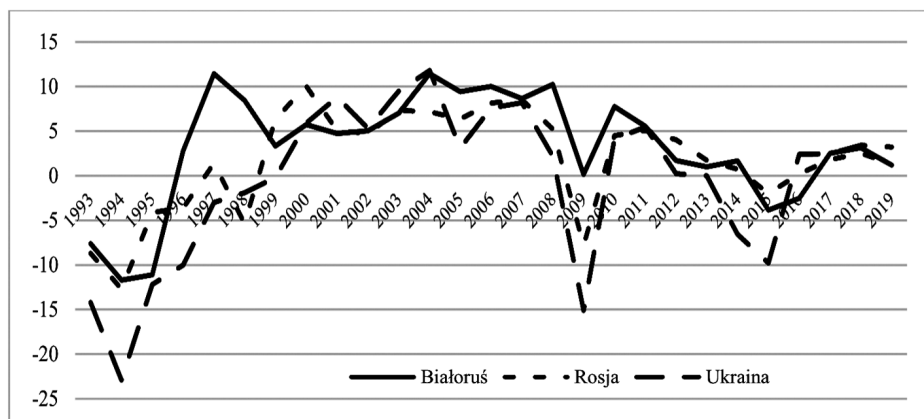
Kraje	Populacja (mln osób)	PKB w cenach bieżących (mld USD)	PKB per capita w cenach bieżących (USD)	Saldo BIZ (w mln USD)	Napływ netto BIZ (% PKB)***	Saldo migracji (w tys. osób)	Prywatne <i>remittances</i> otrzymane (w % PKB)
Armenia	2,9	13,7	4 605	397	2,04	-774,7	11,2
Azerbejdżan	9,9	48,1**	4 814**	-928	3,0	-901,9	2,7
Białoruś	9,5	63,1	6 658	1 300	2,4	-411,4	2,2
Kazachstan	18,6	181,7	9 750	5 710	0,12	-300,0	0,3
Kirgistan	6,4	8,5	1 323	206	1,8	-554,7	28,5
Mołdawia	2,7	11,9	4 458	546	2,7	-908,7	15,9
Rosja	146,7	1 702,5	11 601	9 215	0,53	1 148,8	0,6
Tadżykistan*	9,3	8,1	873	190	2,9	-323,9	28,6
Turkmenistan	5,9	45,2	7 724	2 166	4,9	-65,7	0,005
Ukraina	41,7	154,7	3 707	2 422	1,9	-936,8	10,3
Uzbekistan	33,3	57,9	1 742	2 283	1,2	-811,1	14,8
Razem	286,9	2 293,4	-	-	-	-	-

Objaśnienia: * – szacunki od 2014 r., ** – szacunki od 2015 r., *** – dane za 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database October 2020*, <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-database#sort=%40imfdate%20descending> [dostęp: 13.01.2021]; UNCTAD, *World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic*, UN, Geneva 2020, s. 241, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf [dostęp: 13.01.2021]; World Bank, *World Development Indicators*, <https://data.worldbank.org/country> [dostęp: 13.01.2021]; UN, DESA, *International migrant stock 2019*, <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp> [dostęp: 08.02.2021].

Analiza podstawowych danych statystycznych wskazuje na zróżnicowaną dynamikę zmian PKB badanych gospodarek oraz różną wrażliwość na zmiany koniunktury międzynarodowej – największą w przypadku Białorusi, Rosji i Ukrainy, najmniejszą w krajach Azji Centralnej. Świadczyć to może w pewnej mierze o względnie najsilniejszym powiązaniu Białorusi, Rosji i Ukrainy z gospodarką UE czy światową poprzez system handlu międzynarodowego i międzynarodowych przepływów kapitału (rysunek 2). Kraje te, od zakończenia rosyjskiego kryzysu finansowego z 1998 r., odnotowywały dynamiczny wzrost gospodarczy, przerwany kryzysem z 2008 r., a następnie konsekwencjami wydarzeń politycznych na Ukrainie oraz sankcji ze strony USA i UE. W największym stopniu pogorszenie koniunktury gospodarczej odczuła wówczas Ukraina. Od 2016 r. wymienione kraje odnotowują ponownie wzrost gospodarczy.

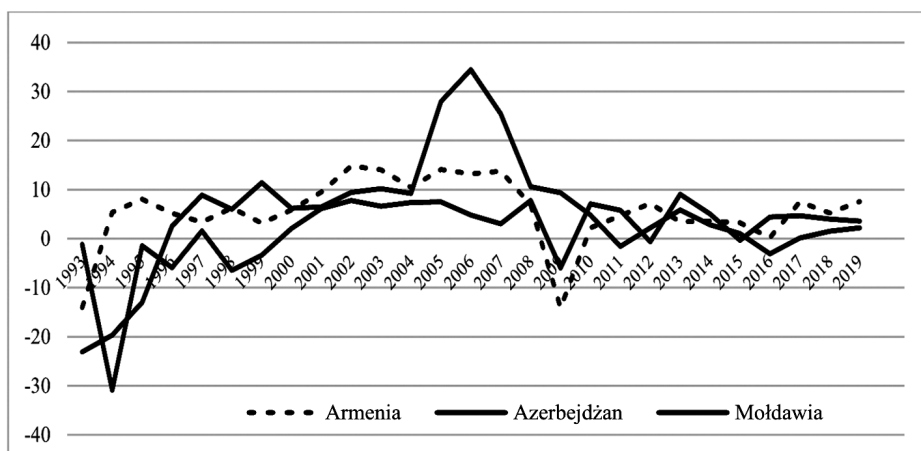
Rysunek 2. Dynamika wzrostu gospodarczego Białorusi i Rosji w latach 1993–2019 (w %, w porównaniu z rokiem poprzednim)



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Data-based*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/10/weodata/index.aspx> [dostęp: 25.05.2021].

Wysoką dynamiką wzrostu gospodarczego od początku okresu transformacji odznaczają się również Armenia, Azerbejdżan i Mołdawia (rysunek 3). W przypadku Azerbejdżanu zauważalny jest okres bardzo wysokich przyrostów wartości PKB (nawet ponad 30% wobec roku poprzedniego), spowodowany wysokimi cenami ropy naftowej – jednego z głównych produktów eksportowych kraju. Z kolei gospodarka Armenii w największym stopniu (w porównaniu z pozostałymi krajami z tej grupy) najbardziej odczuła kryzys w gospodarce światowej w 2008 r.

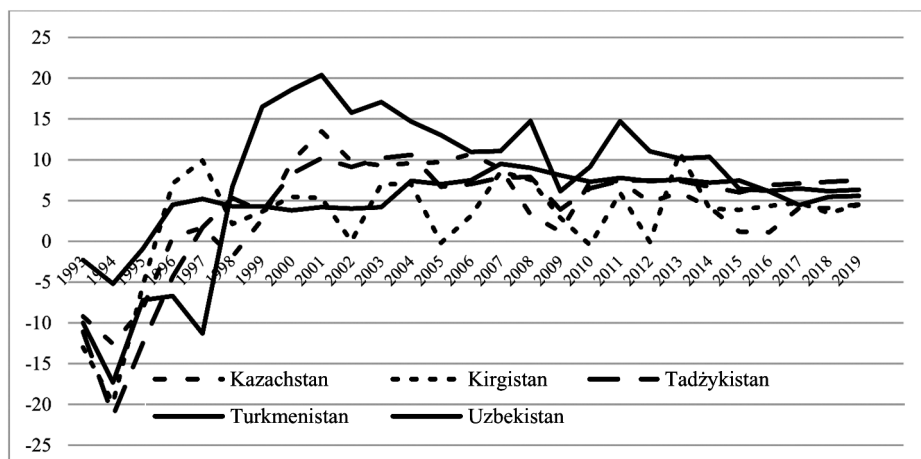
Rysunek 3. Dynamika zmian PKB w gospodarkach Armenii, Azerbejdżanu i Mołdawii w latach 1993–2019 (w %, wobec okresu poprzedniego)



Źródło: ibidem.

Gospodarki Azji Centralnej – Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu, od zakończenia kryzysu rosyjskiego z 1998 r. odnotowują bardzo zróżnicowaną dynamikę wzrostu gospodarczego, którą trudno łączyć ze zmianami koniunktury międzynarodowej (rysunek 4). Dynamikę wzrostu gospodarczego krajów należących do WNP trudno również łączyć z integracją, jest ona zdecydowanie bardziej zależna od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych.

Rysunek 4. Dynamika zmian PKB w gospodarkach Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu w latach 1993–2019 (w %, wobec okresu poprzedniego)



Źródło: ibidem.

Analizowane gospodarki są w różnym stopniu zależne od międzynarodowych przepływów kapitału w formie bezpośrednich inwestycji zagranicznych, ale również w różnym stopniu atrakcyjne dla inwestorów zagranicznych. Najmniejsza zależność, mierzona relacją napływu netto BIZ względem PKB, obserwowana jest w przypadku Rosji i Kazachstanu, co wynika w głównej mierze z rozmiarów PKB tych gospodarek (w 2019 r. kraje te odnotowały największe dodatnie saldo BIZ, tabela 1).

Część krajów zmagają się ze znaczącym odpływem siły roboczej (zwłaszcza Azerbejdżan, Mołdawia, Ukraina i Uzbekistan), co przekłada się na zależność od napływu prywatnych środków od emigrantów (w największym stopniu Kirgistan i Tadżykistan – stanowią one ok. 30% PKB tych krajów). Dla wymienionych krajów głównym obszarem docelowym migrantów jest Rosja.

Sytuacja gospodarcza krajów Wspólnoty Niepodległych Państw może być po części wyjaśniona za pomocą analizy specyfiki ich struktur gospodarczych. Zgodnie z danymi Banku Światowego⁴⁶ kraje WNP różnią się, jeśli chodzi o strukturę wartości dodanej pod względem udziału trzech sektorów: rolnictwa, przemysłu i usług, ponadto struktury te były różne w punkcie wyjściowym, tzn. na początku procesu transformacji gospodarczej. W 10 spośród 11 krajów WNP sektorem o najwyższym udziale w wartości dodanej, mierzonym jako odsetek PKB, są usługi (dla Turkmenistanu jest to przemysł). W Armenii, Mołdawii i Ukrainie widoczna jest znaczna przewaga udziału usług w generowaniu wartości dodanej nad pozostałymi sektorami, co świadczy częściowo o względnie niskim poziomie rozwoju sektora przemysłu i braku wielkich kompleksów przemysłowych (oprócz Ukrainy). Gospodarki Białorusi, Rosji, Kazachstanu i Uzbekistanu charakteryzują się relatywnie znaczącym udziałem sektora przemysłu w generowaniu wartości dodanej – na poziomie 30–40%, wynika to m.in. z rozwiniętych gałęzi przemysłu wydobywczego i przetwórczego. W Azerbejdżanie sektorami generującymi ok. 90% wartości dodanej są usługi i rolnictwo przy względnie niewielkim udziale sektora przemysłu.

Podobnie gospodarki krajów WNP różnią się, jeśli chodzi o strukturę zatrudnienia, biorąc pod uwagę trzy sektory: rolnictwo, przemysł i usługi⁴⁷. W przypadku większości krajów najwyższy odsetek zatrudnionych pracuje w sektorze usług (oprócz Azerbejdżanu i Tadżykistanu), choć dla kilku krajów przewaga sektora usług jest nieznaczna (Turkmenistan, Uzbekistan). Różnice między udziałami poszczególnych sektorów w zatrudnieniu nie są tak znaczące, jak w przypadku krajów rozwiniętych. Dla wybranych krajów udział zatrudnionych w przemyśle w strukturze zatrudnienia jest najniższy (Armenia, Gruzja, Kirgistan, Mołdawia, Tadżykistan), co przekłada się na względnie wysoki odsetek zatrudnio-

⁴⁶ Szacunki własne na podstawie: World Bank, *World Development Indicators*, <https://data.worldbank.org/country> [dostęp: 08.02.2019].

⁴⁷ Ibidem.

nych w sektorze rolnictwa (np. Armenia, Mołdawia ponad 30%). W przypadku gospodarki Tadżykistanu ok. 50% pracujących zatrudnionych jest w sektorze rolnictwa. Jedynie w gospodarkach Rosji i Ukrainy struktury zatrudnienia w największym stopniu odpowiadają strukturom zatrudnienia w krajach wysoko rozwiniętych. Część analizowanych krajów odnotowuje względnie wysoki udział zatrudnionych w sektorze przemysłu i rolnictwa w strukturze zatrudnienia ogółem, co implikuje pytanie o wydajność pracy w tych sektorach. Kwestia wydajności pracy jest bowiem szeroko podejmowana w badaniach przemian strukturalnych, zarówno w krajach wysoko rozwiniętych, jak i rozwijających się. Zmiany wydajności pracy są jednak możliwe przede wszystkim dzięki wysokim nakładom kapitału, a dla większości analizowanych krajów na obecnym poziomie rozwoju gospodarczego nakłady te są niewystarczające z uwagi na średni lub niski poziom rozwoju gospodarczego.

W przypadku większości krajów WNP obserwowane są znaczące problemy, które przesądzają o trudnościach gospodarczych i niemożności rozpoczęcia procesu modernizacji gospodarczej oraz podnoszenia konkurencyjności międzynarodowej. Są nimi: monopolizacja w wybranych gałęziach przemysłu, znacząca rola państwa m.in. jako właściciela przedsiębiorstw, silna pozycja grup kapitałowych i tzw. oligarchów, powiązanych relacjami biznesowymi i nieformalnymi z władzami politycznymi, rozpiętości dochodowe w społeczeństwie, zależność od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych, zależność dochodów eksportowych od posiadanych surowców mineralnych, w większości przedsiębiorstw przestarzały aparat wytwórczy i często brak kapitału na jego unowocześnienie⁴⁸. Na sytuację gospodarczą i intensywność integracji w ramach WNP wpływa również specyfika systemów politycznych krajów, a mianowicie: centralizacja władzy, wszechwładza hierarchii biurokratycznej i nomenklatury, ideologizacja życia publicznego,

⁴⁸ Szerzej np. M. Fiedorczyk, *Ewolucja systemu gospodarczego Rosji: uwarunkowania, etapy i perspektywy zmian*, „Annales. Ethics in Economic Life” 2019, t. 22, nr 2.

jednopartyjność, brak struktur samorządowych, brak funkcjonowania demokracji przedstawicielskiej, fikcyjny charakter wyborów, brak legalnej opozycji, nieobecność mechanizmów kontroli władzy przez społeczeństwo, brak niezawisłego sądownictwa, łamanie praw człowieka i swobód obywatelskich⁴⁹.

Dodatkowo, podkreślić należy wyczerpanie się dotychczasowego modelu wzrostu gospodarczego dla krajów byłego ZSRR, opartego o czynniki ekstensywne i względnie niską jakość modelu zarządzania gospodarką. Integracja gospodarcza mogłaby być potencjalnie ważnym czynnikiem dynamizowania wzrostu i rozwoju gospodarczego badanych krajów oraz wykorzystania ich potencjału gospodarczego, pod warunkiem systematycznej intensyfikacji współpracy handlowej. Próba wykazania, czy miało to miejsce zostanie podjęta w punkcie 1.5.

1.3. Struktura instytucjonalna Wspólnoty Niepodległych Państw

Podstawy prawne funkcjonowania głównych instytucji Wspólnoty Niepodległych Państw i jej struktura organizacyjna zawarte zostały w trzech kluczowych dokumentach: Umowie o utworzeniu WNP, Deklaracji Ałmaackiej oraz w największej mierze w Statucie WNP. Nadrzędna zasada, jaką zapisano w Statucie WNP, to „służenie dalszemu rozwojowi i wzmocnieniu stosunków przyjaźni, dobrego sąsiedztwa, międzynarodowej jedności, zaufania, wzajemnego zrozumienia i współpracy między państwami członkowskimi, przynoszącej wzajemne korzyści” (artykuł 1)⁵⁰. Cele, jakie postawiono WNP i poszczególnym krajom, są następujące (artykuł 2):

⁴⁹ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów integracyjnych i dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 175.

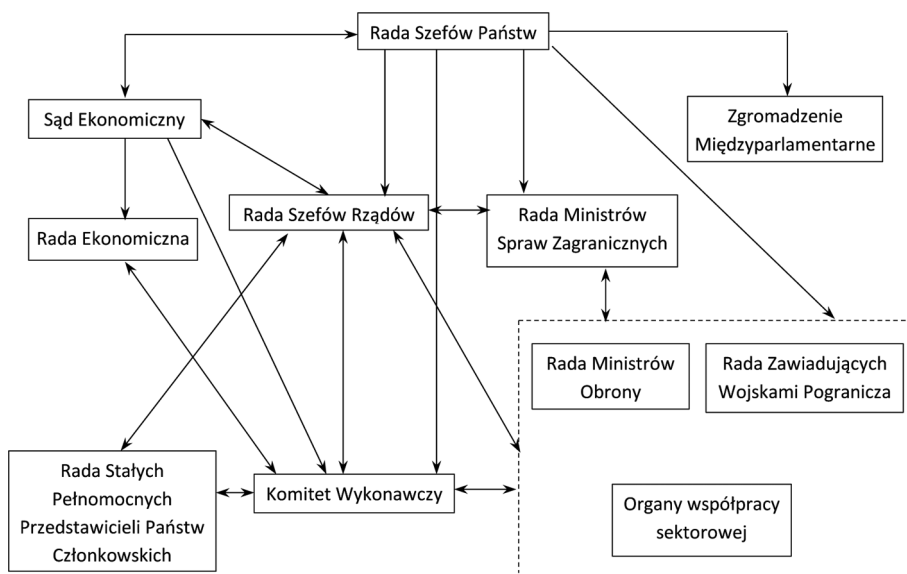
⁵⁰ *Устав Содружества Независимых Государств...*

- urzeczywistnienie współpracy w sferach: politycznej, ekonomicznej, ekologicznej, humanitarnej, kulturowej i innych;
- wszechstronny i zrównoważony rozwój gospodarczy oraz społeczny krajów członkowskich w ramach wspólnej przestrzeni gospodarczej, międzypaństwowej kooperacji i integracji;
- zabezpieczenie praw i podstawowych swobód ludzi, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami i normami prawa międzynarodowego, w tym dokumentami OBWE;
- współpraca między państwami członkowskimi w sferze pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, wdrożenie efektywnych środków ograniczenia militaryzacji i wydatków na cele wojskowe, likwidacja broni jądrowej i broni masowego rażenia;
- wspieranie obywateli krajów członkowskich w zakresie swobody migracji;
- wzajemna pomoc prawna i współpraca w innych sferach stosunków prawnych;
- pokojowe rozwiązywanie sporów i konfliktów między krajami Wspólnoty.

W ramach Wspólnoty Niepodległych Państw utworzono dotychczas w sumie 84 organy, w tym 66 organów koordynujących współpracę sektorową⁵¹. Obszary współpracy krajów członkowskich dzielą się następująco: humanitarny, międzyparlamentarny, międzyregionalny i przygraniczny, polityczny, ekonomiczny, finansowy, prawny, bezpieczeństwa, międzynarodowy przepływ wiedzy technicznej. Wyznaczanie i realizacja celów i zadań w wymienionych sferach możliwe jest dzięki funkcjonowaniu głównych organów WNP: Rady Szefów Państw, Rady Szefów Rządów, Rady Ministrów Spraw Zagranicznych, Rady Ekonomicznej, Rady Ministrów Obrony, Rady Zawiadujących Wojskami Pogranicza, Zgromadzenia Międzyparlamentarnego, Sądu Ekonomicznego i innych (rysunek 5).

⁵¹ *Сферы сотрудничества*, <http://www.cis.minsk.by/cooperation> [dostęp: 09.04.2020].

Rysunek 5. Struktura organizacyjna Wspólnoty Niepodległych Państw⁵²



Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Органы СНГ. Совет глав государств*, <http://cis.minsk.by/page/19301> [dostęp: 09.04.2020].

Struktura organizacyjna Wspólnoty Niepodległych Państw określona została w Statucie WNP. Zgodnie z artykułem 21 najwyższym organem jest Rada Szefów Państw (*Совет глав государств*), w której na najwyższym poziomie reprezentowane są kraje członkowskie, dyskutowane są i wydawane postanowienia na temat kwestii zasadniczych, związanych z działalnością krajów członkowskich w sferze ich wspólnych interesów. Rada poddaje analizie wszelkie kwestie dotyczące zainteresowanych krajów członkowskich, bez uszczerbku dla interesów pozostałych krajów należących do WNP⁵³. Podejmuje decyzje w następujących sprawach:

⁵² Zgodnie z artykułem 35 Statutu WNP ustalono, że językiem roboczym wszystkich jej organów będzie język rosyjski.

⁵³ *Органы СНГ. Совет глав государств*, <http://cis.minsk.by/page/19301> [dostęp: 09.04.2020].

- wnoszenia poprawek do Statutu WNP;
- tworzenia nowych lub znoszenia istniejących jej organów;
- optymalizacji struktury organów WNP, doskonalenia poziomu działalności jej instytucji;
- wskazywania i zatwierdzania przewodniczących tych organów, wobec których Rada ma takie kompetencje;
- delegowania uprawnień organom niższej rangi;
- rozpatrywania sprawozdań z działalności organów WNP;
- zatwierdzania regulaminów tych organów, wobec których Rada ma takie kompetencje.

Z kolei Rada Szefów Rządów (*Совет глав правительств*), jako drugi kluczowy organ Wspólnoty Niepodległych Państw, koordynuje współpracę organów władzy wykonawczej WNP w ekonomicznej, społecznej i innych sferach wspólnych interesów krajów członkowskich (artykuł 22). Podejmuje decyzje w kwestiach⁵⁴:

- realizacji poleceń wydanych jej przez Radę Szefów Państw;
- wdrożenia zapisów zawartych w Umowie o utworzeniu unii gospodarczej;
- praktycznego funkcjonowania sfery wolnego handlu;
- przyjmowania wspólnych programów rozwoju i finansowania przemysłu, rolnictwa i innych sektorów gospodarki;
- rozwoju systemów transportu, łączności, energetyki;
- współpracy w obszarach polityki celnej, kredytowo-finansowej i podatkowej;
- opracowania mechanizmów służących budowaniu przestrzeni naukowo-technologicznej;
- tworzenia organów WNP w zakresie uprawnień Rady Szefów Rządów;
- wskazywania i zatwierdzania przewodniczących tych organów WNP, wobec których Rada ma takie kompetencje;

⁵⁴ *Органы СНГ. Совет глав правительств*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=3> [dostęp: 09.04.2020].

- finansowego zabezpieczenia działalności organów WNP;
- współpracy w obszarze polityki socjalnej;
- kontroli bieżącej działalności organów WNP;
- delegowania uprawnień Radzie Ministrów Spraw Zagranicznych i Radzie Ekonomicznej, oprócz tych, które Rada Szefów Rządów otrzymała od Rady Szefów Państw.

Na mocy Postanowienia Rady Szefów Państw WNP z września 1993 r. utworzona została Rada Ministrów Spraw Zagranicznych WNP (*Совет министров иностранных дел*)⁵⁵. Na podstawie decyzji dwóch wcześniej omówionych organów Rada koordynuje działalność krajów członkowskich w sferze polityki zagranicznej, w tym w organizacjach międzynarodowych, i organizuje konsultacje w sprawach będących obiektem zainteresowań krajów WNP (artykuł 27 Statutu WNP). Działa zgodnie z Regulaminem zatwierdzonym przez Radę Szefów Państw, którego najnowsza wersja pochodzi z października 2017 r. Zgodnie z nim Rada Ministrów Spraw Zagranicznych jest głównym organem wykonawczym, który czuwa nad sprawną współpracą w sferze polityki zagranicznej i działalności humanitarnej krajów członkowskich WNP, podejmuje decyzje zgodnie z kompetencjami, przyznanymi zarówno przez Radę Szefów Państw i Radę Szefów Rządów, jak i wymieniony Regulamin. Jej nadrzędnym zadaniem jest wspieranie:

- rozwoju współpracy krajów WNP w dziedzinie polityki zagranicznej, w tym współdziałania służb dyplomatycznych;
- pokojowego rozwiązywania sporów i konfliktów oraz budowania sytuacji politycznej na świecie i stabilności w WNP;
- rozwoju współpracy prawnej i humanitarnej krajów członkowskich;
- utrzymania i wzmocnienia przyjaznych, obopólnie korzystnych i opartych na zasadach dobrego sąsiedztwa stosunków między krajami;

⁵⁵ *Органы СНГ. Совет министров иностранных дел*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=5> [dostęp: 09.04.2020].

- działalności organów WNP w sferze bezpieczeństwa i przeciwdziałania nowym wyzwaniom i zagrożeniom.

Rada Ekonomiczna (*Экономический совет*) Wspólnoty Niepodległych Państw jest głównym organem wykonawczym, którego zadaniem jest zapewnienie realizacji postanowień nadrzędnych organów WNP, dotyczących budowania i funkcjonowania strefy wolnego handlu⁵⁶ oraz innych kwestii w sferze współpracy społeczno-ekonomicznej⁵⁷. Rada Ekonomiczna utworzona została w kwietniu 1999 r. (zastępując wcześniejsze Prezydium Międzypaństwowego Komitetu Ekonomicznego Unii Ekonomicznej). Składa się z wicepremierów krajów członkowskich WNP. Najważniejsze jej funkcje to: opracowanie propozycji dotyczących utworzenia systemu wzajemnych płatności i rozliczeń w sferze handlu towarami i innych operacji, stworzenie prawnych, ekonomicznych i organizacyjnych warunków przejścia na wyższy poziom współpracy ekonomicznej, opartej na swobodzie przepływu towarów, usług, pracy i kapitału, wspieranie procesu nasilania się powiązań krajów członkowskich z systemem gospodarki światowej. Rada Ekonomiczna WNP dla realizacji swoich funkcji:

- opracowuje i poddaje pod ocenę Rady Szeferów Państw i Rady Szeferów Rządów propozycje i projekty dokumentów dotyczących kwestii ekonomicznych i społecznych;
- prowadzi konsultacje w obszarze polityki ekonomicznej i społecznej krajów członkowskich WNP w kwestiach będących obiektem wspólnych ich interesów;
- wspiera wymianę informacji we wspomnianych obszarach oraz koordynuje działalność międzypaństwowych i międzyrządowych organów WNP o charakterze społeczno-ekonomicznym.

Przy Radzie Ekonomicznej WNP funkcjonuje Komisja ds. ekonomicznych (*Комиссия по экономическим вопросам при Экономическом*

⁵⁶ Omówione szczegółowo w punkcie 1.5.

⁵⁷ *Органы СНГ. Экономический совет*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=4> [dostęp: 09.04.2020].

совете), która składa się z upoważnionych przedstawicieli krajów członkowskich oraz zastępców Przewodniczącego Komitetu Wykonawczego WNP, z prawem głosu doradczego⁵⁸. Komisja zajmuje się przeglądem i obróbką projektów dokumentów przygotowanych przez Komitet Wykonawczy i organy sektorowe, zajmujące się kwestiami społeczno-gospodarczymi. Dodatkowo, ważnym zadaniem Komitetu jest monitorowanie stopnia realizacji decyzji najwyższych organów WNP.

Rada Stałych Pełnomocnych Przedstawicieli Państw Członkowskich (*Совет постоянных полномочных представителей государств*) jest stale działającym organem WNP przy jej statutowych i innych organach⁵⁹. W okresach między posiedzeniami Rady Szeów Państw, Rady Szeów Rządów i Rady Ministrów Spraw Zagranicznych zajmuje się organizacją współpracy krajów w kwestiach będących obiektem wspólnego zainteresowania. Rada opracowuje i przedstawia krajom członkowskim propozycje dotyczące perspektyw rozwoju i priorytetów WNP, formułuje projekty porządku obrad dla wymienionych organów, w ramach swoich kompetencji przeprowadza kontrolę realizacji poleceń najwyższych statutowych organów WNP.

Organizacja pracy Rady Szeów Państw, Rady Szeów Rządów, Rady Ministrów Spraw Zagranicznych, Rady Ekonomicznej i innych organów Wspólnoty Niepodległych Państw jest zapewniana dzięki działalności Komitetu Wykonawczego WNP (*Исполнительный комитет СНГ*), który realizuje zadania wykonawcze, administracyjne i koordynacyjne⁶⁰. Komitet w swojej działalności kieruje się fundamentalnymi dokumentami WNP, umowami zawieranymi między krajami członkowskimi, postanowieniami wymienionych organów i regulaminem zatwierdzonym przez Radę Głów Państw. Powstał z przekształcenia Sekretariatu Wykonawczego WNP, zespołu Międzypaństwowego Komitetu Gospo-

⁵⁸ *Органы СНГ. Комиссия по экономическим вопросам при Экономическом совете*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=7> [dostęp: 10.04.2020].

⁵⁹ *Органы СНГ. Совет постоянных полномочных представителей*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=6> [dostęp: 10.04.2020].

darczego Unii Ekonomicznej, zespołów roboczych międzypaństwowych i międzyrządowych sektorowych organów. Organizuje prace przy ścisłej współpracy z Radą Stałych Upoważnionych Przedstawicieli Państw Członkowskich Wspólnoty i innymi organami. Jego główne funkcje to: zabezpieczenie działalności Rady Szefów Państw, Rady Szefów Rządów, Rady Ministrów Spraw Zagranicznych i Rady Ekonomicznej, opracowanie propozycji w zakresie strategii WNP, prawna analiza dokumentów, trybu realizacji decyzji ww. organów, umów i systematyczne przekazywanie niezbędnych informacji najwyższym organom Wspólnoty. Przedstawiciele Komitetu Wykonawczego WNP biorą udział w obradach i forach przeprowadzanych m.in. przez: Organizację Narodów Zjednoczonych (w tym UNESCO, FAO, UNECE, ESCAP, UNHCR), Unię Europejską, ASEAN, OBWE.

Międzyparlamentarne Zgromadzenie Państw Członkowskich Wspólnoty Niepodległych Państw (*Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств*) utworzone zostało w marcu 1992 r.⁶¹ Status i prawa samodzielnej międzynarodowej organizacji uzyskało w 1995 r. na mocy decyzji Rady Głów Państw WNP. Zgromadzenie Międzyparlamentarne składa się z parlamentarnych delegacji krajów członkowskich, obejmujących przedstawicieli wybranych lub wskazanych przez parlamenty poszczególnych krajów. Najważniejsze zadania organu to:

- formułowanie i zbliżanie ustawodawstwa krajów WNP;
- analiza kwestii dotyczących współpracy krajów członkowskich na różnych płaszczyznach i formułowanie rekomendacji kierowanych do Rady Szefów Państw, Rady Szefów Rządów i innych organów WNP oraz parlamentów krajów;

⁶⁰ *Об Исполнительном комитете СНГ*, <http://www.cis.minsk.by/page/28> [dostęp: 09.04.2020].

⁶¹ *Межпарламентская Ассамблея государств – участников Содружества Независимых Государств*, <https://iacis.ru/about/index.php> [dostęp: 10.04.2020].

- przyjmowanie rekomendacji dotyczących harmonizacji ustawodawstwa krajów członkowskich;
- przyjmowanie modelowych aktów prawnych i z odpowiednimi rekomendacjami kierowanie ich do parlamentów krajów członkowskich;
- przyjmowanie rekomendacji dotyczących synchronizacji procedur zatwierdzania przez parlamenty krajów umów podpisywanych w ramach WNP;
- przyjmowanie rekomendacji dotyczących doprowadzenia ustawodawstwa krajów członkowskich do zgodności z regulaminami umów międzynarodowych, podpisywanych przez kraje WNP.

W celu wypełniania ekonomicznych zobowiązań krajów w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw utworzony został Sąd Ekonomiczny (*Экономический Суд*)⁶². Jego zadaniem jest przede wszystkim rozstrzygnięcie sporów pojawiających się na płaszczyźnie współpracy ekonomicznej. Sąd Ekonomiczny prowadzi działalność zgodnie z Regulaminem zatwierdzonym przez Radę Głów Państw (artykuł 32 Statutu WNP). Powstał on 6 lipca 1992 r.⁶³ Jego utworzenie traktowane jest przez kraje WNP jako potwierdzenie, iż chcą one postępować zgodnie z przyjętymi normami i zasadami prawa międzynarodowego, wśród których znajduje się rozstrzygnięcie sporów i konfliktów z wykorzystaniem środków pokojowych. Spory rozstrzygane przez Sąd Ekonomiczny dotyczą najczęściej kwestii: wypełniania przez kraje WNP ekonomicznych zobowiązań względem siebie, zgodności aktów prawnych przyjmowanych przez kraje członkowskie z regulacjami przyjętymi na poziomie Wspólnoty. Dodatkowo Sąd analizuje akty prawne byłego ZSRR, w tym głównie możliwość aktualnego stosowania tych regulacji jako niestosujących w sprzeczności z aktami prawnymi przyjmowanymi na ich podstawie już po rozpadzie ZSRR.

⁶² *Компетенция Экономического Суда СНГ*, <http://sudsng.org/competence/sng> [dostęp: 10.04.2020].

⁶³ *История Суда*, <http://sudsng.org/about/history> [dostęp: 10.04.2020].

W sferze polityki obronnej, współpracy militarnej i budownictwa wojennego funkcjonuje Rada Ministrów Obrony (*Совет министров обороны*), współpracująca ściśle z Dowództwem Zjednoczonych Sił Zbrojnych (*Главное командование Объединенных Вооруженных Сил*) (artykuł 30 Statutu WNP). Członkami Rady Ministrów Obrony są ministrowie obrony państw członkowskich WNP (oprócz Mołdawii, Turkmenistanu i Ukrainy). Dowództwo kieruje Zjednoczonymi Siłami Zbrojnymi i grupami wojennych obserwatorów oraz wspólnymi siłami, służącymi utrzymaniu pokoju we Wspólnocie. Obydwa organy działają na mocy odpowiednich regulaminów, sformułowanych przez Radę Szefów Państw.

Dodatkowym organem, działającym na płaszczyźnie bezpieczeństwa i obronności, jest Rada Zawiadujących Wojskami Pogranicza (*Совет командующих Пограничными войсками*). Jej zadaniem jest ochrona zewnętrznych granic krajów członkowskich WNP i zabezpieczenie stabilnej sytuacji na nich (artykuł 31 Statutu WNP). Podstawy prawne funkcjonowania Rady Zawiadujących Wojskami Pogranicza zostały sformułowane przez Radę Szefów Państw.

Konsultacyjnym organem WNP jest Komisja Praw Człowieka (*Комиссия по правам человека*), której zadaniem jest kontrola wypełniania zobowiązań w sferze praw człowieka, przyjętych na siebie przez kraje członkowskie w ramach Wspólnoty (artykuł 33 Statutu WNP). Tak jak w przypadku ww. organów, podstawy prawne funkcjonowania Komisji zostały sformułowane przez Radę Szefów Państw.

Poza opisanymi, w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw funkcjonuje również ok. 70 organów współpracy sektorowej. Koordynują one współpracę krajów członkowskich na płaszczyźnie gospodarczej, społecznej, humanitarnej, walki z przestępczością i terroryzmem oraz innych. Ich zadaniem jest opracowywanie wspólnych regulacji tej współpracy oraz pomoc w zakresie jej praktycznej realizacji (artykuł 34 Statutu WNP). Organem regulującym ich funkcjonowanie jest Rada Szefów Państw WNP.

Struktura organizacyjna WNP jest bardzo rozbudowana w porównaniu z innymi podmiotami funkcjonującymi na obszarze poradzieckim i wydaje się być przestarzała oraz nie w pełni odpowiadająca wyzwaniom wynikającym z procesów zachodzących we współczesnej gospodarce światowej. Mnogość organów z jednej strony można uznać za efekt potrzeby koordynowania wielu obszarów współpracy krajów, ale z drugiej oznacza ona potencjalne trudności w sprawnym ich funkcjonowaniu, przekazywaniu informacji i wypełnianiu regulacji prawnych. W wybranych organach kompetencje dublują się, obserwowana jest ponadto znacząca zależność niektórych z nich względem siebie.

1.4. Efekty współpracy na płaszczyźnie gospodarczej i militarnej

Analiza efektów integracji krajów w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw może być dokonana głównie na płaszczyźnie ekonomicznej (z uwzględnieniem wymiany handlowej i migracji międzynarodowych) i militarnej. Z uwagi na charakter niniejszego opracowania akcent położony zostanie głównie na płaszczyznę ekonomiczną.

Od początku funkcjonowania WNP można wydzielić kilka etapów, w których z jednej strony wypełniane były konkretne zadania w zakresie formowania nowego typu relacji politycznych między krajami, a z drugiej tworzone ekonomiczne podstawy współpracy. Pierwszy etap to lata 1992–1994, charakteryzujący się przyjęciem zasadniczych dla przyszłej współpracy aktów prawnych. Ważne z punktu widzenia możliwości pogłębiania współpracy między krajami WNP akty prawne podpisane zostały już w 1992 r., który należy traktować jako najważniejszy z organizacyjnego punktu widzenia (w ciągu tego roku odbyło się sześć spotkań głów państw i osiem spotkań głów rządów). W marcu państwa WNP (oprócz Ukrainy) podpisały w Moskwie umowę o za-

sadach wspólnej polityki celnej, zakładającą stopniowe tworzenie unii celnej. We wrześniu Armenia, Białoruś, Kazachstan, Rosja, Tadżykistan i Uzbekistan podpisały umowę, w ramach której określono środki budowania strefy rubla nowego typu (poprzednia strefa rublowa przestała istnieć w sierpniu tego roku) z powiązaniem walut poszczególnych krajów z rosyjskim rublem. Umowa nigdy nie weszła w życie. Z kolei w 1993 r. zintensyfikowano działania w zakresie odbudowy wcześniejszych (jeszcze z czasów ZSRR) relacji ekonomicznych. We wrześniu 1993 r. kraje zawarły układ o unii gospodarczej (początkowo 9 krajów, potem Turkmenistan i Gruzja oraz jako członek stowarzyszony Ukraina). Porozumienie przewidywało osiągnięcie kolejnych etapów integracji: strefy wolnego handlu, unii celnej, jednolitego rynku oraz unii walutowej. Z kolei w październiku w Biszkeku państwa członkowskie (za wyjątkiem Azerbejdżanu, Gruzji, Tadżykistanu i Turkmenistanu) zawarły porozumienie o wspólnym systemie walutowym i wspólnym uzgadnianiu zasad prowadzenia polityki pieniężno-kredytowej. Do wymienionych doszły jeszcze następujące dokumenty: O stworzeniu strefy wolnego handlu (kwiecień 1994 r.), który nie został ratyfikowany przez 6 krajów, w tym Rosję, O unii płatniczej oraz O Międzypaństwowym Komitecie Gospodarczym (październik 1994 r.)⁶⁴. Umowa o stworzeniu strefy wolnego handlu zakładała jej powstanie do listopada, podpisanie porozumienia o unii celnej do grudnia 1994 r., wspólnego rynku w połowie 1995 r., a unii walutowej w połowie 1998 r., przy generalnym założeniu, że wystarczy po prostu reanimować wcześniejsze (z czasu ZSRR) więzi gospodarcze⁶⁵.

Dokumenty te jednak nie pociągnęły za sobą realnych działań, co było stopniowo dostrzegane przez kraje⁶⁶. Ponadto, możliwość ich realizacji uwarunkowana była wieloma czynnikami, które w rzeczywistości

⁶⁴ W. Konończuk, op. cit., s. 7–10.

nie zaistniały. Znacząca część zawartych umów w obszarze społeczno-ekonomicznym, przyjętych w pierwszych latach funkcjonowania WNP, okazała się mieć charakter deklaracyjny, nie przewidywały bowiem one mechanizmów realizacji celów i zadań w nich zapisanych ani finansowego zabezpieczenia. Umowy nie określały, jakie organy na poziomie poszczególnych krajów miały odpowiadać za realizację zadań ani jakie międzypaństwowe organy miały kontrolować wykonanie przyjętych na siebie przez poszczególne kraje zobowiązań. Możliwość realizacji zamierzeń silnie zależała również od wyboru odpowiednich rozwiązań w zakresie reform ekonomicznych, wybieranych przez poszczególne kraje w kierunku dochodzenia do gospodarek rynkowych. Ponadto, przywódcy wybranych krajów członkowskich wysuwali stopniowo propozycje integracji w mniejszym gronie, która mogła okazać się bardziej efektywna. Na przykład w marcu 1994 r. ze strony prezydenta Kazachstanu, Nursułtana Nazarbajewa, pojawiła się propozycja powołania Unii Euroazjatyckiej, która spotkała się ze sceptycyzmem ze strony pozostałych krajów, w tym Rosji niechętniej sytuacji, w której to inne państwo wysuwa inicjatywy integracyjne.

Kolejnym okresem były lata 1995–1997. Pojawiły się już wówczas oznaki, że część krajów utraciła zainteresowanie dalszą integracją. Z kolei Rosja w 1995 r. rozpoczęła forsowanie strategii intensywniejszej współpracy w mniejszym gronie⁶⁷. Na mocy dokumentu koncepcyjnego „Strategiczny kurs Rosji wobec państw-członków Wspólnoty Niepodległych Państw”, zatwierdzonego we wrześniu 1995 r., WNP straciła status priorytetowego narzędzia reintegracyjnego obszaru byłego ZSRR.

⁶⁵ Jak sugeruje Y. Nashiraliyev, realizacja tych planów oznaczałaby, że WNP udało się w 4 lata to, co UE zajęło 40 lat, czyli 10 razy szybciej; Y. Nashiraliyev, *Economic integration in the Commonwealth of Independent States. Perspectives, Problems, Solutions*, Massey University, Albany 2009, s. 62.

⁶⁶ Stąd m.in. stwierdzenie N. Nazarbajewa z tamtego czasu: „możemy wszystko podpisać, bo i tak niczego nie zrealizujemy”.

⁶⁷ R. Czachar, op. cit., s. 71; W. Konończuk, op. cit., s. 10–11.

Zacząto wdrażać w życie koncepcję różnych prędkości integracji, która przejawiała się m.in. rozpoczęciem pogłębiania współpracy między Rosją i Białorusią, czy podpisaniem w marcu 1996 r. między Rosją, Białorusią, Kazachstanem i Kirgistanem dokumentu „O pogłębianiu integracji w sferze gospodarczej i socjalnej”, który zakładał utworzenie wspólnego rynku towarów, kapitału i pracy.

Następny okres rozpoczął się w 1998 r. i trwa w zasadzie do dziś. Odznaczał się on dalszym rozpadem więzi gospodarczych wewnątrz WNP w następstwie kryzysu finansowego, jaki dotknął Rosję w 1998 r. Rosja zmieniła wysokość stawek celnych w handlu z pozostałymi krajami unii celnej. Do tego doszły środki polityki handlowej o charakterze ochronnym zastosowane przez inne kraje, co w zasadzie uniemożliwiło funkcjonowanie strefy wolnego handlu. Dodatkowo, sytuacja gospodarki rosyjskiej, w tym dewaluacja rubla, pogorszyła relacje handlowe z innymi krajami WNP.

Wstąpienie W. Putina na urząd Prezydenta FR stało się punktem wyjścia do zmiany stanowiska Rosji wobec integracji w ramach WNP. Dalsza integracja, według nowych władz, musiała zachodzić w bardziej realistycznym wymiarze. Skupiono się na rozwoju relacji bilateralnych i integracji w mniejszym gronie⁶⁸. Ponadto, część krajów (Armenia, Gruzja, Kirgistan i Mołdawia) stała się członkami WTO, w związku z tym pojawił się nowy problem dotyczący tego, jak miałyby funkcjonować unia celna między krajami należącymi i nienależącymi do WTO⁶⁹. Stabilizacja makroekonomiczna krajów WNP i wysoka dynamika wzrostu gospodarczego (głównie z powodu korzystnej koniunktury na rynkach międzynarodowych), jakie miały miejsce w pierwszych latach XXI w., jeszcze bardziej osłabiły dążenia krajów w kierunku podejmowania działań ukierunkowanych na efektywną integrację gospodarczą. Dodatkowo,

⁶⁸ W. Konończuk, op. cit., s. 11.

⁶⁹ Y. Nashiraliyev, op. cit., s. 68.

wiek XXI przyniósł inicjatywy, które skutkowały silniejszą integracją w mniejszych grupach krajów analizowanego regionu, przy czym integracja ta miała przesłanki zarówno ekonomiczne, jak i polityczne⁷⁰.

Wspólnota Niepodległych Państw od początku swojego funkcjonowania nie wykazywała cech organizacji dynamicznie działającej⁷¹. Wyjątkiem była umowa o strefie wolnego handlu, podpisana w październiku 2011 r. przez 8 krajów WNP: Rosję, Ukrainę, Białoruś, Kazachstan, Armenię, Kirgizję, Mołdawię i Tadżykistan. Później dołączył do nich Uzbekistan. Umowa ta zastąpiła ponad sto dotychczas podpisanych dokumentów o charakterze dwustronnym. Pozostałe kraje WNP: Azerbejdżan, Turkmenistan i Uzbekistan odmówiły jej podpisania⁷². Dla Rosji podpisanie porozumienia o strefie wolnego handlu miało przede wszystkim znaczenie wizerunkowe. Moskwa chciała w ten sposób zademonstrować, że dwie dekady po upadku ZSRR można nadal mówić o polityczno-gospodarczej jednolitości obszaru postradzieckiego, a Rosja odgrywa na nim rolę dominującą. Już na początku wiadomo było jednak, że umowa ta nie będzie w stanie zdynamizować współpracy ekonomicznej w regionie. Z reżimu wolnego handlu zostały bowiem wykluczone towary istotne dla obrotów handlowych na tym obszarze (m.in. surowce energetyczne, metale, cukier czy spirytus). Ponadto, dla poszczególnych krajów ograniczenie możliwości stosowania przez nie polityki protekcyjnej mogło być zdecydowanie niekorzystne z uwagi na fakt, iż narzędzia polityki handlowej o charakterze protekcyjnym stanowiły jedno z istotnych instrumentów polityki zagranicznej wobec sąsiadów na obszarze WNP.

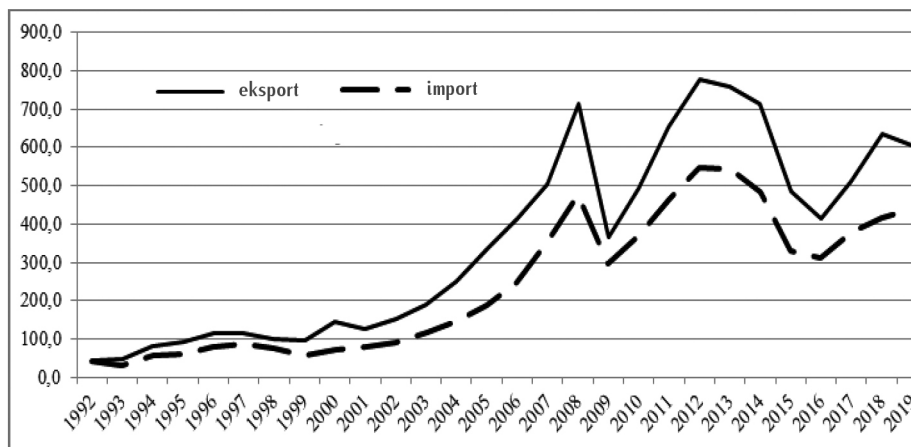
⁷⁰ Zostaną one omównione w kolejnych rozdziałach.

⁷¹ J. Diec, op. cit., s. 188.

⁷² I. Wiśniewska, *Podpisanie umowy o strefie wolnego handlu w ramach WNP*, Analizy Ośrodka Studiów Wschodnich, 26 października 2011 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-10-26/podpisanie-umowy-o-strefie-wolnego-handlu-w-ramach-wnp> [dostęp: 25.05.2020].

Wspólnota Niepodległych Państw już od początku jej funkcjonowania miała być podmiotem, w ramach którego kraje podejmują efektywną współpracę na płaszczyźnie m.in. ekonomicznej, aby zapewnić krajom wszechstronny i zrównoważony rozwój gospodarczy w ramach wspólnej przestrzeni gospodarczej, międzypaństwowej kooperacji i integracji (artykuł 2 Statutu WNP). W związku z tym w pierwszej kolejności dokonana zostanie analiza osiągnięć w zakresie współpracy gospodarczej, w tym jej najprostszej formy – wymiany handlowej. Kraje WNP od początku transformacji systematycznie zwiększały wartość obrotów handlowych, choć najwyższa dynamika wzrostu obserwowana była dopiero od początku XXI w. W latach 90. XX w. kraje były bowiem w trakcie burzliwych przemian gospodarczych oraz odczuły skutki kryzysu finansowego z 1998 r., który w największym stopniu dotknął gospodarkę Rosji, ale pogorszył również koniunkturę gospodarczą wielu krajów europejskich i azjatyckich (rysunek 6).

Rysunek 6. Wartość obrotów handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w mld USD)



Objaśnienia: do 2008 r. – łącznie z Gruzją. Dane za lata 1992–1995 niepełne z uwagi na brak danych dla wybranych krajów. Zawierają obroty intra- i ekstraregionalne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF Data, *Direction of Trade Statistics (DOTS)*, <https://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85> [dostęp: 18.08.2021].

Z uwagi na fakt, iż w strukturze handlu większości krajów dominują surowce naturalne (w tym w wielu przypadkach ropa naftowa i gaz ziemny), dynamika obrotów handlowych w znacznym stopniu zależała od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych. Dodatkowo zaważyły na niej wydarzenia polityczne w 2014 r. – zajęcie Półwyspu Krymskiego przez Rosję, będące ich następstwem sankcje UE i USA oraz embargo Rosji na produkty m.in. z UE – głównego rosyjskiego partnera handlowego. Zauważyć ponadto należy stałe, dodatnie saldo obrotów handlowych do 2019 r., wynikające głównie z dodatniego salda bilansu handlowego Rosji.

Gospodarka Rosji dominuje wśród krajów WNP pod względem wielkości PKB, dotyczy jej również największy udział w obrotach handlowych ugrupowania. W 2019 r. było to 69% udziału w eksporcie i ponad 55% udziału w imporcie (tabela 2). Stąd też należy stwierdzić, iż dynamika obrotów handlowych całej Wspólnoty determinowana była wartością handlu Rosji. Znaczący udział w obrotach handlowych WNP dotyczył ponadto Białorusi, Kazachstanu i Ukrainy.

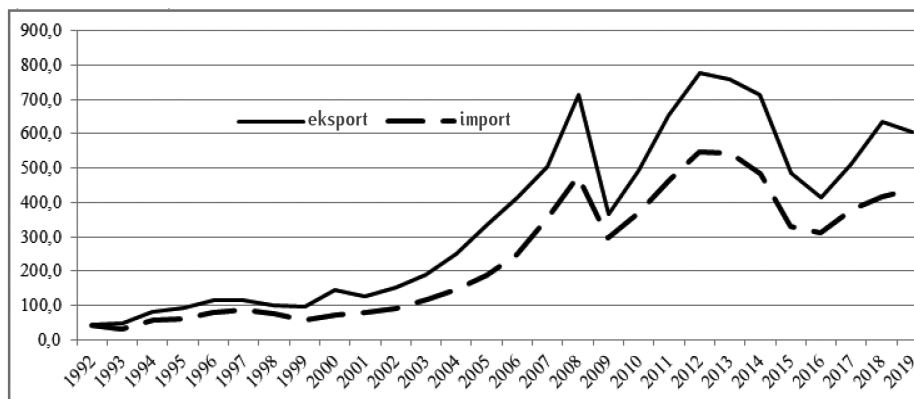
Tabela 2. Wartość eksportu i importu krajów WNP w 2019 r. i udział poszczególnych krajów w obrotach handlowych WNP (w mld USD, %)

Kraje	eksport		import	
	w mld USD	w %	w mld USD	w %
Armenia	2,6	0,4	5,5	1,3
Azerbejdżan	19,6	3,2	13,7	3,1
Białoruś	32,0	5,3	39,1	8,9
Kazachstan	57,7	9,5	38,4	8,7
Kirgistan	2,0	0,3	4,9	1,1
Mołdawia	2,7	0,4	5,8	1,3
Rosja	418,9	69,0	242,3	55,2
Tadżykistan	1,3	0,2	3,8	0,9
Turkmenistan	10,4	1,7	3,0	0,7
Ukraina	49,9	8,2	60,5	13,8
Uzbekistan	9,6	1,6	21,9	5,0
Razem	606,8	100,0	438,8	100,0

Źródło: ibidem.

Analogicznych wniosków dostarcza analiza zmian wartości intraregionalnych obrotów handlowych Wspólnoty Niepodległych Państw, tzn. dokonywanych jedynie między krajami członkowskimi (rysunek 7). Struktura towarowa handlu krajów WNP jest ważną przesłanką zależności wartości obrotów handlowych krajów od zmian cen międzynarodowych surowców naturalnych. Stwierdzić należy również, iż wzrost wartości wzajemnych obrotów handlowych krajów WNP zależał w największym stopniu od rosnącej wartości obrotów handlowych Rosji. Nie był natomiast wynikiem wystąpienia w WNP efektu kreacji handlu, czyli wzrostu wzajemnych obrotów handlowych między krajami ugrupowania integracyjnego w wyniku zniesienia między nimi barier handlowych, jeśli funkcjonują w strefie wolnego handlu lub unii celnej.

Rysunek 7. Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w mld USD)

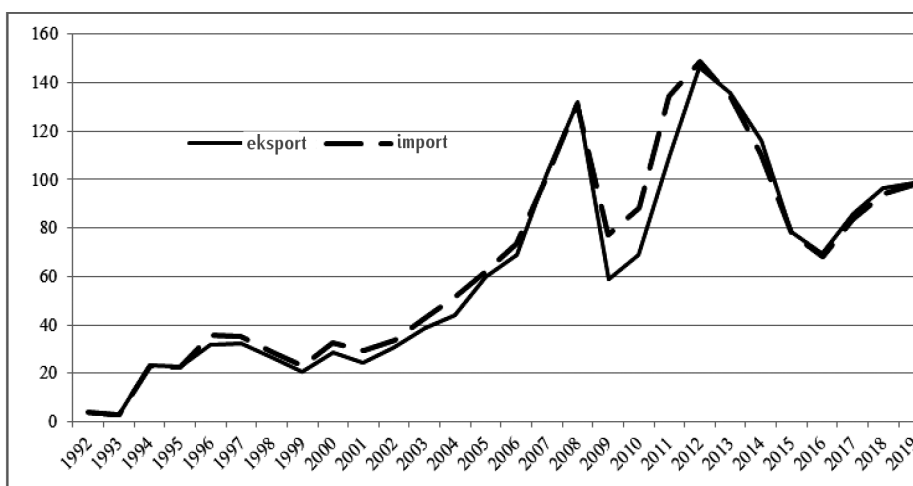


Objaśnienia: do 2008 r. – łącznie z Gruzją. Dane za lata 1992–1995 niepełne z uwagi na brak danych dla wybranych krajów. Zawierają obroty intraregionalne.

Źródło: ibidem.

Potwierdzeniem tego są dane dotyczące udziału obrotów intraregionalnych w całkowitych obrotach handlowych krajów WNP. Zarówno udział eksportu, jak i importu intraregionalnego w całości obrotów handlowych państw członkowskich spadał systematycznie od początku XXI w. do 2018 r.: z poziomu ok. 20% dla eksportu i 40% dla importu w 2000 do ok. 15% dla eksportu i 23% dla importu w 2018 r. (rysunek 8). Sytuacja ta związana była głównie z faktem, iż w wymianie handlowej krajów WNP coraz większą rolę odgrywają kraje trzecie, głównie Chiny, kraje UE, Turcja. Z kolei w 2019 r. udział eksportu i importu intraregionalnego w wymianie krajów WNP wyniósł odpowiednio 16,2% i 22,3%.

Rysunek 8. Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w %)



Objaśnienia: do 2008 r. – łącznie z Gruzją. Dane za lata 1992–1995 niepełne z uwagi na brak danych dla wybranych krajów. Zawierają obroty intraregionalne.

Źródło: ibidem.

Znaczenie wymiany handlowej z innymi krajami WNP jest różne dla poszczególnych krajów członkowskich. Jak wskazują dane dotyczące kierunków handlu, eksport do innych krajów WNP odgrywał w 2019 r. największą rolę w przypadku Białorusi (ponad 60% całości eksportu, główny kierunek – Rosja), Uzbekistanu (prawie 47%), Kirgistanu (prawie 43%) (tabela 3). Z kolei najmniejsze znaczenie ma dla Azerbejdżanu (6,2%, który kieruje swój eksport głównie do Włoch), Turkmenistanu (9,1%) i Rosji (12,7%). W przypadku intraregionalnego importu największą rolę odgrywa on dla Białorusi, Tadżykistanu i Kirgistanu, najmniejszą zaś dla Rosji, Ukrainy i Azerbejdżanu. Dodatkowo zwrócić należy uwagę na fakt, iż dla większości krajów bilans obrotów intraregionalnych jest ujemny, co wynika ze znaczącego importu towarów z Rosji. Ta gospodarka odnotowała w 2019 r. dodatnie saldo w handlu z innymi krajami WNP w wysokości 27,1 mld USD.

Tabela 3. Znaczenie handlu intraregionalnego oraz bilans handlu z innymi krajami członkowskimi dla poszczególnych krajów WNP w 2019 r. (w mld USD, %)

Kraje	Eksport intra	w % eksportu ogółem	Import intra	w % importu ogółem	Bilans handlu z krajami WNP
Armenia	0,8	30,3	1,7	31,3	-0,9
Azerbejdżan	1,2	6,2	3,4	25,1	-2,2
Białoruś	19,4	60,6	24,1	61,5	-4,7
Kazachstan	10,1	17,5	16,3	42,5	-6,2
Kirgistan	0,8	42,7	2,3	46,8	-1,4
Mołdawia	0,4	16,0	1,4	23,2	-0,9
Rosja	53,1	12,7	26,0	10,7	27,1
Tadżykistan	0,4	31,4	2,6	68,4	-2,2
Turkmenistan	1,0	9,1	0,9	28,9	0,1
Ukraina	6,8	13,5	11,9	19,6	-5,1
Uzbekistan	4,5	46,9	7,1	32,7	-2,6

Źródło: ibidem.

W przypadku większości krajów WNP Rosja jest najważniejszym lub jednym z kilku głównych partnerów handlowych. Rosja to główny partner handlowy w eksporcie Armenii, Białorusi i Ukrainy oraz główny partner handlowy w imporcie Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Kazachstanu, Tadżykistanu i Ukrainy. Ponadto, towary rosyjskie cieszą się większym popytem na rynkach WNP niż na Zachodzie. Na kraje WNP przypada ok. 25% ogólnego rosyjskiego eksportu towarów innowacyjnych⁷³.

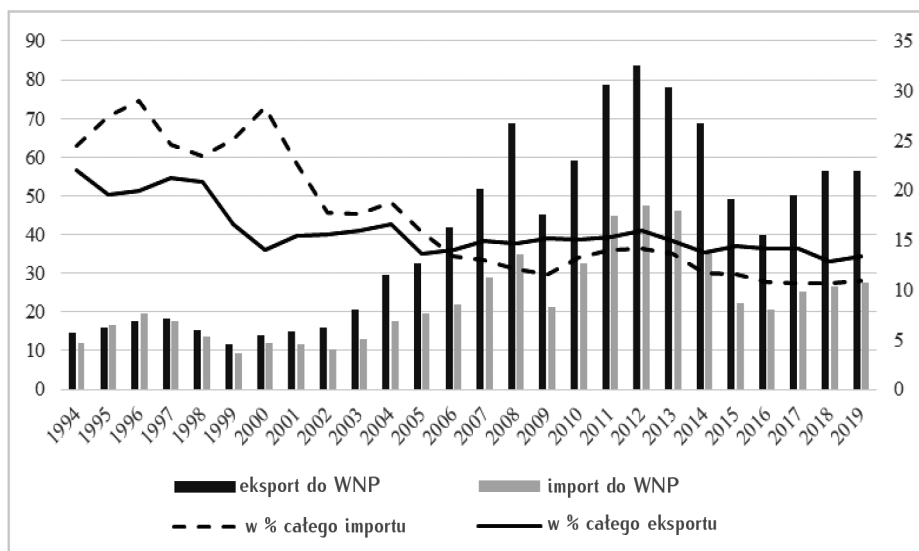
Z uwagi na fakt, iż Rosja odgrywa największą rolę w obrotach handlowych Wspólnoty Niepodległych Państw, należy przyrzeć się, jakie znaczenie ma dla tej gospodarki handel z innymi krajami WNP. Kraje te są, zwłaszcza politycznie, ważnymi partnerami handlowymi Rosji, tym bardziej po wydarzeniach na Ukrainie i reakcji na nie krajów zachodnich⁷⁴. Mimo to ich udział kształtował się w 2019 r. na poziomie ok. 12% w eksporcie i 9% w imporcie tego kraju (rysunek 9). Prawie cały analizowany okres (od 1998 r.) odznaczał się dodatnim saldem bilansu handlowego Rosji, zarówno wobec WNP jako całości, jak i wobec poszczególnych krajów, w wybranych latach, z ponaddwukrotną przewagą eksportu nad importem.

Dynamika obrotów handlowych Rosji z krajami WNP była i jest bardzo nierównomierna i zależna od: cen międzynarodowych głównych towarów eksportowych Rosji, dynamiki wzrostu gospodarczego krajów i wynikającego z tego popytu na dobra konsumpcyjne i inwestycyjne. W latach 90. XX w. rozpoczął się systematyczny spadek udziału krajów WNP w wymianie handlowej Rosji, pomimo okresów znaczącego wzrostu wartości tych obrotów (2000–2008 i 2010–2012). Kryzys z 1998 r. znacząco wpłynął na wszystkie gospodarki WNP w następstwie pogorszenia się ekonomicznej i finansowej sytuacji Rosji.

⁷³ M. Domańska, *Perspektywy modernizacji...*, s. 189.

⁷⁴ Н.П. Воловик, *Анализ торгово-экономических отношений Российской Федерации со странами Содружества Независимых Государств*, „Управленческое консультирование” 2015, nr 5, s. 22.

Rysunek 9. Wartość obrotów handlowych Rosji z krajami WNP w latach 1994–2019 (w mld USD, w cenach bieżących, w %)



Objaśnienia: oś lewa – wartości obrotów handlowych, oś prawa – udział w eksporcie i imporcie ogółem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Центральный банк Российской Федерации, *Внешняя торговля Российской Федерации товарами (по методологии платежного баланса)*, http://cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/ [dostęp: 21.02.2020].

Spadek wartości obrotów handlowych między Rosją a krajami WNP po kryzysie z lat 2008–2009 okazał się być o wiele silniejszy niż analogiczny spadek w całej gospodarce światowej (wg szacunków MFW ok. 12%). Wynikało to z faktu, iż w wymianie tej duży udział stanowiły produkty pośrednie (paliwo, surowce, materiały), na które ceny i popyt spadły we względnie największym stopniu⁷⁵. Z kolei od 2016 r. obserwowany jest ponowny wzrost obrotów handlowych między Rosją a krajami WNP, mimo ograniczenia wymiany handlowej z Ukrainą.

⁷⁵ А.В. Андреев, *Особенности взаимной торговли России со странами Содружества Независимых Государств*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2010, nr 7, s. 52.

Najbardziej znacząca część obrotów między Rosją a grupą krajów WNP dotyczy obrotów z Białorusią, Kazachstanem i Ukrainą⁷⁶. Udział tych trzech krajów w ogólnym eksporcie Rosji do WNP kształtował się w ostatnich latach na poziomie ok. 80%, przy czym wynikało to w dużej mierze z intensywnych relacji handlowych w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (omówionej w kolejnym rozdziale), do której oprócz Rosji należą Białoruś, Kazachstan, Armenia i Kirgistan. Podkreślić należy, iż eksport Rosji do Ukrainy (do 2014 r. najważniejszego partnera handlowego Rosji w ramach WNP) obniżył się od 2011 r. o prawie 70%. Analogicznie sytuacja przedstawia się wobec importu Rosji z krajów WNP. Trzech najważniejszych partnerów handlowych w 2018 r. to Białoruś, Kazachstan i Ukraina (łączny ich udział to 88%). Spadek udziału Ukrainy w strukturze geograficznej importu Rosji z WNP zrekompensowany został znaczącym wzrostem udziału Białorusi.

Ważna cecha wymiany handlowej między Rosją a krajami WNP to szersza nomenklatura towarów w porównaniu z pozostałymi krajami i bardziej zdywersyfikowana struktura, większy udział towarów o wysokiej wartości dodanej i mniejszy udział surowców i półfabrykatów⁷⁷. Jak wskazywały dane Rosstat, WNP to dla Rosji ważny rynek zbytu maszyn i urządzeń, które w 2018 r. stanowiły 18% wartości eksportu (trzy razy więcej niż do pozostałych krajów). Dominująca grupa towarów to jednak surowce naturalne (38% wartości eksportu). Po 13% przypadają na produkty przemysłu chemicznego oraz metale i kamienie szlachetne⁷⁸. Import z krajów WNP to dla Rosji ważne źródło surowców naturalnych

⁷⁶ Федеральная служба государственной статистики (Росстат), *Внешняя торговля Российской Федерации со странами СНГ*, <https://gks.ru/folder/11193> [dostęp: 21.02.2020].

⁷⁷ А.В. Андреев, *Развитие внешней торговли стран Содружества Независимых Государств: итоги 2010 г.*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2011, nr 10, s. 22.

⁷⁸ Федеральная служба государственной статистики (Росстат), *Российский статистический ежегодник 2019*, s. 596, https://gks.ru/storage/mediabank/Ejegovodnik_2019.pdf [dostęp: 21.02.2020].

i półfabrykatów, deficytowych lub takich, których import jest bardziej ekonomicznie uzasadniony w porównaniu z krajową produkcją w poszczególnych regionach kraju⁷⁹. W 2018 r. pięć głównych grup towarowych w imporcie Rosji z krajów WNP to: artykuły rolnicze i produkty spożywcze (22%), maszyny i urządzenia (20%), metale i kamienie szlachetne (18%), produkty przemysłu chemicznego (15%), surowce naturalne (10%)⁸⁰.

Rozpad ZSRR, pomimo utrzymywania się odziedziczonych więzi ekonomicznych, skutkowało stopniową dywersyfikacją powiązań handlowych i inwestycyjnych w wymiarze geograficznym⁸¹. Po rozpadzie ZSRR dla nowych krajów pojawiło się wiele atrakcyjnych możliwości nawiązania współpracy gospodarczej – z Chinami, UE, USA, Turcją. Sąsiedztwo takich potęg handlowych i gospodarczych, jak Chiny i UE wpływało na dezintegrację w sferze handlu na tym obszarze. Struktura handlu wewnątrz WNP ma charakter przede wszystkim międzygałęziowy. Wewnątrzsektorowa kooperacja produkcyjna jest słabo rozwinięta. Wszystkie kraje WNP można traktować jako wzajemnie komplementarne, nie tylko z powodów strukturalnych, ale głównie w wyniku powiązań, jakie wytworzyły się w okresie funkcjonowania Związku Radzieckiego⁸². Kraje WNP cechują się asymetrycznością rynków wewnętrznych, a w dużej mierze surowcowy charakter gospodarek wzmacnia ich specjalizację w branżach nieperspektywicznych, co systematycznie osłabia pozycję w systemie międzynarodowego podziału pracy (z wyłączeniem znaczenia ropy naftowej i gazu ziemnego)⁸³. Dodatkowym problemem w obszarze wzmacniania powiązań handlowych wewnątrz WNP jest fakt, iż kraje znajdują się na różnych etapach modernizacji gospodarek, a zwiększanie

⁷⁹ А.В. Андреев, *Особенности взаимной...*, s. 53.

⁸⁰ Федеральная служба государственной статистики (Росстат), *Российский статистический ежегодник...*, s. 598.

⁸¹ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 293.

⁸² K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 124.

⁸³ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 295.

wymiany handlowej w ujęciu wolumenowym nie może samo w sobie przyczynić się do dynamizowania wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Ważną płaszczyzną współpracy między krajami WNP są migracje międzynarodowe. Po rozpadzie ZSRR o rosyjskie obywatelstwo ubiegały się i zdołały je otrzymać miliony Rosjan z krajów byłego ZSRR. Pierwsza połowa lat 90. XX w. była szczytowym okresem napływu rosyjskich repatriantów (np. tylko w 1994 r. – 1,15 mln osób)⁸⁴. Członkostwo krajów w WNP bez wątpienia ułatwiało migracje. Podczas gdy w latach 90. XX w. miał miejsce masowy, niekontrolowany napływ taniej siły roboczej, Rosja w pierwszej dekadzie XXI w. rozpoczęła wprowadzanie regulacji prawnych, które miały za zadanie ujednoczyć przepisy imigracyjne, kontrolować źródła imigracji i ukrócić związane z nią nadużycia oraz ograniczać możliwość uzyskania rosyjskiego obywatelstwa. Od 2006 r. wprowadzony został ruch bezwizowy między krajami WNP oraz zniesiono kontrole na granicy z Białorusią.

Migracje wewnątrz WNP były istotne w największej mierze dla Rosji z uwagi na jej problemy demograficzne. Podkreślana jest wręcz swego rodzaju komplementarność demograficzna regionu. Kraje Azji Środkowej i Zakaukazie mogły kierować nadwyżki siły roboczej do regionów pod tym względem deficytowych⁸⁵. Imigranci z krajów WNP stanowią na przestrzeni ostatnich lat zdecydowaną większość (w 2018 r. ponad 80%) wszystkich migrantów przyjeżdżających do tego kraju. Wśród nich w ostatnich latach największą rolę odgrywali Ukraińcy, co miało związek z wydarzeniami w tym kraju po 2014 r. Analogicznie przedstawiała się sytuacja w przypadku emigracji z Rosji – Rosjanie wyjeżdżali przede wszystkim do innych krajów WNP (w 2018 r. ok. 86% wszystkich emigrantów)⁸⁶.

⁸⁴ M. Żakowska, *Powrót i potop. Migracje i polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Migracje. Ujęcie interdyscyplinarne*, T. Domański (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 167–169.

⁸⁵ B. Rychłowski, *Rosja i WNP – między przeszłością a przyszłością*, PISM, Warszawa 1993, s. 22.

⁸⁶ Федеральная служба государственной статистики, *Демографический ежегодник России 2019*, https://rosstat.gov.ru/bgd/regl/B19_16/Main.htm [dostęp: 08.09.2020].

Rozpad Związku Radzieckiego i powołanie do życia Wspólnoty Niepodległych Państw doprowadziły do ukształtowania się nowej sytuacji militarnej na analizowanym obszarze oraz na arenie międzynarodowej⁸⁷. Dla wszystkich krajów, oprócz Rosji, po rozpadzie ZSRR pojawiła się silna potrzeba zapewnienia sobie bezpieczeństwa i zapełnienia luki powstałej po rozwiązaniu dotychczasowych więzi militarnych i obronnych⁸⁸. W 1991 r. rozwiązany został Układ Warszawski. Trzy republiki bałtyckie skierowały się w stronę UE i NATO. W maju 1992 r. w Taszkencie podpisany został Układ o bezpieczeństwie zbiorowym (tzw. układ taszkiencki), traktowany jako filar systemu bezpieczeństwa zbiorowego. Krajami-sygnatariuszami były: Rosja, Kazachstan, Tadżykistan, Uzbekistan, Kirgistan i Armenia. Białoruś, Azerbejdżan i Gruzja podpisały go później. Układ zakładał utworzenie Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego, w której skład mieli wejść szefowie państw WNP i Naczelne Dowództwo Zjednoczonych Sił Zbrojnych WNP.

Układ taszkiencki przewidywał powołanie mechanizmu obrony kolektywnej. Skierowany przeciw zagrożeniom zewnętrznym, wykluczał udział jego sygnatariuszy w innych systemach bezpieczeństwa. Zawierała uregulowania charakterystyczne dla sojuszu wojskowego, tzn. agresja wobec jednego z sygnatariuszy traktowana była jako agresja wobec wszystkich pozostałych⁸⁹. W dokumencie zapisano możliwość podjęcia wspólnych konsultacji i jednocześnie zapowiedziano powstanie Rady Bezpieczeństwa Zbiorowego, w ramach której państwa miałyby koordynować swoje działania w tej formie współpracy⁹⁰. Tak jak uczestnictwo w procesach o wymiarze gospodarczym było odczytywane jako słuszne, ponieważ pozwalało na ratowanie gospodarek krajów przez odbudowę

⁸⁷ D. Gafarowski, *Wybrane problemy międzynarodowej integracji gospodarczej na obszarze postradzieckim w latach 1991–2010. Perspektywa rosyjska*, „Politeja” 2013, 4 (26), s. 171.

⁸⁸ A. Legucka, *System bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragegracja...*, s. 118.

⁸⁹ A. Legucka, op. cit., s. 119.

⁹⁰ R. Mazur, op. cit., s. 174.

więzi z dawnymi partnerami z ZSRR, tak uczestnictwo w porozumieniu o wymiarze militarnym tłumaczono koniecznością uchronienia przed paścią przemysłu ciężkiego.

Realizacja układu taszkienckiego napotkała jednak wiele trudności. Zasadniczy był spór między Rosją a Ukrainą, Kazachstanem i Mołdawią. Trzy ostatnie kraje zmierzały do stworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego, w którym byłyby równoprawnymi partnerami. Rosja z kolei chciała utworzyć na obszarze WNP strukturę wojskową, w której odgrywałaby decydującą rolę. W rezultacie w czerwcu 1993 r. Zjednoczone Dowództwo zostało rozwiązane, a w jego miejsce utworzono Zjednoczony Sztab ds. Koordynacji Współpracy Państw WNP. W rzeczywistości jednak tylko Rosja posiadała pełnię kontroli operacyjnej nad strategicznymi środkami bojowymi byłego ZSRR⁹¹.

W 1999 r. jedynie 6 z wyżej wymienionych krajów, tzn. Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Rosja i Tadżykistan, zatwierdziło prolongatę, a w październiku 2000 r. te same kraje podpisały nowe porozumienie o ożywieniu układu taszkienckiego. Zawierało ono procedury prawne, przewidujące rozmieszczenie żołnierzy państw członkowskich w innych państwach w celu przeprowadzenia wspólnych akcji przeciwko ewentualnej agresji zbrojnej⁹².

W październiku 2002 r. układ taszkiencki przekształcony został w Organizację Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ). Członkami zostało 9 krajów: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Kirgizja, Rosja, Tadżykistan i Uzbekistan. Została ona zarejestrowana w Sekretariacie ONZ i uzyskała status obserwatora przy Zgromadzeniu Ogólnym ONZ. Do celów przyjętych jeszcze w ramach układu taszkienckiego dodano: walkę z terroryzmem, ekstremizmem islamskim, niele-

⁹¹ M. Michur-Ziemba, op. cit., s. 238–239.

⁹² A. Legucka, op. cit., s. 118.

⁹³ G. Tulak, *Rola i znaczenie Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne” nr 22 (3/2018), s. 105–111.

galną migracją i handlem narkotykami. Fakt przynależności krajów do OUBZ oznacza konieczność stacjonowania wojsk rosyjskich na ich terytorium. Wojska te są używane jako element utrzymywania strefy wpływów na obszarze WNP. Dlatego też co jakiś czas w ramach OUBZ odbywają się różnego rodzaju manewry wojskowe⁹³. Aktualni członkowie to Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Rosja i Tadżykistan.

OUBZ stanowi pewnego rodzaju czynnik stabilizujący obszar poradziecki, na którym istnieją wciąż nierozwiązane konflikty międzypaństwowe. Podobnie jak inne przedsięwzięcia powstałe z inicjatywy Rosji, także OUBZ jest wyrazem realizacji polityki utrzymania wpływów tego kraju, zwłaszcza w regionie Azji Centralnej. Dodać należy, iż jednym z nieformalnych celów funkcjonowania OUBZ i utrzymania jej silnej pozycji jest przeciwdziałanie aktywności USA i NATO na obszarze WNP. Organizacja ta przejawia określone perspektywy stabilnej działalności, m.in. z uwagi na fakt, iż jej członkowie są zainteresowani obecnością wojsk rosyjskich w regionie i gwarancjami bezpieczeństwa⁹⁴.

1.5. Pozycja w gospodarce światowej

Wspólnota Niepodległych Państw reprezentuje ogromny potencjał ekonomiczny, polityczny, społeczny, które oparte są o kilka czynników⁹⁵: ogromne terytorium z największym pod względem powierzchni krajem – Rosją, ogromne zasoby surowców naturalnych, znaczący odsetek populacji świata, która odznacza się względnie wysokim wskaźnikiem skolaryzacji i dobrym wykształceniem oraz dużym potencjałem naukowym.

Teorytorium krajów członkowskich WNP to łącznie 21,2 mln km², co stanowi 16% powierzchni wszystkich lądów⁹⁶. Na samą tylko Federację

⁹⁴ W. Konończuk, op. cit., s. 16.

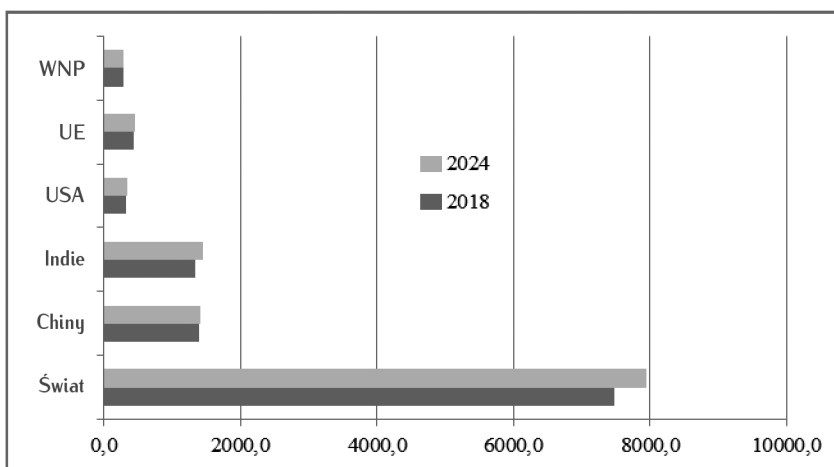
⁹⁵ Y. Nashiraliyev, op. cit., s. 5.

⁹⁶ *Land area (sq. km)*, The World Bank Data, <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?view=chart> [dostęp: 24.09.2020].

Rosyjską, której powierzchnia to ponad 16,3 mln km², przypada prawie 13% udziału w powierzchni wszystkich krajów. Podkreślić należy, iż Rosja zajmuje 1., a Kazachstan 9. miejsce pod względem powierzchni na świecie.

Populacja WNP wyniosła w 2018 r. 287 mln osób, co stanowiło 3,9% populacji świata i była porównywalna z populacją Stanów Zjednoczonych (rysunek 10). Jak wskazują prognozy MFW, populacja WNP w najbliższych latach utrzyma się na względnie stałym poziomie. Będzie to spowodowane faktem, iż, pomimo prognozowanego wzrostu populacji w większości krajów WNP, dwa najludniejsze kraje Wspólnoty – Rosja i Ukraina – odnotują spadek liczby ludności.

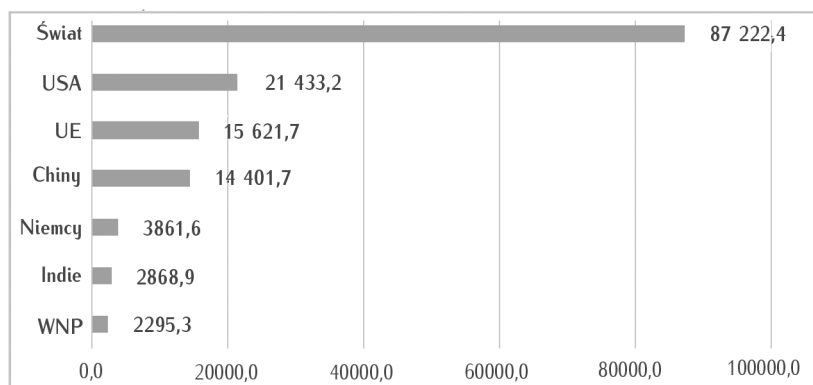
Rysunek 10. Populacja WNP, wybranych krajów, UE i świata w 2018 oraz prognoza na 2024 r. (w mln osób)



Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> [dostęp: 24.09.2020].

PKB Wspólnoty Niepodległych Państw w 2019 r. wyniosło niecałe 2,3 bln USD (w cenach bieżących), a udział WNP w globalnym PKB 2,6%, przy czym na samą tylko Rosję przypadało 1,95% udziału w PKB globalnym (rysunek 11).

Rysunek 11. PKB WNP, wybranych krajów, UE i świata w 2019 r. (w cenach bieżących, mld USD)



Źródło: ibidem.

Znaczenie Wspólnoty Niepodległych Państw w handlu światowym kształtuje się na poziomie średniej wielkości gospodarki narodowej i wynika głównie z pozycji Rosji. Podczas gdy w 1993 r. udział WNP w światowym eksporcie towarów wyniósł 1,7%, w 2003 było to 2,6%, a w 2018 3,4%⁹⁷. Był to udział porównywalny z gospodarkami Francji czy Holandii. Z kolei udział WNP w imporcie światowym rósł od 1993 r. z poziomu 1,5% do 2,2% w 2018 r. W 2018 r. Rosja zajęła 14. miejsce, a Kazachstan 49. w zestawieniu największych eksporterów towarów. Rosja i Ukraina znalazły się w zestawieniu pięćdziesięciu największych importerów świata: Rosja na 22. miejscu, a Ukraina na 50.

W 2019 r. Rosja znalazła się na 15. miejscu w zestawieniu krajów, do których, w ujęciu wartościowym, trafia najwięcej bezpośrednich inwestycji zagranicznych (32 mld USD wobec 13 mld USD w 2018 r.)⁹⁸. Znalazła się również na 15. miejscu wśród krajów, z których wypływa największy strumień BIZ i 36 mld USD) w 2019 r.

⁹⁷ WTO, *World Trade Statistical Review 2019*, https://www.wto.org/english/res_e/statistics_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm [dostęp: 24.09.2020].

⁹⁸ UNCTAD, *World Investment Report 2020. International Production Beyond Pandemic*, s. 12, 15, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_en.pdf [dostęp: 13.01.2021].

Każdy kraj Wspólnoty Niepodległych Państw odgrywa w analizowanym regionie określoną, ważną rolę w kontekście wydobycia i/lub transportu surowców energetycznych. Z punktu widzenia wyposażenia w surowce naturalne szczególne znaczenie ma Rosja, ale oprócz niej również Kazachstan, Turkmenistan i Azerbejdżan. Znaczenie Rosji ma wymiar z jednej strony geostrategiczny, a z drugiej geoeconomiczny. Łączny udział krajów WNP w światowych rezerwach ropy naftowej wynosi 8,4% (145,7 mld baryłek), przy czym największe znaczenie mają tu rezerwy Rosji (6. miejsce w świecie), Kazachstanu i Azerbejdżanu (tabela 4). Produkcja ropy naftowej, wynosząca w 2019 r. 14,6 mln baryłek dziennie, uplasowała WNP na 2. miejscu w świecie (po USA), a produkcja Rosji (11,5 mln baryłek) była trzecia pod względem rozmiarów (po USA i Arabii Saudyjskiej)⁹⁹. Jeszcze bardziej znaczący udział WNP dotyczy światowych rezerw gazu ziemnego – 32,3% (sama Rosja – 19%, największe rezerwy na świecie, przed Iranem i Katarzem). Wspólnota Niepodległych Państw (oraz Rosja, biorąc pod uwagę pojedyncze kraje) jest również największym światowym producentem gazu ziemnego.

Bogate złoża gazu ziemnego i ropy naftowej są jednym z głównych powodów zainteresowania zewnętrznych podmiotów państwami byłego ZSRR. Na obszarze WNP zlokalizowane są ponadto bogate rudy metali (miedzi, molibdenu, cynku, ołowiu, żelaza, rtęci, złota, barytu), boksyty, węgiel kamienny, rudy manganu, metale ziem rzadkich, rudy uranu (Kazachstan – 1/4 światowych rezerw)¹⁰⁰.

⁹⁹ Podkreślić należy, iż kraje WNP, pomimo ogromnych zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego, nie należą do OPEC ani do (za wyjątkiem Rosji) Forum Państw Eksporterów Gazu (GECF). Wspomnieć jednak warto o podjętej między Rosją a OPEC współpracy w ramach tzw. OPEC+, będącego porozumieniem mającym na celu uzgadnianie rozmiarów wydobycia ropy naftowej.

¹⁰⁰ A. Włodkowska-Bagan, *Wybrane problemy rywalizacji na obszarze poradzieckim*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, M. Smoleń, M. Lubina (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 48.

Tabela 4. Udział w udokumentowanych rezerwach oraz rozmiary wydobycia ropy naftowej i gazu ziemnego krajów WNP w 2019 r.

Kraj	Udokumentowane rezerwy ropy naftowej (mld baryłek)	Udział w światowych rezerwach ropy naftowej	Produkcja (tys. baryłek dziennie)	Udokumentowane rezerwy gazu ziemnego (bln m ³)	Udział w światowych rezerwach gazu ziemnego	Produkcja (mld m ³)
Azerbejdżan	7,0	0,4%	779	2,1	1,4%	24,3
Kazachstan	30,0	1,7%	1 931	2,7	1,3%	23,4
Rosja	107,2	6,2%	11 540	38,0	19,1%	679,0
Turkmenistan	0,6	a	264	19,5	9,8%	63,2
Uzbekistan	0,6	a	62	1,2	0,6%	56,3
Pozostałe kraje WNP	0,3	a	39	a	a	0,3
Łącznie WNP	145,7	8,4%	14 614	63,6	32,3%	846,5

Objaśnienia: a – mniej niż 0,05%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: *BP Statistical Review of World Energy June 2020*, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> [dostęp: 24.09.2020].

Rola krajów WNP w regionie Europy i Azji wynika również z lokalizacji na ich terenie infrastruktury przesyłowej surowców energetycznych – ropo- i gazociągów. Wybrane kraje – Białoruś, Ukraina, kraje Kaukazu – mają w tym aspekcie znaczenie wręcz strategiczne. Dla krajów byłego ZSRR infrastruktura techniczna stanowi dodatkowo ważny element unifikacji różnych innych elementów, składających się na współpracę gospodarczą. Krajom byłego ZSRR surowce energetyczne zapewniają: bezpieczeństwo energetyczne, dochody z eksportu i dochody budżetowe, realizację interesów politycznych. Powiązania infrastrukturalne, odziedziczone po ZSRR, uprzywilejowują Rosję, która jest w stanie kontrolować przesył znacznej części surowców wydobywanych w Azji Środkowej oraz wykorzystywać pozycję monopolisty w relacjach z importerami¹⁰¹.

¹⁰¹ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 225–226; T. Młynarski, *Implikacje rozpadu ZSRR dla geopolityki surowcowej Rosji i byłych republik radzieckich w basenie Morza Kaspijskiego*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje...*, s. 381–382.

Po zakończeniu zimnej wojny i rozpadzie ZSRR obszar WNP stał się strefą interesów wielu uczestników stosunków międzynarodowych: krajów – Rosji, USA, Turcji, Iranu, Chin, ugrupowań i organizacji – UE, NATO, korporacji transnarodowych – BP, Łukoil, Gazprom, Shell. Wymienione podmioty wykazywały często cele sprzeczne w sferze politycznej, wojskowej i ekonomicznej, różne w odniesieniu do poszczególnych krajów WNP¹⁰². Kaukaz Południowy ma szczególne znaczenie geopolityczne i geostrategiczne, Uzbekistan – najkorzystniejsze położenie geopolityczne, które wymusza uwzględnianie jego interesów przez sąsiednie kraje. Z kolei kraje Azji Środkowej budzą szczególne zainteresowanie USA (z uwagi na bliskość Afganistanu)¹⁰³.

Wspólnota Niepodległych Państw to ważny podmiot z punktu widzenia polityki zagranicznej Unii Europejskiej. Polityka zagraniczna UE wobec WNP kształtowana była i jest przede wszystkim przez pryzmat jej stosunków z Rosją, przy jednoczesnej marginalizacji pozostałych krajów¹⁰⁴. Kształtowana przede wszystkim przez Niemcy, Francję i Wielką Brytanię, kładzie nacisk na współpracę gospodarczą, która jest zdeterminowana interesami wielkich koncernów paliwowo-energetycznych, działających na obszarze WNP. Zainteresowanie UE obszarem WNP wynika z następujących przesłanek: przyczyny ekonomiczne – Rosja i Ukraina to istotne rynki zbytu, kwestia energetyczna – Rosja to główny zewnętrzny dostawca surowców do UE, kwestia logistyczna – przez większość krajów WNP przebiega wiele ważnych korytarzy komunikacyjnych, kwestia bezpieczeństwa – UE zależy na stabilizacji politycznej na obszarze WNP, kwestia stosunków z Rosją, która jest dla UE partnerem strategicznym¹⁰⁵.

¹⁰² A. Włodkowska-Bagan, *Efektywność integracji...*, s. 16–23.

¹⁰³ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 91–92.

¹⁰⁴ G. Ronek, *Polityka zagraniczna Unii Europejskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmentacja...*, s. 141–142.

¹⁰⁵ Rosyjscy eksperci, będący zwolennikami ściślejszej współpracy Rosji z Zachodem, wprowadzili termin tzw. Wielkiej Europy, która miałaby być formą luźnej integracji Rosji z UE jako efektu akcentowania tezy o historycznie i kulturowo

1.6. Ocena i perspektywy rozwoju

Ocena funkcjonowania i efektywności Wspólnoty Niepodległych Państw doczekała się wielu analiz, wskazujących głównie na niepowodzenie integracji krajów, którego przyczyny można podzielić na trzy grupy:

- 1) wynikające z pozycji oraz działań Federacji Rosyjskiej i jej starań w kierunku utrzymania silnych więzi politycznych i gospodarczych między krajami, a dodatkowo utrzymania pozycji kraju dominującego w regionie;
- 2) wynikające z sytuacji gospodarczej oraz z nastawienia pozostałych krajów członkowskich do procesu integracji w ramach WNP;
- 3) leżące w różnorodnych procesach i wydarzeniach w gospodarce światowej, jak integracja europejska, zmiana układu sił w gospodarce światowej i wzrost znaczenia Chin i innych krajów na kontynencie europejskim i azjatyckim.

Z powodu przewagi Rosji nad pozostałymi krajami (w zakresie m.in. wielkości geograficznej, liczby ludności, potencjału gospodarczego oraz siły polityczno-wojskowej) WNP już w początkowym okresie funkcjonowania nie mogła być podmiotem skupiającym równoprawne państwa¹⁰⁶. Dodatkowo, to kluczowe znaczenie aspektu politycznego stało się jedną z głównych przyczyn niepowodzeń w zakresie integracji w ramach WNP¹⁰⁷. Niepowodzenia związane z reintegracją obszaru byłego ZSRR tkwią po części w rosyjskiej wizji tej idei, nieakceptowanej

uwarunkowanej tożsamości Rosji jako państwa europejskiego. Ostatecznie okazało się to bardziej hasłem niż ideą czy koncepcją. Hasło to jednak, według M. Mienkiszaka, powinno być traktowane jako wezwanie do uznania hegemonicznej roli Rosji na obszarze WNP, niesprzecznej z ideą ogólnoeuropejskiej integracji, za: M. Mienkiszak, *Wielka Europa. Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*, Prace OSW nr 46, Warszawa 2013, s. 7, 12, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/wielka_europa_net.pdf [dostęp: 20.07.2020].

¹⁰⁶ W. Konończuk, op. cit., s. 13.

¹⁰⁷ D. Gafarowski, op. cit., s. 172.

przez poszczególne kraje i inne zainteresowane podmioty. Rosyjskie przywództwo napotkało trudności o charakterze geopolitycznym i społeczno-kulturowym¹⁰⁸. Wiele zakładanych celów o charakterze społecznym i politycznym pozostało w sferze deklaracji, również z powodu trwałych tendencji nacjonalistycznych, ksenofobii i antagonizmów. Dużą odpowiedzialność za ten stan rzeczy ponosili rosyjscy decydenci, którzy w pierwszych latach funkcjonowania WNP nie potrafili stworzyć jednolitej koncepcji jej przyszłego kształtu¹⁰⁹.

Integracja w ramach WNP służyła generalnie interesom Rosji – wzmacniała siły tego kraju, równoważyła wpływy UE i rosyjskie oddziaływanie w regionie. W związku w tym wspólny interes krajów należących do WNP był słabo czytelny. Ponadto część krajów postrzegała i postrzega Rosję jako nie do końca wiarygodnego sojusznika¹¹⁰.

Na przeszkodzie efektywnej współpracy stoją ponadto konflikty między krajami: w Naddniestrzu, Abchazji, Osetii, Górskim Karabachu. Oprócz wymienionych trwałych konfliktów na obszarze WNP od 2014 r. istnieje również kwestia aneksji Krymu (wcześniej sprawa Krymu uwidoczniła się w następstwie powstania niepodległej Ukrainy i doprowadziła do dużego napięcia w stosunkach ukraińsko-rosyjskich). Problem Krymu z jednej strony ma wymiar międzynarodowy, dotyczy kwestii integralności i naruszenia terytorium Ukrainy. Z drugiej ma również wymiar wewnętrzny – poprzez działalność separatystycznej rosyjskiej ludności na Krymie i repatriację Tatarów krymskich¹¹¹.

Na początku funkcjonowania WNP okazało się, że nie jest ona w stanie zatrzymać dezintegracji obszaru byłego ZSRR, zarówno w wymia-

¹⁰⁸ R. Czachar, op. cit., s. 75.

¹⁰⁹ J. Potulski, op. cit., s. 316.

¹¹⁰ A. Włodkowska-Bagan, *Efektywność integracji...*, s. 16–23.

¹¹¹ P. Bajor, *Demagogia czy realny problem? Krym jako potencjalny czynnik destabilizacji bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw [w:] Wspólnota Niepodległych Państw: fragegracja...*, s. 129–130.

rze politycznym, jak i gospodarczym¹¹². Jedną z podstawowych przyczyn nieskutecznej integracji w ramach WNP było oparcie jej na procesach reintegracyjnych i wynikających z tego uwarunkowań wyjściowych tych procesów¹¹³. Początkowym celem powołania WNP było zahamowanie przez Rosję rozłączenia się elementów obszaru postradzieckiego, a nie podnoszenie konkurencyjności regionu. Niestety, proces integracji obciążony był czynnikami, które osłabiły jego skuteczność. Były to:

- równoległa transformacja gospodarcza i polityczna we wszystkich krajach, a przy tym różne rozwiązania w zakresie reform gospodarczych i prowadzonej polityki ekonomicznej;
- niewielka lub brak przejrzystości procesów prywatyzacyjnych i monopolizacja wybranych branż;
- brak mechanizmów demokratycznych w poszczególnych krajach, co mogło sprawdzać się jeszcze w latach 90. XX w., ale nie później, gdy większość z nich ugruntowała swoją tożsamość narodową i sprecyzowała interesy ekonomiczne;
- w wielu przypadkach podobna struktura gospodarek i znacząca rola surowców energetycznych w eksporcie, co implikowało brak konkurencyjności rynków wobec siebie;
- wycofanie wspólnej waluty (rubla radzieckiego) na rzecz walut narodowych;
- występowanie gospodarczego lidera – Rosji, która w swojej strategii integracyjnej nie była zdolna do realizacji interesów narodowych bez ingerowania w politykę i gospodarki swoich partnerów;
- proces oparty na działaniach reintegracyjnych i obciążony skutkami funkcjonowania wcześniejszego systemu gospodarczego;
- integracja miała charakter kompilacyjny, łącząc niejednorodne elementy reprezentujące często sprzeczne interesy, które wynikały m.in. z dysproporcji rozwojowych między krajami.

¹¹² W. Konończuk, op. cit., s. 6.

¹¹³ A. Moraczewska, op. cit., s. 26–39.

Kraje WNP, pomimo licznych atutów i więzi ekonomicznych, okazały się być niezdolne do efektywnej współpracy lub nie wykazywały w tym kierunku wystarczających chęci. Na pewnym etapie funkcjonowania Wspólnoty przeszły one od deklarowania chęci współpracy do świadomości, że współpraca ta musi być wypełniona rzeczywistymi działaniami i przynosić konkretne efekty ekonomiczne. Nie doszło jednak do tego, zwłaszcza w sferze handlu międzynarodowego (który powinien być podstawową płaszczyzną czerpania korzyści z integracji), ponieważ wzajemne obroty handlowe krajów WNP ulegały systematycznemu obniżeniu. Było to spowodowane z jednej strony rosnącym znaczeniem krajów trzecich w wymianie handlowej części członków WNP, a z drugiej – ograniczonym zakresem komplementarności wewnątrzgałęziowej gospodarek WNP (będącej przesłanką zwiększania handlu intraregionalnego w ugrupowaniach integracyjnych). Pogłębianiu współpracy między krajami nie sprzyjał również brak modernizacji poszczególnych gospodarek, silnie zależnych od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych¹¹⁴.

Z formalnego punktu widzenia Wspólnota Niepodległych Państw jest nadal funkcjonującym podmiotem gospodarki światowej. Ponadto, w jej przypadku ma zastosowanie koncepcja tzw. wspólnoty bezpieczeństwa, która oznacza transnarodową przestrzeń, wyodrębnioną dzięki poczuciu przynależności do wspólnoty. Odbywają się regularne spotkania na poziomie różnych instytucji. Podpisana została duża liczba ambitnych nieraz porozumień, które w większości przypadków nie weszły w życie, mnóstwo aktów prawnych, pozbawionych często mocy wykonawczej. WNP przez kluczowych polityków traktowana jest jako „klub wzajem-

¹¹⁴ С.В. Чернышев, *Интеграционная перспектива СНГ: осознанная необходимость*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2010, nr 6, s. 41.

¹¹⁵ W. Konończuk, op. cit., s. 12.

nej informacji, dla wyjaśnienia kwestii problematycznych o charakterze ogólnym, politycznym, humanitarnym, administracyjnym”¹¹⁵. Po prawie trzydziestu latach istnienia organizacji nie udało się osiągnąć w zasadzie żadnego z deklarowanych celów (poza stworzeniem strefy wolnego handlu, do której nie przystąpiły jednak wszystkie kraje, i która nie objęła wielu towarów o znaczeniu strategicznym dla wybranych gospodarek). Znacznemu osłabieniu uległy więzi gospodarcze między dwunastoma (a później jedenastoma) krajami członkowskimi. Aktualnie bardziej zasadne jest mówienie o „obszarze WNP” czy strukturze czysto deklaratywnej niż o rzeczywiście działającym podmiocie. W związku z powyższym można mówić o następujących scenariuszach dalszego funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw¹¹⁶:

- będzie ona nadal klubem regularnej wymiany poglądów;
- nastąpi jej ewolucja w kierunku wzmacniania subregionalnych porozumień integracyjnych;
- nastąpi jej likwidacja.

Drugi z wymienionych scenariuszy wydaje się być najbardziej prawdopodobny, zwłaszcza że raczej wątpliwa byłaby decyzja o likwidacji WNP, podjęta przez Rosję. Już od początku XXI w. rozwija się konkurencja dla integracji gospodarczej w ramach WNP – współpraca krajów w mniejszych ugrupowaniach, głównie w ramach Euroazjatyckiej Unii (wcześniej Wspólnoty) Gospodarczej, lub w ramach podmiotów, w których Rosja nie uczestniczy (i w związku z tym ich znaczenie jest marginalizowane, jak GUAM).

Bez wątpienia proces rozwarstwiania przestrzeni poradzieckiej ciągle trwa i nadal się pogłębia, częściowo jako efekt przemian politycznych w Gruzji, na Ukrainie, prób tych zmian w Kirgistanie i na Białorusi.

¹¹⁶ R. Mazur, op. cit., s. 187–189.

Stąd podkreślić należy, iż potencjalna przyszłość WNP wynika m.in. z sytuacji politycznej w poszczególnych krajach. Dodatkowo, więzi gospodarcze, w tym handlowe, oraz kondycja poszczególnych gospodarek, mogą ulec zmianom w następstwie pandemii COVID-19, co jest ważnym przyczynkiem do potrzeby analizy sytuacji gospodarczej WNP w kolejnych latach.

Rozdział 2

EUROAZJATYCKA UNIA GOSPODARCZA

2.1. Od wizji Unii Euroazjatyckiej do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej

Specyfika i kształt dzisiejszej Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej jest efektem wielu różnorodnych rozwiązań natury instytucjonalnej, tworzenia nowych podmiotów, podpisywania kolejnych umów i porozumień w obszarze integracji gospodarczej. Pierwszą kluczową przesłanką, jaka przesądziła o powstaniu podmiotu mającego skupić ograniczoną w porównaniu z WNP liczbę krajów, była świadomość części jej państw członkowskich, że większości przyjętych zamierzeń nie udało się i prawdopodobnie nie uda się zrealizować¹. Przejawiło się to m.in. w krytyce części zapisów układu taszkienckiego. Kraje stopniowo podzieliły się na dwie grupy: skupione wokół Rosji (Białoruś, Kazachstan, Kirgistan i Tadżykistan) oraz wokół Ukrainy (Azerbejdżan, Mołdawia, Gruzja) – przeciwstawiające się polityce Rosji, chcące kontrolować procesy zachodzące w przestrzeni poradzieckiej.

Idea utworzenia tzw. Unii Euroazjatyckiej została publicznie wyrażona w marcu 1994 r. w wystąpieniu prezydenta Kazachstanu, N. Nazarbajewa, w Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym im. M. Łomonosowa.

¹ R. Mazur, op. cit., s. 176-177.

Z założenia miała być ona ugrupowaniem o podobnym stopniu zaawansowania integracji jak w UE². Już w lipcu szczegółowo opracowano projekt integracji³. W kolejnym, 1995 r., Republika Białorusi, Republika Kazachstanu i Federacja Rosyjska podpisały Umowę o unii celnej, której głównym celem była likwidacja barier w zakresie współpracy gospodarczej między podmiotami gospodarczymi poszczególnych krajów, zapewnienie swobodnego przepływu towarów oraz uczciwej konkurencji.

Wymienione kraje oraz Kirgistan w marcu 1996 r. podpisały Umowę o pogłębianiu integracji na płaszczyźnie ekonomicznej i społecznej, do której w 1998 r. dołączył Tadżykistan. Z kolei w lutym 1999 r. wszystkie pięć krajów podpisało w Moskwie Umowę o unii celnej i wspólnej przestrzeni gospodarczej⁴. Przewidywano, że kraje będą przechodzić kolejne etapy integracji, aż do utworzenia wspólnej przestrzeni politycznej i gospodarczej⁵.

W maju 2000 r. w Mińsku na posiedzeniu Rady Międzypaństwowej, będącej głównym organem utworzonym w celu kierowania procesem integracji, zdecydowano o przygotowaniu do września projektu umowy o utworzeniu „międzypaństwowego stowarzyszenia integracyjnego” Białorusi, Kazachstanu, Kirgistanu, Rosji i Tadżykistanu. Dlatego też w październiku w Astanie prezydenci krajów powołali Euroazjatycką Wspólnotę Gospodarczą (*Евразийское экономическое сообщество*, EaWG), która rozpoczęła rzeczywiste funkcjonowanie w maju 2001 r. W 2002 r. jako państwa-observatorzy dołączyły Ukraina i Mołdawia, w 2003 Armenia, a w 2006 Uzbekistan (zawiesił swoje członkostwo w 2008 r.)⁶.

² M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 29.

³ Евразийский экономический союз, *Хронология развития*, <http://www.eaeunion.org/#about-history> [dostęp 25.10.2020].

⁴ Dodatkowo, 22 października 1997 r. podpisane zostało Porozumienie o wspólnych środkach pozataryfowych w ramach unii celnej.

⁵ R. Mazur, op. cit., s. 179.

⁶ Po dołączeniu Uzbekistanu pojawiła się „unikalna możliwość powstania potężnego samowystarczalnego rynku wewnętrznego” (słowa prezydenta Kazachstanu), a w perspektywie Unii Euroazjatyckiej.

Dla Rosji EaWG była, obok OUBZ, najważniejszą strukturą integracyjną na obszarze WNP, służącą utrzymaniu i umocnieniu rosyjskich wpływów na terytorium poradzieckim. Była podmiotem, w ramach którego podjęta została integracja według modelu UE⁷. Utworzenie EaWG według przywódców krajów, zwłaszcza Rosji, było nie tylko niesprzeczne z ideą integracji europejskiej, ale wręcz stanowiło ważny jej element⁸.

Współpraca w ramach EaWG ulegała pogłębieniu. Wyrazem tego było podpisanie w 2003 r. w Jałcie przez prezydentów Białorusi, Kazachstanu, Rosji i Ukrainy porozumienia o utworzeniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (*Единого экономического пространства*), w ramach której miała być gwarantowana swoboda przepływu towarów, usług, kapitału i siły roboczej. Założono wówczas utworzenie strefy wolnego handlu, unii celnej i walutowej, a następnie wspólnego rynku⁹. Cztery kraje odpowiadały wówczas za prawie 90% obrotów handlowych na obszarze WNP i ok. 90% jej PKB. Jako najbardziej rozwinięte kraje byłego ZSRR weszły w nowy etap zacieśniania wzajemnych związków gospodarczych i politycznych. W ramach Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG) miała nastąpić koordynacja działań gospodarczych i prowadzenie wspólnej polityki wobec WTO. Zakładano powołanie specjalnego organu, odpowiedzialnego za realizację podjętych decyzji, któremu kraje przekażą część pełnomocnictw. Docelowo WPG objęła trzy kraje (pomimo iż ambicje Rosji dotyczyły też Ukrainy), będące swoistym rdzeniem gospodarczym byłego ZSRR^{10,11}. W drugiej połowie 2005 r. podjęto decyzję o scaleniu Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej z Organizacją

⁷ W. Konończuk, op. cit., s. 14–17.

⁸ Na podstawie artykułu W. Putina *Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня*, Известия, 4.10.2011, za: M. Mienkiszak, op. cit., s. 15–16.

⁹ J. Potulski, op. cit., s. 320–321.

¹⁰ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 29.

¹¹ Uczestnicy podkreślali wagę norm WTO dla bazy prawnej ugrupowania, co miało odróżniać EaWG, a później EaUG od wcześniejszych projektów integracyjnych, w tym WNP.

„Środkowoazjatycka Współpraca” (*Организация «Центрально-Азиатское Сотрудничество»*)¹². Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza w 2003 r. uzyskała status obserwatora przy Zgromadzeniu Ogólnym ONZ i stała się podmiotem prawa międzynarodowego. Utworzenie WPG mogło zostać uznane przez pozostałe kraje WNP za decyzję nieoczekiwaną, tym bardziej, że nie zostały one zaproszone do udziału w nowym podmiocie. Dodatkowo, wznowiło to dyskusję na temat końca współpracy w ramach WNP¹³.

Włączenie Ukrainy w ściślejszą integrację było dla Rosji bardzo ważnym celem, głównie ze względów politycznych. Ukraina wyrażała najwięcej oporów wobec pogłębiania współpracy i mimo oficjalnego przystąpienia blokowała zbyt szybką i szeroką integrację. Samo przystąpienie Ukrainy do WPG było niespodzianką (rok wcześniej Leonid Kuczma odmówił bowiem przystąpienia do EaWG). Uznano, że ta decyzja była podyktowana interesami prorosyjskich oligarchów ze wschodu kraju, którzy wymusili ją na prezydencie w imię swoich interesów. Negatywna wobec przystąpienia Ukrainy do WPG była reakcja USA i krajów europejskich (według nich mogło to zablokować przyjęcie Ukrainy do WTO). Po dojściu do władzy Wiktora Juszczenki podjęta została decyzja o braku zgody na wspólną politykę gospodarczą, która ograniczałaby samodziel-

¹² Geneza tego podmiotu sięga 1994 r., kiedy Kazachstan, Kirgistan i Uzbekistan podpisały umowę o utworzeniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej, a w 1997 r. umowę o wiecznej przyjaźni, do której rok później dołączył Tadżykistan. W 1998 r. proklamowano powołanie Środkowoazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Formalny początek funkcjonowania miał miejsce w 2002 r., już pod nazwą Organizacja „Środkowoazjatycka Współpraca”. W 2004 r. przystąpiła do niej Rosja. Wówczas cele podmiotu zaczęły pokrywać się z celami Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej. Z uwagi na fakt, iż w pewnym momencie skład członkowski obu podmiotów stał się niemal identyczny, w 2005 r. podjęta została decyzja o ich scaleniu, za: А.В. Русакович, *Центрально-азиатское экономическое сообщество: история развития*, «Интеграционные процессы на постсоветском пространстве» Лекция 8, 2014, fir.bsu.by>dcs>rusakovich [dostęp: 29.11.2020]; K. Czerewacz, *Processes of regional integration in central and Western Asia*, [w:] *Business Interaction in a Global Economy*, M. Kozłowski, A. Kacprzyk (eds.), Congress of Political Economists Press, Wilkes-Beijing 2006.

¹³ W. Konończuk, op. cit., s. 14–17.

ność Ukrainy w kwestiach gospodarczych, fiskalnych i budżetowych. Ukraina dokonała reorientacji na integrację ze strukturami gospodarczymi i wojskowymi Europy Zachodniej (UE i NATO)¹⁴.

W sierpniu 2006 r. w ramach nieformalnego spotkania w Soczi głowy państw członkowskich zdecydowały o nasileniu prac w kierunku utworzenia unii celnej (w ramach „trójki”: Białorusi, Kazachstanu i Rosji, z założeniem późniejszego dołączenia Kirgistanu i Tadżykistanu w miarę gotowości ich gospodarek)¹⁵. Potwierdzone zostało to rok później w Duszanbe, w ramach podpisanej Umowy o utworzeniu jednolitego obszaru celnego, której celem było zapewnienie swobodnego przemieszczania się towarów oraz sprzyjających warunków dla handlu z krajami trzecimi. Unia celna rozpoczęła funkcjonowanie w styczniu 2010 r., zawierając jednolitą taryfę celną i likwidując formalności i kontrole celne na wewnętrznych granicach oraz zabezpieczając przemieszczanie się bez przeszkód towarów „trójki” na rynkach krajów trzecich. Jeszcze w październiku tego samego roku podpisanych zostało 17 umów międzynarodowych, dających podstawy dla funkcjonowania jednolitej przestrzeni gospodarczej. W listopadzie 2011 r. podjęto decyzję o rozpoczęciu negocjacji w sprawie akcesji Kirgistanu do unii celnej.

Powołanie unii celnej miało zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty¹⁶. Z jednej strony pojawiła się szansa wzmocnienia powiązań gospodarczych między krajami. Systematycznie malał bowiem udział Kazachstanu i Białorusi w wymianie handlowej Rosji. Ponadto nieznaczna była wymiana między Kazachstanem i Białorusią. Wszedł w życie wspólny kodeks celny. Strony przygotowały harmonizację standardów technicznych, sanitarnych i fitosanitarnych. Ze wspólnej taryfy celnej wyłączono jednak ponad 400 wrażliwych dla stron towarów, w tym tak kluczowe, jak samochody osobowe. Ograniczony wymiar unii celnej

¹⁴ J. Potulski, op. cit., s. 320–321.

¹⁵ Евразийский экономический союз, *Хронология развития...*

¹⁶ I. Wiśniewska, *Unia celna – polityczny projekt Rosji*, Analizy OSW, 2010-07-07, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-07/unia-celna-polityczny-projekt-rosji> [dostęp: 06.11.2020].

(podyktowany przede wszystkim rosyjskimi interesami) oraz dotychczasowe doświadczenia integracji w regionie wskazywały na polityczne motywy lobbowanego przez Rosję porozumienia. Białoruś wyraziła zgodę na utworzenie unii celnej, chcąc zachować preferencje w relacjach gospodarczych i energetycznych z Rosją. Z kolei przystąpienie Kazachstanu było politycznym gestem wobec Rosji, m.in. z uwagi na ówczesną sytuację w Kirgistanie. Ponadto, unia celna oznaczała ograniczenie możliwości włączania się Białorusi i Kazachstanu w alternatywne struktury integracyjne (z UE bądź z Chinami).

W listopadzie 2011 r. Białoruś, Kazachstan i Rosja podpisały Deklarację o euroazjatyckiej integracji gospodarczej, w ramach której zapowiedziano przejście do kolejnego etapu integracji – utworzenia jednolitej przestrzeni gospodarczej. Prezydenci krajów podpisali ponadto Umowę o Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej, która stała się głównym, ponadnarodowym organem unii celnej (rozpoczęła funkcjonowanie w lutym kolejnego roku). W styczniu 2012 r. weszły w życie umowy międzynarodowe, będące podstawą prawną funkcjonowania Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej Białorusi, Kazachstanu i Rosji, i dające możliwość wprowadzenia w życie swobody przepływu towarów, usług, kapitału i siły roboczej.

Współpraca w ramach: Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, Unii Celnej Białorusi, Kazachstanu i Rosji oraz Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej przebiegały równoległe, choć kraje zaczęły dostrzegać stopniowe wyczerpywanie się potencjału integracji oraz niemożność realizacji zamierzonych celów¹⁷. Stąd rozpoczęto działania w kierunku utworzenia nowego ugrupowania. W maju 2014 r. prezydenci krajów członkowskich unii celnej i WPG na posiedzeniu Wyższej Euroazjatyckiej Rady Gospo-

¹⁷ K. Czerewacz-Filipowicz, *Regionalizm i regionalizacja w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Wpływ EAUG na integrację handlową państw członkowskich z gospodarką światową*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2016, s. 84.

darczej podpisali Umowę o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (EaUG, *Евразийский экономический союз*). Umowa ta oznaczała przejście projektu integracji euroazjatyckiej na nowy, głębszy poziom. Jeszcze w tym samym roku do EaUG przystąpiły dwa kolejne kraje: Armenia i Kirgistan. Umowa o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej weszła w życie w 2015 r.

Ewolucja euroazjatyckiej integracji przebiegała dynamicznie i objęła na przestrzeni lat 7 krajów, z których ostatecznie 5 zostało członkami EaUG (tabela 5).

Tabela 5. Chronologia integracji euroazjatyckiej i udział krajów

Rok	Wydarzenie	Rosja	Kazachstan	Białoruś	Kirgistan	Tadżykistan	Armenia	Ukraina
1995	Unia celna	x	x	x				
1996	Umowa o pogłębieniu integracji na płaszczyźnie ekonomicznej i społecznej	x	x	x	x	x		
1999	Unia celna i wspólna przestrzeń gospodarcza	x	x	x				
2000	Euroazjatycka Wspólnota Gospodarcza	x	x	x				
2003	Wspólna Przestrzeń Gospodarcza	x	x	x				x
2010	Unia celna	x	x	x				
2012	Euroazjatycka Komisja Gospodarcza	x	x	x				
2012	Wejście w życie Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej	x	x	x				
2014	Euroazjatycka Unia Gospodarcza	x	x	x	x		x	

Źródło: A. Damoc, *The Eurasian Economic Union: Outlooks on the Development of Relations with the European Union*, „Economica” 2015, nr 4, s. 54.

Podsumowując złożony proces budowania Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, wskazuje się na następujące przesłanki integracji w ramach EaUG i wcześniej EaWG¹⁸:

- ograniczone korzyści z integracji w ramach WNP;
- potrzeba wzmocnienia gospodarek krajów członkowskich, doświadczających szeregu kryzysów finansowych i gospodarczych po rozpadzie ZSRR;
- rozwinięte więzi gospodarcze i połączenia infrastrukturalne, zwłaszcza w zakresie przesyłania surowców naturalnych;
- chęć ograniczenia w regionie wpływów gospodarczych i politycznych krajów trzecich, w tym Chin, Iranu, USA i UE;
- strategiczne relacje ekonomiczne między Rosją a Kazachstanem, pomimo faktu, iż ich główni partnerzy handlowi to UE i Chiny;
- potrzeba rozwiązania problemów w sferze migracji, w tym ograniczenie napływu nielegalnych migrantów głównie do Rosji i Kazachstanu.

Z punktu widzenia Rosji kluczową przesłanką integracji w ramach EaUG była i jest chęć wzmocnienia wpływów w regionie i zagwarantowanie zbytu dla swoich towarów. Z punktu widzenia pozostałych krajów członkowskich jedną z przesłanek była potrzeba zapewnienia bezpieczeństwa na granicach i zależność od rosyjskich surowców i infrastruktury przesyłowej. Z kolei z geopolitycznego punktu widzenia dla wszystkich członków EaUG chodziło o utworzenie silnego podmiotu, który będzie łącznikiem między Europą a regionem Azji i Pacyfiku¹⁹.

¹⁸ K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 36–38.

¹⁹ Ibidem.

2.2. Członkostwo oraz współpraca zewnętrzna

Wraz z podpisaniem Umowy o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej krajami członkowskimi zostały Białoruś, Kazachstan i Rosja. Do EaUG dołączyły także Armenia (październik 2014 r.) i Kirgistan (grudzień 2014 r.). Zgodnie z zapisami Umowy o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej członkiem lub obserwatorem może zostać każdy kraj, jeśli wyrazi taką wolę i spełni odpowiednie warunki (artykuły 108–109)²⁰.

Tak jak w przypadku Wspólnoty Niepodległych Państw, w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej zauważalna jest znaczna dysproporcja między Rosją a pozostałymi krajami, zarówno pod względem potencjału społecznego (liczba ludności stanowiąca połowę populacji całej EaUG) i ekonomicznego (PKB Rosji to ok. 73% PKB całego ugrupowania) (tabela 6). Nieznaczna przewaga Rosji dotyczy również PKB *per capita*. Spośród pozostałych gospodarek najwyższe PKB, również na mieszkańca, uzyskuje Kazachstan. Rosja i Kazachstan przyciągały w ostatnich latach względnie największe strumienie bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Gospodarka Kirgistanu ma względnie najmniejsze rozmiary i najniższy poziom rozwoju, co przesądzić może w przyszłości o relatywnie najwyższych korzyściach, jakie wynikną dla tego kraju z tytułu integracji z pozostałymi krajami EaUG. Spośród krajów członkowskich EaUG wszystkie oprócz Rosji odnotowały w 2019 r. ujemne saldo migracji, największe w przypadku Armenii (-774,4 tys. osób) i Kirgistanu (-554,7 tys. osób), co stanowiło dużą część populacji tych krajów. Obydwa kraje uzyskują znaczne korzyści w postaci napływu prywatnych *remittances* (przekazów od emigrantów dla członków rodzin pozostających w kraju pochodzenia), stanowiących w przypadku Kirgistanu 28% PKB. Biorąc pod uwagę dane zawarte w tabeli 6 stwierdzić można, iż to Kazachstan i Rosja stanowią trzon EaUG i to kondycja tych gospodarek przesądza o konkurencyjności całego ugrupowania.

²⁰ Договор об Евразийском экономическом союзе, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].

Tabela 6. Wybrane wskaźniki ekonomiczne i społeczne krajów EaUG w 2019 r.

Kraj	Populacja (mln osób)	PKB w cenach bieżących (mld USD)	PKB <i>per capita</i> w cenach bieżących (USD)	Saldo BIZ (w mln USD)	Napływ netto BIZ (% PKB)*	Saldo migracji (w tys. osób)	Prywatne <i>remittances</i> otrzymane (w % PKB)
Armenia	2,9	13,7	4 605	397	2,04	-774,7	11,2
Białoruś	9,5	63,1	6 658	1 300	2,40	-411,4	2,2
Kazachstan	18,6	181,7	9 750	5 710	0,12	-300,0	0,3
Kirgistan	6,4	8,5	1 323	206	1,80	-554,7	28,5
Rosja	146,7	1 702,5	11 601	9 215	0,53	1 148,8	0,6
Razem	286,9	2 293,4	-	-	-	-	-

Objaśnienia: * – dane za 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database October 2020...*; UNCTAD, *World Investment Report 2020...*; World Bank, *World Development Indicators...* [dostęp: 13.01.2021]; UN, DESA, *International migrant stock 2019...*

Tabela 7. Wybrane wskaźniki dotyczące handlu zagranicznego krajów Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2018 r.

Kraj	Relacja obrotów handlowych do PKB (w %)	Eksport paliw jako % handlu towarami	Eksport rud i metali jako % handlu towarami	Eksport żywności jako % handlu towarami	Bilans obrotów bieżących (mld USD)*
Armenia	91,3	4,0	36,9	32,8	-1,1
Białoruś	139,3	24,4	1,1	14,9	-1,2
Kazachstan	62,8	70,0	11,6	5,0	-6,5
Kirgistan	101,1	17,0	0,8	11,1	-0,5
Rosja	51,5	52,0	5,5	5,5	65,3

Objaśnienia: * – dane za 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database October 2020...*; World Bank, *World Development Indicators...* [dostęp: 08.02.2019].

Wszystkie analizowane kraje charakteryzują się różnym stopniem otwartości (mierzonej relacją obrotów handlowych do PKB), zmieniającej się wraz ze zmianami koniunktury międzynarodowej, czy względnie niskim stopniem dywersyfikacji eksportu. W 2018 r. największym stopniem otwartości odznaczały się Białoruś i Kirgistan (tabela 7). W przypadku Rosji i Kazachstanu znaczną część eksportu stanowią paliwa (w przypadku Kazachstanu w 2018 r. 70%), a dla Armenii rudy i metale oraz żywność (w 2018 r. odpowiednio prawie 37% i prawie 33%). Z uwagi na fakt różnej struktury i różnego stopnia dywersyfikacji eksportu, gospodarki EaUG są w różnym stopniu zależne od zmian koniunktury międzynarodowej i dynamiki cen na międzynarodowych rynkach surowcowych. Spośród krajów EaUG jedynie Rosja odnotowuje dodatnie saldo bilansu obrotów bieżących, w 2019 r. wynoszące ponad 65 mld USD.

Tabela 8. Umowy o wolnym handlu towarami i usługami zawarte przez EaUG

Kraj	Data wejścia w życie	Zakres współpracy	Podstawa prawna
Wietnam	5.10.2016	Strefa wolnego handlu towarami i usługami	GATT art. XXIV & GATS art. V
Iran	27.10.2019	Strefa wolnego handlu towarami	GATT art. XXIV
Chiny	25.10.2019	Umowa o współpracy handlowo-gospodarczej	-
Chiny	21.11.2020	Umowa o wymianie informacji o towarach i środkach transportu międzynarodowego, przekraczających granice celne Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej i Chińskiej Republiki Ludowej	-
Serbia	10.07.2021	Strefa wolnego handlu towarami	GATT art. XXIV
Singapur	nieznana	Strefa wolnego handlu towarami	GATT art. XXIV

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Евразийский экономический союз, *Правовой портал, Международные договоры с третьими странами*, <https://docs.eaeunion.org/ru-ru/Pages/AllDocuments.aspx#> [dostęp: 02.06.2021]; WTO, *RTAs in force*, <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx> [dostęp: 02.06.2021].

²¹ E. Vinokurov, *Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results*, „Russian Journal of Economics” 2017, nr 3, s. 66.

Euroazjatycka Unia Gospodarcza aktywnie współpracuje z krajami trzecimi. Przejawem tego są podpisywane umowy o wolnym handlu oraz umowy o współpracy handlowej i gospodarczej z krajami spoza Unii (tabela 8). Dodatkowo, trwają prace nad sformalizowaniem współpracy gospodarczej między EaUG a takimi krajami jak: Izrael, Egipt, Indie, Kambodża, Jordania, Maroko, Mongolia, Peru, Chile, Korea Południowa, Tajlandia, RPA²¹.

Ważnym celem Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej jest sformalizowanie współpracy z głównym partnerem handlowym – Unią Europejską oraz zacieśnienie współpracy z Chinami. Długofalowy rozwój krajów EaUG zależy bowiem ściśle od stabilnej współpracy z nimi²². Podczas gdy w przypadku Chin współpraca została już w pewnym zakresie sformalizowana²³, to zacieśnianie współpracy z UE będzie bez wątpienia procesem długotrwałym i trudnym.

2.3. Instytucje

Podstawy prawne funkcjonowania instytucji EaUG zawarte zostały w Umowie o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (*Договор об Евразийском экономическом союзе*), podpisanej w maju 2014 r. w Astanie²⁴. Zapisane w niej zostały główne cele ugrupowania (artykuł 4):

- stworzenie warunków stabilnego rozwoju gospodarek krajów członkowskich w celu podwyższenia poziomu życia ich społeczeństw;
- dążenie do utworzenia jednolitego rynku towarów, usług, kapitału i siły roboczej w ramach Unii;
- wszechstronna modernizacja, kooperacja i podwyższenie konkurencyjności gospodarek krajów członkowskich w warunkach gospodarki globalnej.

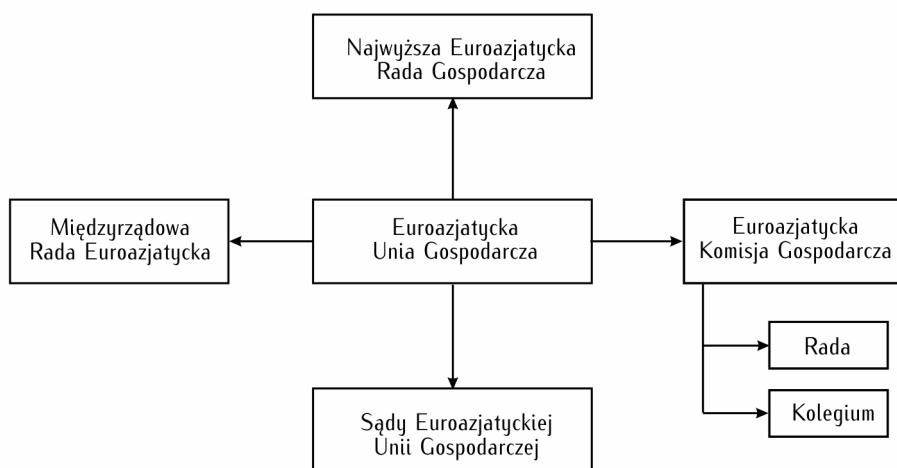
²² Ibidem.

²³ W ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy, do której należy część krajów EaUG.

²⁴ *Договор об Евразийском экономическом союзе...*

W ramach powołanej do życia EaUG utworzone zostały cztery organy, które mają za zadanie z jednej strony realizować zapisy Umowy o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, a z drugiej nadzorować, czy kraje członkowskie wypełniają jej poszczególne zapisy. Są nimi: Najwyższa Euroazjatycka Rada Gospodarcza, Międzyrządowa Rada Euroazjatycka, Euroazjatycka Komisja Gospodarcza i Sąd Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (rysunek 12).

Rysunek 12. Struktura organizacyjna Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej



Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Договор об Евразийском экономическом союзе*, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].

Najwyższa Euroazjatycka Rada Gospodarcza (*Высший Евразийский экономический совет*) jest głównym organem EaUG, w skład którego wchodzi głowy państw, spotykające się raz w roku. Rada rozpatruje zasadnicze kwestie, dotyczące funkcjonowania EaUG, formułuje jej strategię, kierunki i perspektywy dalszej integracji, podejmuje decyzje nakierowane na realizację celów (artykuły 10–12). Ponadto zatwierdza składy pozostałych organów (Komisji i Sądu), regulamin pracy Komisji, budżet, określa rozmiary wkładów członkowskich państw. Dodatkowo decyduje o przyjmowaniu nowych krajów członkowskich i w sprawie zatwierdzania umów międzynarodowych.

Międzyrządowa Rada Euroazjatycka (*Евразийский межправительственный совет*) składa się z głów rządów państw członkowskich. Jej zadania i uprawnienia są następujące:

- zapewnienie realizacji i kontrola nad wypełnianiem zapisów Umowy o EaUG, umów podpisywanych przez EaUG i postanowień Rady Najwyższej;
- rozpatrywanie (po przedstawieniu przez Radę Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej) spraw, w przypadku których na forum Rady Komisji nie wypracowano konsensusu;
- wydawanie poręczeń Komisji;
- przyjmowanie projektów budżetu EaUG.

Wykonawczym organem EaUG jest Euroazjatycka Komisja Gospodarcza (*Евразийская экономическая комиссия*), mająca swoją siedzibę w Moskwie. Jej główne zadanie to zapewnienie warunków funkcjonowania i rozwoju EaUG oraz realizacja kolejnych zadań w sferze integracji²⁵. Komisja działa w następujących obszarach: narzędzia taryfowe i pozataryfowe, cła importowe, normy sanitarne, weterynaryjne i fitosanitarne, polityka handlowa wobec krajów trzecich, statystyka handlu zagranicznego i wewnętrznego, polityka makroekonomiczna, polityka konkurencji, subwencje przemysłowe i rolne, technologie, własność intelektualna, polityka energetyczna, monopole naturalne, zamówienia publiczne, handel usługami i inwestycje, transport, polityka walutowa, migracje siły roboczej, rynek finansowy²⁶.

Euroazjatycka Komisja Gospodarcza podejmuje decyzje mające normatywnoprawny charakter, obowiązkowe dla krajów członkowskich rozporządzenia oraz rekomendacje. Składa się z Rady, która reguluje realizację procesów integracji i Kolegium, będącego jej organem wykonawczym. Jest stałym, ponadnarodowym organem, regulującym funkcjo-

²⁵ Приложение No. 1 к Договору о Евразийском экономическом союзе. Положение о Евразийской экономической комиссии, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].

²⁶ Евразийская экономическая комиссия, <http://eec.eaeunion.org/ru/Pages/structure.aspx> [dostęp: 19.01.2021].

nowanie unii celnej i wspólnej przestrzeni gospodarczej. Upoważniona jest do reprezentowania krajów członkowskich w negocjacjach z podmiotami zewnętrznymi²⁷.

Organem sądowniczym EaUG jest Sąd Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (*Суд Евразийского экономического союза*), mający swoją siedzibę w Mińsku²⁸. Jego celem jest zagwarantowanie, zgodnie ze Statutem, jednakowego stosowania przez kraje członkowskie i organy EaUG zapisów Umowy o Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, umów międzynarodowych zawieranych wewnątrz, umów międzynarodowych zawieranych z krajami trzecimi oraz postanowień organów EaUG. W skład Sądu wchodzi po dwóch sędziów z każdego kraju członkowskiego.

Struktura instytucjonalna Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, w porównaniu z innymi ugrupowaniami skupiającymi kraje poradzieckie, jest najprostsza i najbardziej adekwatna do realizacji praktycznych zadań, odnoszących się do procesu integracji. Warto podkreślić, iż wykazuje znaczące podobieństwo do struktury instytucjonalnej Unii Europejskiej. Wzorowanie się na podmiocie znacznie bardziej zaawansowanym w integracji może oznaczać, że kraje członkowskie przywiązują bardzo dużą wagę do zapewnienia jak najlepszych warunków dla efektywnego funkcjonowania EaUG.

2.4. Efekty integracji

Współpraca krajów Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w wyniku funkcjonowania w niej Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej i unii celnej przebiega przede wszystkim na płaszczyźnie handlowej. Tworzenie unii celnej Białorusi, Kazachstanu i Rosji rozpoczęło się już w 1995 r., kiedy

²⁷ K. Czerewacz-Filipowicz, op. cit., s. 89.

²⁸ Приложение № 2 к Договору о Евразийском экономическом союзе. Статут Суда Евразийского экономического союза, http://www.eaunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].

zniesiono kontrolę celną na granicy Rosji i Białorusi (w ramach Związku Celnego między tymi krajami) oraz uproszczono procedury celne na granicy Rosji i Kazachstanu²⁹. Do końca 1995 r. zliberalizowano większość barier celnych i taryfowych w handlu oraz podjęto prace nad wypracowaniem jednolitych zasad, dotyczących regulacji pozataryfowych wobec krajów trzecich. Obok początkowych sukcesów pojawiły się jednak określone problemy: relatywnie słabe wypełnianie przyjętych zobowiązań, nierealizowanie wspólnych uzgodnień dotyczących kontroli na granicach zewnętrznych, trudności w wypracowaniu wspólnej taryfy celnej na towary importowane. Dodatkowo, na wzajemnej wymianie handlowej silnie odbił się kryzys finansowy w Rosji z 1998 r.

Kolejne etapy formalizacji współpracy handlowej objęły utworzenie Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej w 2000 r., a w jej ramach wdrożenie ujednoczonej taryfy celnej oraz ustanowienie Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej i utworzenie unii celnej³⁰. W ramach EaWG, mimo ambitnych planów, kraje nie posunęły się zbyt daleko w kwestii integracji handlowej³¹. Stosowane były nadal bariery pozataryfowe, nie utworzono ponadto wspólnego rynku usług transportowych. Za główne przeszkody w pogłębianiu integracji krajów należy uznać³²: opóźnienia w zakresie realizacji reform rynkowych, różnice w strukturach gospodarczych, duże rozbieżności w poziomie rozwoju i różnice w potencjałach gospodarczych, brak mechanizmu, który nakazywałby realizację przyjętych decyzji.

Utworzenie Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej miało być czynnikiem przyspieszającym integrację handlową, rozpoczętą już w ramach EaWG.

²⁹ D. Gafarowski, op. cit., s. 178–181.

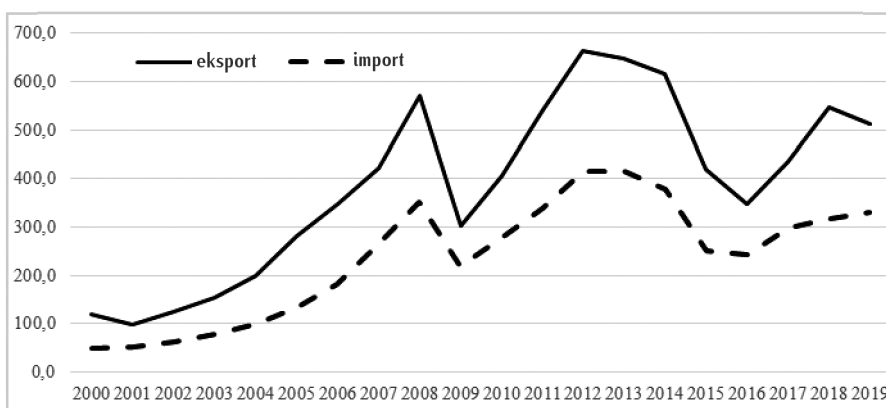
³⁰ И.Ю. Николаева, *Евразийский экономический союз как двигатель развития экономики России*, „Международный научно-исследовательский журнал” 2016, nr 12 (54), cz. 5, s. 183.

³¹ Np. w 2006 r. między Rosją, Białorusią i Kazachstanem poziom unifikacji stawek celnych w imporcie wyniósł 62% wszystkich pozycji towarowych.

³² D. Gafarowski, op. cit., s. 185–190.

Kraje rozpoczęły budowanie wspólnego rynku towarów i usług. Intensyfikacja współpracy handlowej była możliwa m.in. dzięki wykorzystaniu wcześniejszych osiągnięć w tym zakresie, utworzeniu odpowiednich organów ponadnarodowych, zwłaszcza Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej, oraz członkostwa wszystkich, oprócz Białorusi³³, krajów w WTO. Jak wskazują dane poniżej, dynamika obrotów handlowych krajów EaUG zależała jednak silnie od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych (rysunek 13). Dodatkowo, w największym stopniu zależała od kondycji gospodarki Rosji i dynamiki jej obrotów handlowych – w 2019 r. udział Rosji w wymianie handlowej EaUG wyniósł 81,6% w eksporcie i 73,4% w imporcie³⁴.

Rysunek 13. Wartość obrotów handlowych krajów EaUG w latach 2000–2019 (w mld USD)



Objaśnienia: dane zawierają również obroty handlowe Armenii i Kirgistanu, nienależących do EaUG.

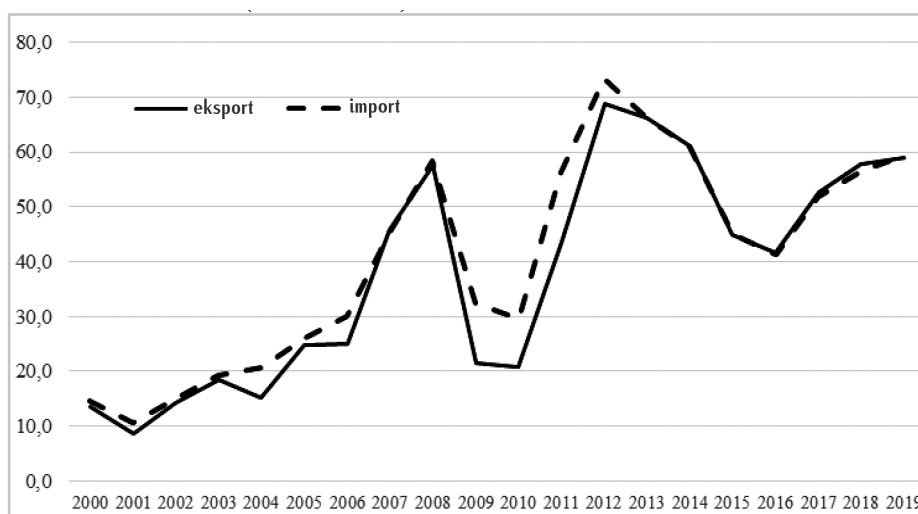
Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF Data, *Direction of Trade Statistics*...

³³ Będącej w trakcie negocjacji.

³⁴ IMF Data, *Direction of Trade Statistics (DOTS)*, <https://data.imf.org/?sk=9D6028-D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85> [dostęp: 20.04.2020].

Analogicznych wniosków dostarczają dane dotyczące dynamiki obrotów wewnątrz EaUG (rysunek 14). Znaczący wzrost ich wartości pokrywa się z pikującymi cenami ropy naftowej w 2007 i 2012/2013 r. Z drugiej strony obroty handlowe EaUG spadły w latach 2014-2016 m.in. z powodu nałożenia na Rosję sankcji ekonomicznych i finansowych przez kraje zachodnie i spadku cen ropy naftowej.

Rysunek 14. Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów EaUG w latach 2000-2019 (w mld USD)



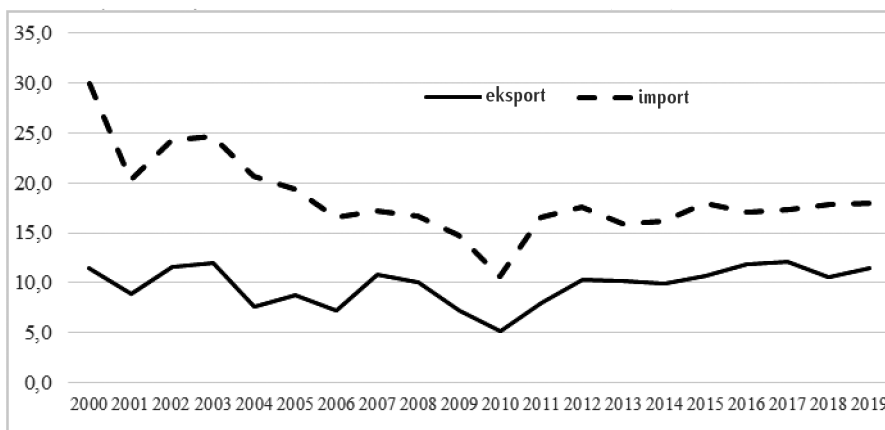
Objaśnienia: dane zawierają również obroty handlowe Armenii i Kirgistanu, nienależących do EaUG.

Źródło: ibidem.

W przypadku Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej obserwowany jest, analogicznie jak w WNP, względnie niski udział obrotów intraregionalnych w całości obrotów krajów członkowskich (rysunek 15). W przypadku eksportu udział ten kształtował się na poziomie 11,5%, a importu 18% w 2019 r. Wynikał on przede wszystkim z niskiego poziomu komplementarności wewnątrzgałęziowej gospodarek oraz dominacji krajów trzecich w obrotach handlowych członków EaUG (np. udział Chin w 2019 r.

wyniósł 16,8%, Niemiec – 8,7%, Holandii – 7,4%, Włoch – 5,5%, Turcji – 3,9%)³⁵.

Rysunek 15. Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów EaUG w latach 2000–2019 (w %)



Objaśnienia: dane zawierają również obroty handlowe Armenii i Kirgistanu, nienależących do EaWG.

Źródło: ibidem.

Pomimo wskazanych zależności, należy podkreślić czynniki, które powinny wpływać na wzmacnianie powiązań handlowych między krajami EaUG. Są nimi z jednej strony wspólna taryfa celna i członkostwo prawie wszystkich krajów w WTO. Ponadto, rosyjski rubel odgrywa kluczową rolę w rozliczaniu wymiany handlowej między krajami Unii³⁶. W latach 2013–2017 udział ten kształtował się na poziomie od 62 do 75% (tabela 9)³⁷. Wzrost roli rubla we wzajemnych rozliczeniach krajów może być

³⁵ Евразийская экономическая комиссия, *5 лет Евразийскому экономическому союзу*, 2019, s. 96, <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/library.aspx> [dostęp: 20.04.2021].

³⁶ Б.А. Хейфец, *Евразийский экономический союз – время для модернизации*, „Контуры глобальных трансформаций” 2019, t. 12, nr 2, s. 35–36.

³⁷ Z drugiej jednak strony, niestabilność kursu rubla, zwłaszcza od 2014 r., sprawia, że dolar amerykański pozostaje dominującą walutą w rozliczeniach transakcji handlowych z krajami trzecimi.

jednak uznawany bardziej za wynik sytuacji geopolitycznej i stale utrzymywanych sankcji wobec Rosji, aniżeli wzmocnienia potencjału integracyjnego EaUG.

Tabela 9. Struktura walutowa płatności we wzajemnym handlu towarami i usługami krajów EaUG w latach 2013–2017 (w %)

Waluta	2013	2014	2015	2016	2017
RUB	61,8	67,4	68,0	74,1	74,9
USD	30,3	26,3	25,0	19,3	18,3
EUR	6,8	5,2	5,1	5,2	5,2
inne	1,1	1,1	0,9	1,4	1,6

Źródło: Б.А. Хейфец, op. cit., s. 35.

Po utworzeniu Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej kraje zetknęły się z wieloma problemami w sferze integracji handlowej, zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Było to spowodowane m.in.³⁸:

- wyznaczeniem w Umowie o utworzeniu EaUG długich okresów formowania wspólnych rynków: elektroenergii, gazu ziemnego, ropy naftowej i produktów naftowych (nawet nie wcześniej niż przed 2025 r.);
- trudnościami w wypracowaniu wspólnych decyzji w zakresie uzgadniania wybranych stawek celnych w kodeksie celnym wobec rynku farmaceutyków i wyrobów medycznych;
- bardziej rekomendacyjnym niż obowiązkowym charakterem wybranych zapisów Umowy o utworzeniu EaUG;

³⁸ Г. Чуфрин, *Евразийский экономический союз – первые результаты и перспективы*, „Проблемы постсоветской интеграции” 2016, nr. 1, s. 9–10; Р. Турарбекова, Е. Семак, Е. Довгань, *Евразийский экономический союз: интеграция между идеальным и реальным*, Экспертный доклад, Минск, октябрь 2017, s. 16–17, https://minskdialogue.by/Uploads/Files/research/reports/pdf/EAEU_report.pdf [dostęp: 20.03.2021].

- niesprzyjającymi zewnętrznymi warunkami, w jakich przyszło funkcjonować EaUG, w tym słabą koniunkturą na międzynarodowych rynkach surowcowych;
- kryzysem na Ukrainie i sankcjami Zachodu nałożonymi na Rosję;
- znaczącym osłabieniem wartości rosyjskiego rubla w 2014 i 2015 r.

Na początku funkcjonowania EaUG pojawiały się wręcz opinie, iż jest ona odpowiedzią i sposobem obejścia, nałożonych na Rosję przez USA, UE i inne kraje wysoko rozwinięte w 2014 r., sankcji. Nałożone przez Rosję, w odpowiedzi na nie, embargo na wybrane produkty z wymienionych krajów (m.in. spożywcze) oznaczało zniwelowanie idei wspólnego rynku w ramach EaUG oraz wypracowywanej wspólnej polityki handlowej. Z drugiej strony embargo umożliwiło państwom członkowskim EaUG zwiększenie dostaw własnej produkcji do Rosji³⁹.

W Umowie o utworzeniu EaUG zawarto zapis o tworzeniu jednolitego rynku usług. Umożliwia on świadczenie i korzystanie z usług bez ograniczeń, wyjątków czy dodatkowych wymagań, jak np. utworzenie podmiotu prawnego czy rejestrację działalności gospodarczej przez osobę fizyczną na obszarach krajów członkowskich. Od początku 2015 r. jednolity rynek funkcjonował w 43 rodzajach usług (w tym w budownictwie, handlu detalicznym i hurtowym, logistyce). W kolejnych latach lista ta była rozszerzana⁴⁰.

W zakresie liberalizacji przepływu osób kraje Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej za główny cel postawiły sobie rozwiązanie problemów wynikających z migracji zarobkowych, ważnych w głównej mierze z powodu znacznego napływu migrantów do Rosji. Uregulowanie tej

³⁹ K. Kakareko, *Integracja gospodarcza w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w obliczu sankcji wobec Rosji*, [w:] *Przemiany polityczno-społeczne w przestrzeni poradzieckiej*, S. Gardocki (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, s. 171–172.

⁴⁰ Евразийская экономическая комиссия, *5 лет Евразийскому экономическому союзу...*, s. 68.

kwestii było szczególnie istotne dla krajów słabiej rozwiniętych (Armenia, Kirgistan), które zabiegały o ruch bezwizowy dla swoich obywateli⁴¹. Wraz z rozpoczęciem funkcjonowania EaUG Rosja przyznała obywatelom Białorusi, Kazachstanu i Armenii od początku 2015 r., a Kirgistanu od sierpnia 2015 r. możliwość wjazdu na teren FR bez paszportów i wiz. Dodatkowo, obywatele tych krajów uzyskali możliwość podejmowania pracy w Rosji bez konieczności uzyskania pozwolenia na pracę⁴².

Tabela 10. Migracje między Rosją a krajami EaUG w latach 2012–2018
(w tys. osób, %)

Kraje	2012	2014	2015	2017	2018
Imigracja do Rosji	417,7	578,5	598,6	589	565,7
Armenia	36,9	46,5	45,7	46,9	46,4
Białoruś	16,6	17,9	17,7	21,3	19,0
Kazachstan	45,5	59,1	65,8	71,7	72,1
Kirgistan	34,6	28,5	26,0	41,2	44,4
w % wszystkich imigrantów	32,0	26,3	25,9	30,7	32,2
Pozostałe kraje	284,1	426,5	443,4	407,9	383,8
Emigracja z Rosji	122,8	308,5	353,2	377,2	440,8
Armenia	4,9	22,6	25,1	32,9	32,0
Białoruś	6,3	11,2	12,8	9,5	11,9
Kazachstan	8,8	18,3	30,9	38,9	45,6
Kirgistan	10,5	13,3	16,1	21,8	35,4
w % wszystkich emigrantów	24,8	21,2	24,0	27,3	28,3
Do pozostałych krajów	92,3	243,1	268,3	274,1	315,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Федеральная служба государственной статистики, Демографический ежегодник России 2019, https://rosstat.gov.ru/bgd/regl/B19_16/Main.htm [dostęp: 08.09.2020].

⁴¹ K. Czerewacz-Filipowicz, op. cit., s. 85.

⁴² A. Piekutowska, M. Fiedorcuk, *Immigration from the CIS countries to Russia in the context of the economic crisis in the Russian Federation*, „Oeconomia Copernicana” 2018, nr 9 (4), s. 685.

Zmiany te były szczególnie istotne dla migrantów z Armenii i Kirgistanu z uwagi na fakt, iż migracje z tych krajów dominowały w ostatnich latach w strukturze migracji z krajów EaUG do Rosji (tabela 10).

Podsumowując przeprowadzoną analizę wskazać można na następujące bariery integracji w ramach EaUG⁴³:

- makroekonomiczne, wynikające z dysproporcji między krajami pod względem poziomu rozwoju gospodarczego i dojrzałości gospodarki rynkowej (dominacja potencjału gospodarczego Rosji);
- instytucjonalne – relatywnie niski poziom przestrzegania praw własności, duży udział własności państwowej w gospodarce, zahamowanie i niepewność postępów transformacji gospodarczej;
- tymczasowe (w sferze polityki handlowej) – stosowanie przez poszczególne kraje członkowskie barier pozataryfowych (normy techniczne, sanitarne, weterynaryjne, zakupy rządowe), brak regionalnego systemu wzajemnych rozliczeń.

Z kolei część barier ma charakter pośredni – nie odnoszą się konkretnie do procesu integracji, ale oddziałują negatywnie, utrudniając rozwój instytucji rynkowych. Należy do nich zaliczyć: niską efektywność pracy instytucji publicznych, wysoki poziom korupcji oraz niepełne egzekwowanie prawa⁴⁴.

2.5. Ocena i perspektywy rozwoju Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej

Euroazjatycka Unia Gospodarcza jest nową jakością i niewątpliwie najbardziej kompleksową formą integracji gospodarczej państw postsowieckich od czasu rozpadu ZSRR. Pozostaje dla Rosji istotnym narzędziem

⁴³ Р. Турарбеков, Е. Семак, Е. Довгань, *Евразийский экономический союз: интеграция между идеальным и реальным*, Экспертный доклад, Минск, октябрь 2017, s. 17–22, https://minskdialogue.by/Uploads/Files/research/reports/pdf/EAEU_report.pdf [dostęp: 20.03.2021].

⁴⁴ Ibidem, s. 22.

wpływu politycznego na pozostałe państwa członkowskie oraz realizacji politycznych celów wobec innych krajów postsowieckich i partnerów zagranicznych⁴⁵.

Ocena efektywności EaUG jest niejednoznaczna. Z jednej strony, stanowi ona wyróżniającą się na tle innych na obszarze postradzieckim ugrupowanie pod względem przejrzystości struktury organizacyjnej czy ambitności zamierzeń dotyczących postępów integracji. Z drugiej jednak pojawia się wątpliwość, czy będą one mogły być zrealizowane, biorąc pod uwagę przesłanki integracji krajów i ich wagę, jak położenie geograficzne, historia, struktury gospodarcze, powiązania handlowe, surowcowe i migracyjne, odziedziczone po ZSRR oraz pozycję krajów członkowskich w systemie międzynarodowego podziału pracy⁴⁶. Towarzyszą temu trudności natury instytucjonalnej – brak nadania instytucjom wewnętrznym kompetencji wykraczających ponad kompetencje państw członkowskich (głównie chodzi o status prawny Euroazjatyckiej Komisji Gospodarczej)⁴⁷.

Właściwej ocenie efektywności EaUG przeszkadza jej porównywanie z wzorcowym przykładem integracji gospodarczej – Unią Europejską⁴⁸. Porównania takie są nieuniknione (m.in. z uwagi na podobny sposób konstruowania struktury organizacyjnej). Stwierdzić można, że EaUG stanowi swoiste alter ego UE. Porównanie do UE może wynikać również z planów EaUG w zakresie pogłębiania integracji na kolejne dziesięć lat. Kolejne kroki mają być następujące: zakończenie tworzenia jednolitego rynku towarów i usług, maksymalna unifikacja lub likwidacja barier

⁴⁵ A. Jarosiewicz, E. Fischer, *Eurazjatycka Unia Gospodarcza – więcej polityki, mniej gospodarki*, Komentarze OSW nr 157, 20.01.2015, s. 1, 5–6, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-01-20/eurazjatycka-unia-gospodarcza-wiecej-p-o-lityki-mniej-gospodarki> [dostęp: 15.01.2021].

⁴⁶ K. Czerewacz-Filipowicz, op. cit., s. 136.

⁴⁷ J. Diec, op. cit., s. 192.

⁴⁸ Pierwotnie, w pierwszej połowie lat 90., pojawiła się wręcz wizja stworzenia Unii Euroazjatyckiej.

pozataryfowych wewnątrz Unii, koordynacja polityki ekonomicznej, włączając kwestie walutowe i finansowe, stworzenie sieci porozumień o wolnym handlu i współpracy gospodarczej, w tym z UE i Chinami⁴⁹. Z kolei najbardziej bieżące zadania dotyczą⁵⁰: zakończenia tworzenia wspólnego rynku finansowego i ponadnarodowego organu ds. regulacji i nadzoru rynku finansowego (lata 2022–2025), stworzenie wspólnego rynku gazu ziemnego, ropy naftowej i produktów naftowych (do 2025 r.), przyjęcia kolejnego kraju członkowskiego – Uzbekistanu.

Otwarta pozostaje również kwestia stworzenia unii walutowej między krajami, której wsparciem mógłby być funkcjonujący od 2006 r. Euroazjatycki Bank Rozwoju⁵¹. Przeszkodą w jej stworzeniu może być względnie duży poziom wahań kursów walut narodowych oraz czynniki obiektywne, jak niski poziom wymiany intraregionalnej, dysproporcje w poziomie rozwoju krajów czy brak postępów w zakresie harmonizacji regulacji rynków finansowych i systemów bankowych⁵². Dodatkowo, wydaje się, że głównym problemem tej wizji integracji jest skala unifikacji, która inaczej jest postrzegana przez Rosję, a inaczej przez pozostałych członków EaUG⁵³.

Bez wątplenia możliwości osiągnięcia kolejnych kroków w zakresie integracji będą w najbliższych latach determinowane ekonomicznymi konsekwencjami pandemii COVID-19. Kraje członkowskie najprawdo-

⁴⁹ Евразийский банк развития, *Евразийский экономический союз*, Санкт-Петербург 2017, s. 213–215.

⁵⁰ Евразийский банк развития, *Количественный анализ евразийской интеграции: проекты Центра интеграционных исследований ЕАБР*, Центр интеграционных исследований ЕАБР 2018, https://eabr.org/upload/iblock/83b/EDB_Centre_Presentation_Eurasian_Economic_Integration_RUS_01-06-2018.pdf [dostęp: 02.06.2021].

⁵¹ Należą do niego: Kazachstan i Rosja (jako kraje założycielskie), Armenia, Białoruś, Kirgistan i Tadżykistan, *Государства-участники*, <https://eabr.org/about/states-participants/> [dostęp: 09.06.2021].

⁵² Б.А. Хейфец, op. cit., s. 37.

⁵³ J. Diec, op. cit., s. 190–191.

podobniej skupią swoje wysiłki na minimalizacji negatywnych skutków pandemii dla swoich gospodarek. Działania w kierunku analizy wpływu pandemii na kraje zostały już rozpoczęte przez Euroazjatycką Komisję Gospodarczą. Możliwe, że negatywne konsekwencje gospodarcze będą mniej znaczące w porównaniu z krajami rozwiniętymi, w tym UE, dokładna ich ocena będzie jednak możliwa dopiero w kolejnych latach⁵⁴.

⁵⁴ Евразийская экономическая комиссия, *Эксперты обсудили последствия пандемии COVID-19 для устойчивого развития в ЕАЭС*, <https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-obsudili-posledstviya-pandemii-covid-19-dlya-ustojchivogo-razvitiya-v-eaes> [dostęp: 25.08.2021].

Rozdział 3

PAŃSTWO ZWIĄZKOWE BIAŁORUSI I ROSJI

3.1. Etapy budowania Państwa Związkowego Białorusi i Rosji

Proces formalizowania relacji między Białorusią i Rosją trwał względnie krótko i już w ciągu kilku lat krajom udało się zrealizować przyjęte zamierzenia w tym zakresie¹. Pierwsze podejście do integracji obu państw miało miejsce w 1993 r., kiedy premier Białorusi, Wiaczasław Kiebicz, zaproponował wejście Białorusi, do rosyjskiej strefy rublowej. W kwietniu 1994 r. premierzy Wiktor Czernomyrdin i Wiaczasław Kiebicz podpisali umowę o połączeniu systemów pieniężnych obu państw, która nigdy nie weszła w życie². Zacieśnianie współpracy między Białorusią a Rosją trwało od początku 1995 r. i było związane z polityką wybranego w 1994 r. prezydenta Białorusi, A. Łukaszenki³. W 1995 r. zawarto porozumienie o Związku Celnym między Rosją i Białorusią, ale wówczas projekt ten nie został wystarczająco uszczegółowiony⁴. 12 kwietnia 1996 r. podpisano umowę o Stowarzyszeniu Białorusi

¹ *История становления и развития Союзного государства*, <https://soyuz.by/dokumenty-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 09.10.2020].

² W. Konończuk, *Trudny „sojuznik”. Białoruś w polityce Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Prace OSW, Warszawa 2008, s. 8, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_28_0.pdf [dostęp: 24.02.2021].

³ R. Mazur, op. cit., s. 178.

⁴ J. Diec, op. cit., s. 189.

i Rosji, na mocy której miała być koordynowana polityka obronna, zagraniczna i gospodarcza, przy czym kraje zachowały suwerenność i integralność terytorialną, konstytucję, flagę i hymn⁵. Z kolei 29 kwietnia 1996 r. w Sankt Petersburgu przewodniczący parlamentów krajów podpisali porozumienie o Zgromadzeniu Parlamentarnym.

W kwietniu 1997 r. w Mińsku prezydenci Białorusi i Rosji podpisali Umowę o Związku Białorusi i Rosji (ZBiR) (2 kwietnia od tego momentu uznawany jest za Dzień zjednoczenia narodów Białorusi i Rosji⁶). Z kolei w maju 1997 r. podpisano Statut Związku Białorusi i Rosji. Umowa zjednoczeniowa przewidywała, że⁷:

- oba państwa tworzą konfederację kierowaną przez Najwyższą Radę Państwa, złożoną z ich przywódców, zachowują suwerenność i tożsamość narodową;
- do 2005 r. zostanie wprowadzona jednolita waluta, zharmonizowane ustawodawstwo i polityka podatkowa, celna, graniczna i obronna, utworzony zostanie wspólny rynek kapitałowy;
- Najwyższa Rada Państwa będzie powoływała organy konfederacji i zatwierdzała wspólny budżet i umowy międzynarodowe (miało jej przysługiwać ograniczone prawo do wydawania dyrektyw, rotacyjnie mieli nią kierować przywódcy obu krajów, a każdemu przyznano prawo weta);
- powstanie dwuizbowy parlament, którego zadaniem będzie pomoc w ujednoczeniu prawa obu krajów, w skład Izby Związkowej wejdą delegaci z parlamentów Białorusi i Rosji;
- oba kraje połączą swoje systemy bankowe;
- oba kraje pozostaną oddzielnymi podmiotami w ONZ oraz w innych instytucjach międzynarodowych.

W latach 1997–1998 miało miejsce formowanie organów wykonawczych Związku Białorusi i Rosji, budżetu, opracowanie i realizacja

⁵ J. Potulski, op. cit., s. 319.

⁶ *История становления и развития Союзного...*

⁷ J. Potulski, op. cit., s. 319–320.

pierwszych programów. Utworzono kluczowe instytucje: Radę Najwyższą i Komitet Wykonawczy ZBiR. Zgromadzenie Parlamentarne przekształcone zostało w Zgromadzenie Parlamentarne Związku Białorusi i Rosji. Utworzone zostały: Komitet Graniczny, Komitet Celny, Komitet ds. Bezpieczeństwa. Z kolei w grudniu 1998 r. prezydenci podpisali Deklarację o dalszym zjednoczeniu Białorusi i Rosji, Umowę o równych prawach obywateli i Porozumienie o stworzeniu równych warunków dla funkcjonowania podmiotów gospodarczych.

W grudniu 1999 r. w Moskwie miało miejsce podpisanie Umowy o utworzeniu Państwa Związkowego, która, ratyfikowana przez Parlamente obydwu krajów, weszła w życie 26 stycznia 2000 r. Przyjęty został Program realizacji zapisów Umowy o utworzeniu Państwa Związkowego. Kraje przyjęły, że stworzą jednolitą przestrzeń gospodarczą i celną, powiążą systemy transportowe, energetyczne, infrastrukturę telekomunikacyjną, zintensyfikują współpracę w sferze gospodarczej⁸.

Dla Rosji związek z Białorusią miał szczególne znaczenie – miał być odpowiedzią na geopolityczne projekty Zachodu wobec tej części Europy w wymiarze geopolitycznym, wojskowym i tranzytowym⁹. Celem Rosji było utworzenie kordonu sanitarnego wokół siebie poprzez stworzenie strefy buforowej od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego¹⁰. Podkreślić jednak należy, że rosyjskie elity polityczne odnosiły się do Białorusi ze znacznie mniejszym respektem niż do Ukrainy z uwagi na mniejszy potencjał gospodarczy. Żadne inne państwo powstałe z rozpadu ZSRR nie wykazało jednak tak życzliwego zainteresowania integracją z Rosją jak Białoruś¹¹.

⁸ *История становления и развития Союзного...*

⁹ W. Konończuk, *Trudny „sojusznik”...*, s. 6.

¹⁰ A. Wierzbowska-Miazga, *Republika Białoruś czy republika białoruska?*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Prace OSW, Warszawa 2001, s. 25–28, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_0.pdf [dostęp: 05.02.2021].

¹¹ K. Świder, *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2015, s. 251.

Dla Białorusi udział w Państwie Związkowym niósł szereg korzyści (omówionych w dalszej części rozdziału), ale też wynikał z uzależnienia od Rosji na kilku płaszczyznach¹²:

- polityki wewnętrznej (poprzez rosyjskie wsparcie dla białoruskiego prezydenta, ale i możliwość wpływania na jego decyzje);
- polityki zagranicznej (Rosja jest jedynym liczącym się na świecie partnerem Białorusi);
- gospodarki – poprzez silne uzależnienie od Rosji, głównie w sferze handlu i energetyki, oraz poprzez obecność kapitału rosyjskiego na rynku białoruskim;
- obronności i bezpieczeństwa poprzez integrację wojskową, niezbędną z punktu widzenia Rosji chcącej zachować wpływ na sytuację militarną na terytorium Białorusi (dla Białorusi to możliwość utrzymania własnego potencjału militarnego).

Dla Białorusi Rosja była naturalnym kierunkiem integracji, zwłaszcza z uwagi na zależność od surowców naturalnych. Dodatkowo, centralnie planowana gospodarka Białorusi potrzebowała zewnętrznych źródeł pomocy finansowej¹³. Kraj ten, poprzez ścisłą współpracę z Rosją, nadawał ton reintegracji na obszarze poradzieckim, którym miały podążać inne kraje byłego ZSRR. Proces integracji między Białorusią i Rosją był swego rodzaju „integracją pierwszej prędkości”¹⁴.

3.2. Podobieństwa i różnice między Białorusią i Rosją

Państwo Związkowe Białorusi i Rosji obejmuje dwa kraje o znacząco różnym potencjale społecznym i gospodarczym – populacja Rosji stanowi 94% populacji, a PKB 96,5% PKB całego podmiotu. Rosyjskie PKB

¹² A. Wierzbowska-Miazga, op. cit.

¹³ K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 47.

¹⁴ T. Kapuśniak, op. cit., s. 68.

per capita prawie dwukrotnie przewyższa analogiczny wskaźnik na Białorusi. Dysproporcje gospodarcze między krajami pozwalają na stwierdzenie, że na współpracy między krajami zaważyły przesłanki polityczne i geopolityczne. Dla Rosji bowiem atrakcyjność Białorusi jako partnera gospodarczego jest drugorzędna w porównaniu z innymi krajami byłego ZSRR (głównie Ukrainą i Kazachstanem), choć jest to obok Ukrainy tak samo ważny partner z geopolitycznego punktu widzenia.

Białoruś jest w zasadzie całkowicie uzależniona od dostaw ropy i gazu z Rosji¹⁵. Aby zaspokoić konsumpcję importuje 90% ropy naftowej i 100% gazu ziemnego. Pozwala to w znacznej mierze na funkcjonowanie przestarzałego przemysłu, którego część, np. zakłady azotowe czy potasowe, wykorzystuje gaz ziemny w cyklu produkcyjnym. Dodatkowo fakt ten jest gwarantem stabilności społecznej. Dla Rosji subsydiowanie białoruskiej gospodarki było przez lata głównym środkiem wzmacniania wpływów politycznych. Rosja od początku funkcjonowania Państwa Związkowego dążyła do pełnego podporządkowania Białorusi i wymuszenia strategicznych ustępstw, podkreślających jej pełną lojalność¹⁶.

Gospodarka Białorusi ulegała znacznie bardziej ograniczonej modernizacji niż rosyjska. Jej kluczowy problem to wysoka energochłonność, niska jakość zarządzania, niewielka ilość BIZ. Główne gałęzie przemysłu to maszynowy i metalowy. Na obszarze byłego ZSRR Białoruś to główny producent nawozów, ciężarówek, traktorów, włókien sztucznych, drewna i motocykli¹⁷.

Gospodarka Rosji z kolei, pomimo znaczącej pozycji w handlu światowym, również charakteryzuje się wieloma problemami, przekładającymi się na jej niską konkurencyjność międzynarodową, w tym silną

¹⁵ S. Kardaś, K. Kłyński, *Historia bez zakończenia. Nowa odłona rosyjsko-białoruskiego sporu energetycznego*, Komentarze OSW nr 242, 17.05.2017, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_242.pdf [dostęp: 05.02.2021].

¹⁶ R. Kłaczyński, *Strategia polityczna Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy i Białorusi od 1990 do kwietnia 2014*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014, s. 125–126.

¹⁷ *Ibidem*, s. 122.

zależnością od koniunktury na międzynarodowych rynkach surowcowych, i zbyt słabą dywersyfikacją eksportu. Ważną przeszkodą dla modernizacji jest jakość instytucji i modelu zarządzania gospodarką. Wskazać należy kilka cech tego modelu¹⁸: dysfunkcyjność zarządzania sferą ekonomiczną, podporządkowanego partykularnym interesom władzy, maskowanie problemów strukturalnych dzięki stałemu wzrostowi wydatków budżetowych oraz odchodzenie od racjonalnego rachunku ekonomicznego, brak woli politycznej, by zmienić model zarządzania i wesprzeć realnymi kompetencjami decyzyjnymi zwolenników reform, brak dialogu między władzami a środowiskiem ekspertów i zwolenników reform w kwestii poszukiwania skutecznych sposobów modernizacji gospodarki.

Obydwa państwa charakteryzują się silną pozycją prezydenta, której źródła należy upatrywać głównie w spuściźnie ZSRR i wzorcu władzy, wywodzącym się z poprzedniego reżimu politycznego oraz słabej klasy średniej, będącej ostoją demokracji¹⁹. W obydwu krajach przyjęto mechanizm sprawowania władzy wertykalnej, czyli bezpośredniego podporządkowania władz lokalnych prezydentowi. Dodatkowo, silna pozycja prezydentów Federacji Rosyjskiej i Republiki Białorusi wynika nie tyle z umocowania prawnego, co z silnej osobowości oraz uwarunkowań politycznych.

Reżim na Białorusi określany jest jako reakcyjna, przywiązana do radzieckiego stylu sprawowania władzy dyktatura. Formalnie Białoruś to klasyczny wzorzec demokracji konstytucyjnej typu prezydenckiego. W praktyce to superprezydencka republika, która przekształciła się w dyktaturę²⁰. Zgodnie z klasyfikacją zaproponowaną przez Larry'ego Diamonda Białoruś to reżim autorytarny o niekonkurencyjnej gospo-

¹⁸ M. Domańska, *Kryzys w Rosji. Degradacja modelu zarządzania gospodarką*, Prace OSW 2017, nr 61, s. 5–20, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_61_pl_kryzys-w-rozji_net.pdf [dostęp: 21.02.2019].

¹⁹ E. Kuźlewska, *Porównanie pozycji ustrojowej prezydenta Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś*, „*Studia Politologiczne*” 2014, t. 33, s. 436.

²⁰ *Białoruś w Pogoni za Europą*, Fundacja Batorego, Warszawa 2004, s. 14.

darce. System polityczny i gospodarczy stanowią kompilację rozwiązań rosyjskich i środkowoazjatyckich. Rosja to również reżim autorytarny. Posiada jednak relatywnie bardziej konkurencyjną gospodarkę²¹.

Krajów dotyczy kwestia trwałości władzy, której źródeł należy doszukiwać się w uwarunkowaniach ekonomicznych, geopolitycznych oraz specyfice rosyjskiej i białoruskiej kultury politycznej, cechującej się silną personalizacją władzy i słabością lub brakiem opozycji, często wskazywanej jako ukryty wróg²². W celu silniejszego zintegrowania państwa z obywatelami podjęto na Kremlu próbę wykreowania oficjalnej ideologii państwowej – doktryny demokracji suwerennej, a następnie ideowego przeciwstawienia jej rezultatom kolorowych rewolucji na obszarze postradzieckim. Silną i stabilną pozycję W. Putina determinują także polityka zagraniczna oraz wzrost roli i znaczenia Rosji na arenie międzynarodowej w ostatnim dwudziestoleciu.

3.3. Instytucje Państwa Związkowego Białorusi i Rosji

Podstawy prawne funkcjonowania głównych instytucji Państwa Związkowego Białorusi i Rosji i jego struktury organizacyjne zawarte zostały w Traktacie o utworzeniu Państwa Związkowego, w ramach którego potwierdzono zgodność jego celów z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz prawa międzynarodowego. Zapisano w nim, iż Państwo Związkowe Białorusi i Rosji jest nowym etapem

²¹ L. Diamond, *Can the Whole World Become Democratic? Democracy, Development, and International Policies*, Center for the Study of Democracy, University of California, 2003, https://homepage.univie.ac.at/vedran.dzihic/diamond_2004.pdf [dostęp: 10.03.2021]; J. Sobczak, *Białoruś w polityce wschodniej Unii Europejskiej*, [w:] *Rosja, Ukraina, Białoruś. Wybrane dylematy rozwoju*, S. Gardocki (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 123.

²² K. Świder, *Uwarunkowania trwałości obecnego systemu władzy w Rosji*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 4, s. 221.

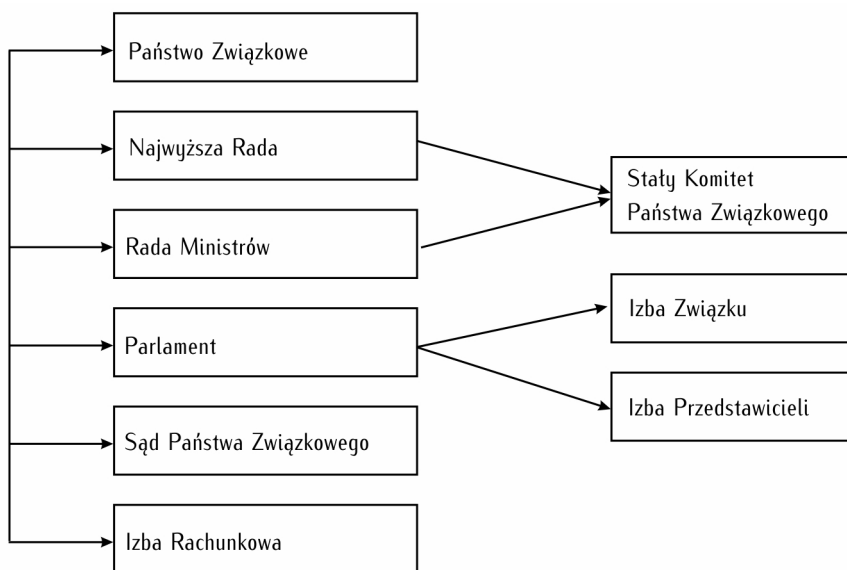
w procesie zjednoczenia dwóch krajów w demokratyczne państwo (artykuł 1)²³. Cele, jakie postawiono Państwu Związkowemu Białorusi i Rosji w Traktacie, są następujące (artykuł 2):

- zapewnienie pokojowego i demokratycznego rozwoju bratnich narodów krajów członkowskich, wzmocnienie przyjaźni, podwyższenie dobrobytu i poziomu życia;
- stworzenie jednolitej przestrzeni gospodarczej w celu zapewnienia rozwoju społeczno-gospodarczego dzięki połączeniu materialnego i intelektualnego potencjału państw i wykorzystania mechanizmów rynkowych;
- nieustanne przestrzeganie głównych praw i wolności człowieka zgodnie z ogólnoprzyjętymi zasadami i normami prawa międzynarodowego;
- prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej i polityki obronności;
- formowanie jednolitego systemu prawnego demokratycznego państwa;
- prowadzenie wspólnej polityki społecznej, nakierowanej na stworzenie warunków zabezpieczających godne życie i swobodny rozwój człowieka;
- zapewnienie bezpieczeństwa Państwa Związkowego Białorusi i Rosji i walka z przestępczością;
- wzmocnienie pokoju, bezpieczeństwa i wzajemnej współpracy w Europie i na świecie, rozwój Wspólnoty Niepodległych Państw.

Realizacji postawionych celów służą następujące instytucje: Najwyższa Rada Państwowa, Parlament, Rada Ministrów, Stały Komitet, Sąd, Izba Obrachunkowa Państwa Związkowego, zapisane w artykule 4 Traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego (rysunek 16).

²³ *Договор о создании Союзного государства*, <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 06.12.2020].

Rysunek 16. Struktura organizacyjna Państwa Związkowego Białorusi i Rosji



Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Договор о создании Союзного государства*, <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 06.12.2020].

Główny organ to Najwyższa Rada Państwowa (*Высший Государственный Совет*) (artykuł 34). W jego skład wchodzi głowy państw, głowy rządów, kierujący Izbami Parlamentów Republiki Białoruś i Federacji Rosyjskiej²⁴. Przewodniczącym Rady jest prezydent jednego z krajów członkowskich na zasadach rotacji. Główne zadania Najwyższej Rady Państwowej są następujące:

- rozstrzyganie najważniejszych kwestii dotyczących rozwoju Państwa Związkowego Białorusi i Rosji;
- tworzenie, w ramach jej kompetencji, organów Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, w tym głównie o charakterze sektorowym i funkcjonalnym;
- zatwierdzanie budżetu i rocznych sprawozdań z jego wykonania;

²⁴ *Высший Государственный Совет Союзного государства*, <https://soyuz.by/vysshiy-gosudarstvennyy-sovet-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 15.10.2020].

- zatwierdzanie umów międzynarodowych Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, ratyfikowanych przez Parlament;
- zatwierdzanie symboli Państwa Związkowego Białorusi i Rosji.

Parlament Państwa Związkowego Białorusi i Rosji (*Парламент Союзного государства*) jest przedstawicielskim i ustawodawczym organem (artykuły 38–40). Składa się z dwóch izb – Izby Związku i Izby Przedstawicieli. Do uprawnień i zadań Parlamentu należą m.in.:

- przyjmowanie aktów prawnych Państwa Związkowego Białorusi i Rosji w obszarze regulowanym przez Traktat o utworzeniu Państwa Związkowego;
- wspieranie unifikacji ustawodawstwa państw członkowskich;
- rozpatrywanie corocznych odezwo Najwyższej Rady Państwowej o sytuacji w Państwie Związkowym Białorusi i Rosji i głównych kierunkach jego rozwoju, raportów i informacji o działalności Rady Ministrów, Izby Obrachunkowej;
- przyjmowanie budżetu i rozpatrywanie raportów o jego wykonaniu;
- ratyfikowanie umów międzynarodowych, zawieranych w imieniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji.

Rada Ministrów Państwa Związkowego (*Совет Министров Союзного государства*) jest wykonawczym organem Państwa Związkowego Białorusi i Rosji²⁵. W jego skład wchodzi: przewodniczący, głowy rządów, ministrowie spraw zagranicznych, gospodarki i finansów krajów członkowskich, kierujący głównymi sektorowymi i funkcjonalnymi organami i Państwowy Sekretarz. Rada Ministrów:

- opracowuje ogólne kierunki polityki rozwoju Państwa Związkowego Białorusi i Rosji;
- przedstawia Parlamentowi projekty aktów prawnych;
- kontroluje wykonanie rozporządzeń Państwa Związkowego Białorusi i Rosji;

²⁵ *Совет Министров Союзного государства*, <https://soyuz.by/soviet-ministrov-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 15.10.2020].

- opracowuje i przedstawia Parlamentowi projekt budżetu oraz nadzoruje jego wykonanie, przyjmuje budżet i rozpatruje raporty o jego wykonaniu;
- zabezpiecza tworzenie i rozwój wspólnej przestrzeni gospodarczej, prowadzenie wspólnej polityki finansowej, podatkowej, kredytowej, walutowej, cenowej i handlowej;
- koordynuje prowadzenie wspólnej polityki zagranicznej krajów członkowskich w sferze obronności, bezpieczeństwa, praw obywateli, walki z przestępczością, kultury, nauki, edukacji, ochrony zdrowia, zabezpieczenia socjalnego i ochrony środowiska naturalnego.

Stały Komitet Państwa Związkowego Białorusi i Rosji (*Постоянный Комитет Союзного государства*) jest roboczym organem Najwyższej Rady Państwowej i Rady Ministrów²⁶. Organizuje realizację zapisów Traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, wypracowanie propozycji dotyczących strategii rozwoju Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, koordynuje pracę organów sektorowych. Wspólnie z odpowiednimi organami krajów członkowskich opracowuje wstępny przegląd programów, projektów i przedsięwzięć Państwa Związkowego Białorusi i Rosji oraz ostateczne ich wersje w celu przedstawienia Radzie Ministrów. Opracowuje dla Rady Ministrów propozycje dotyczące projektów aktów prawnych w obszarze unifikacji ustawodawstwa krajów członkowskich.

Sąd Państwa Związkowego (*Суд Союзного государства*) jest organem zobowiązanym do zapewnienia jednakowego rozumienia i stosowania zapisów Traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji oraz aktów prawnych przez kraje członkowskie (artykuł 50)²⁷. W skład Sądu wchodzi dziewięciu sędziów (maksymalnie pięciu z jednego kraju), wyznaczonych przez Parlament, po rekomendacjach Najwyższej Rady (artykuły 51–52).

²⁶ *Постоянный Комитет Союзного государства*, <https://soyuz.by/postoyannyu-komitet-soyuznogo-gosudarstva>, <https://soyuz.by/funkcii> [dostęp: 15.10.2020].

²⁷ *Договор о создании Союзного государства...*

Organem zobowiązanym do kontroli finansów Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, w tym realizacji dochodowych i wydatkowych zapisów budżetu, zgodnie z założoną wartością, strukturą i przeznaczeniem, jest Izba Rachunkowa (*Счетная палата*) (artykuł 55). Kontroluje ona efektywność wykorzystania majątku Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, racjonalność zarządzania finansami, prawomocność dochodów i zasadność wydatków (artykuł 56).

W przypadku Państwa Związkowego Białorusi i Rosji również (tak jak w WNP) obserwuje się mnogość organów, co potencjalnie może utrudniać efektywną współpracę w podmiocie składającym się jedynie z dwóch krajów. Ponadto, funkcjonują w nim organy, które w zasadzie są duplikatami głównych organów krajów członkowskich.

3.4. Korzyści i koszty integracji

Specyfika analizowanego podmiotu, jakim jest Państwo Związkowe Białorusi i Rosji, pozwala na stwierdzenie, iż nie można w jego przypadku zastosować standardowej analizy efektów współpracy między krajami, a należy wziąć pod uwagę korzyści i koszty dla obu krajów, zarówno o wymiarze gospodarczym, militarnym, jak i politycznym.

Początkowo w aktach prawnych pojawiały się założenia intensywnej współpracy gospodarczej obu krajów, zgodnie z nimi miały one stworzyć wspólną przestrzeń gospodarczą, posługiwać się wspólną walutą (rublem rosyjskim) (artykuł 13 Traktatu o utworzeniu Państwa Związkowego Białorusi i Rosji), realizować wspólny budżet²⁸. Powstać miał wspólny ośrodek emisyjny waluty. Rozpoczęto ponadto prace nad wspólnym aktem konstytucyjnym, jednak działania te nie zostały zakończone.

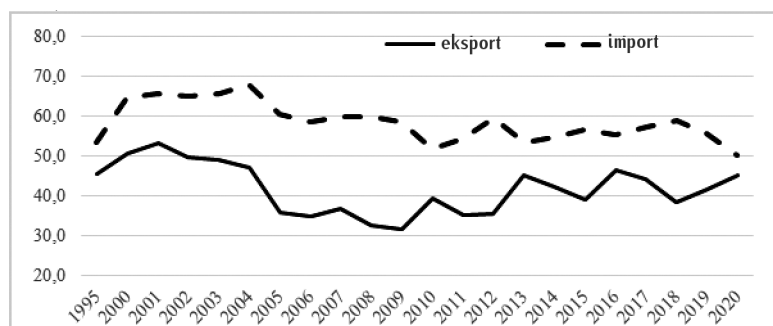
Już w 1992 r. podpisane zostało pierwsze porozumienie o wolnym handlu, rozszerzone w 1995 r. o protokół o wprowadzeniu zasad wolne-

²⁸ Ibidem; R. Mazur, op. cit., s. 178.

go handlu bez wyjątków i ograniczeń oraz porozumienie o unii celnej²⁹. W praktyce strefa wolnego handlu i unia celna nie przyniosły zniesienia wszystkich ceł w handlu między krajami – obowiązywały cła na import pewnych grup towarów oraz nie uzgodniono w pełni wspólnych ceł eksportowych. Dodatkowo, kraje w celu ochrony rynku wewnętrznego stosowały wobec siebie wybrane narzędzia pozataryfowe, które wywoływały regularne konflikty handlowe w ich relacjach gospodarczych.

Pomimo wstępnych ambitnych założeń, intensywność handlu między Białorusią i Rosją okazała się być pochodną dysproporcji gospodarczych między nimi. Rosja jest dla Białorusi najważniejszym partnerem handlowym, jej udział wynosił w ostatnich latach prawie 50% w eksporcie i ponad 50% w imporcie Białorusi (rysunek 17). Od początku funkcjonowania obu krajów po rozpadzie ZSRR Białoruś odnotowuje ujemne saldo w handlu w Rosję, które w 2019 r. wyniosło -8,3 mld USD.

Rysunek 17. Udział Rosji w wymianie handlowej Białorusi w latach 1995–2020 (w %)



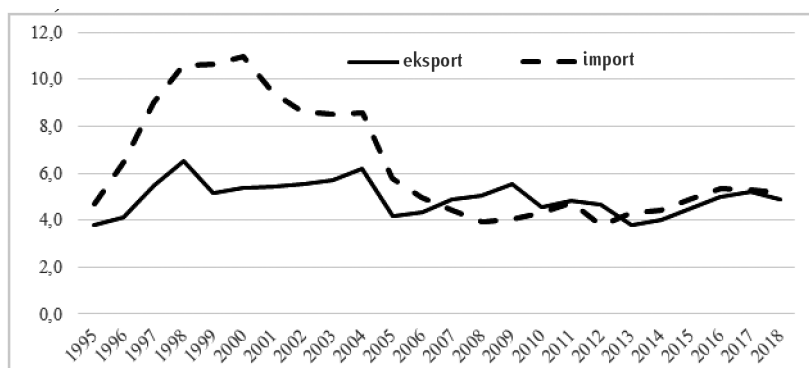
Objaśnienia: 2020 r. – dane wstępne.

Źródło: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, *Основные показатели внешней торговли*, <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sec-tor-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye> [dostęp: 23.05.2021].

²⁹ W. Konończuk, *Trudny „sojusznik” ...*, s. 13–14.

Odwrotnie sytuacja przedstawia się w przypadku udziału Białorusi w wymianie handlowej Rosji, który w 2018 r. wyniósł ok. 5% (rysunek 18). Najważniejsi partnerzy handlowi Rosji to kraje UE oraz Chiny. Podkreślić należy jednak, że Białoruś to główny partner handlowy Rosji spośród pozostałych krajów WNP.

Rysunek 18. Udział Białorusi w wymianie handlowej Rosji w latach 1995–2018 (w %)



Źródło: Федеральная служба государственной статистики, *Экспорт и импорт Российской Федерации*, <https://rosstat.gov.ru/folder/11193> [dostęp: 23.05.2021].

Kluczowym obszarem współpracy gospodarczej między krajami (zwłaszcza z punktu widzenia Białorusi) były i są dostawy gazu ziemnego i ropy naftowej z Rosji na Białoruś po preferencyjnych, niższych niż wobec innych odbiorców (również z WNP) cenach. Z jednej strony formalnie miało to na celu wsparcie gospodarcze oferowane przez Rosję partnerowi, z drugiej natomiast służyło uzależnieniu białoruskiej gospodarki od dostaw strategicznych surowców i współpracy z Rosją oraz narzuceniu rosyjskiej wizji integracji. Białoruś jest uzależniona od dostaw rosyjskiego gazu i ropy i nie ma możliwości ich dywersyfikacji³⁰. Tanie surowce energetyczne są dla białoruskich, energochłonnych przedsiębiorstw podstawą ich konkurencyjności na rynku wewnętrznym

³⁰ Ibidem, s. 16–17.

Państwa Związkowego Białorusi i Rosji. Na przełomie 2006 i 2007 r. Rosja zdecydowała o podniesieniu cen surowców energetycznych eksportowanych na Białoruś i wprowadzeniu ceł na eksport ropy do niej, co wywołało kryzys gazowo-naftowy i ujawniło zmianę polityki Rosji wobec partnera. Konflikt udało się rozwiązać na początku 2007 r., wprowadził on jednak niepewność we wzajemnych relacjach. Charakteryzują się one z jednej strony chronicznym długiem Białorusi wobec Rosji w wyniku nieterminowego regulowania zobowiązań za dostawy gazu, a z drugiej – wysuwanymi co jakiś czas ze strony Rosji ostrzeżeniami o podwyższeniu cen surowców. Pomimo problemów można jednak mówić o specyficznym modelu współpracy gospodarczej Białorusi i Rosji, opartym na otwarciu rosyjskiego rynku dla produkcji białoruskiej (najczęściej niekonkurencyjnej na innych rynkach) oraz rosyjskich subsydiach energetycznych (dostawach taniego gazu i ropy naftowej)³¹.

Kluczową sferą białorusko-rosyjskiej współpracy gospodarczej jest tranzyt rosyjskich surowców energetycznych przez terytorium Białorusi na Zachód i do Obwodu Kaliningradzkiego. Białoruski korytarz tranzytowy pod względem istotności ustępuje jedynie ukraińskiemu. W pierwszej dekadzie XXI w. przez gazociąg Jamał-Europa-1 przesyłanych było ok. 27% całego gazu ziemnego, eksportowanego z Rosji³². Z kolei ropociągiem Przyjaźń przez terytorium Białorusi przesyłane jest rocznie ok. 50 mln ton ropy naftowej, m.in. do Polski, Niemiec, Czech, na Węgry i Słowację³³. Dodatkowo, Białoruś jest krajem tranzytowym dla rosyjskiej energii elektrycznej (przez jej sieć energetyczną) i rosyjskich towarów. Należy również podkreślić, że Rosja jest jedynym

³¹ Д.Г. Дудко, *Российская Федерация и Республика Беларусь: непростые отношения в газовой сфере*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2008, nr 11, s. 38.

³² Ibidem.

³³ Uzależnienie Rosji od tranzytu surowców energetycznych przez terytorium Białorusi było ważnym motywem budowy ropociągów BTS-2 i Nord Stream.

właścicielem całej infrastruktury tranzytu gazu na Białorusi oraz sprawuje niemal pełną kontrolę nad jego dystrybucją³⁴.

Na początku 2021 r. Białoruś i Rosja podpisały porozumienie o przekierowaniu części eksportu białoruskich produktów naftowych z portów państw bałtyckich do portów rosyjskich. Trzyletnia umowa dotyczy przeładunku prawie 10 mln ton paliw, pierwsze dostawy zapowiedziano na marzec 2021 r. Decyzja Białorusi ma charakter polityczny i jest formą odwetu wobec krajów bałtyckich (głównie Litwy) za krytykę działań władz białoruskich po wyborach prezydenckich w sierpniu 2020 r.³⁵

Współpraca gospodarcza w ramach Państwa Związkowego jest pochodną współpracy politycznej. Przejawia się ona po pierwsze we wsparciu udzielanym przez Rosję A. Łukaszence w istotnych momentach jego prezydentury (wybory w 2001 i 2006 r.). Moskwa nigdy nie podjęła kroków zmierzających do realnego pozbawienia go władzy³⁶. Stwierdzić można, że uzyskanie wsparcia dla białoruskiego systemu politycznego i otrzymywania subsydiów gospodarczych, a tym samym utrzymanie rządzącego reżimu, było głównym motywem integracji ze strony Białorusi³⁷. Białoruś, jako jedyny z krajów byłego ZSRR, uczestniczy we wszystkich inicjatywach integracyjnych Rosji. Wspiera rosyjskie działania i stanowiska na forum wielu organizacji międzynarodowych.

Współpraca w sferze bezpieczeństwa (wojskowej) jest najbardziej zaawansowaną i efektywną płaszczyzną współpracy rosyjsko-białoruskiej,

³⁴ A. Wierzbowska-Miazga, *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Punkt Widzenia 2013, nr 34, s. 11, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-05-06/wsparcie-droga-dopodporzadkowania-rosja-wobec-bialorusi> [dostęp: 20.03.2021].

³⁵ K. Kłysiński, S. Kardaś, *Próba nowego otwarcia we współpracy energetycznej Białorusi z Rosją*, Analizy OSW, 25.02.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-25/proba-nowego-otwarcia-we-wspolpracy-energetycznej-bialorusi-z-rosja> [dostęp: 20.03.2021].

³⁶ A. Wierzbowska-Miazga, *Wsparcie drogą do podporządkowania...*, s. 8.

³⁷ Białoruś stała się w ten sposób swoistym „sponsorowanym autorytaryzmem”, ze specyficznym modelem gospodarczym, który istnienie zawdzięcza głównie ekonomicznemu i politycznemu wsparciu ze strony Rosji, W. Konończuk, *Trudny „sojusznik” ...*, s. 6–12.

realizowaną już od początku funkcjonowania obu krajów po rozpadzie ZSRR. Białoruś jest całkowicie uzależniona od współpracy militarnej z Rosją, a jej przemysł zbrojeniowy i siły zbrojne nie są w stanie zabezpieczyć podstawowych potrzeb obronnych państwa. Współpraca między krajami odbywa się w następujących obszarach³⁸:

- 1) Regionalne Zgrupowanie Wojsk (RZW), powołane w styczniu 1998 r., które jest połączeniem formacji lądowych armii białoruskiej i rosyjskiej na kierunku zachodnim. Formalnie ma miejsce względne równouprawnienie stron w ramach RZW (wspólne struktury i przedsięwzięcia), ale obecnie jest to bardziej szyld, pod którym następuje stopniowa inkorporacja Sił Zbrojnych Białorusi do Zachodniego Okręgu Wojskowego Sił Zbrojnych FR.
- 2) Wschodnioeuropejski Połączony Regionalny System Obrony Powietrznej (RSOP), powstały w 2009 r., będący związkiem operacyjnym sił powietrznych (wojsk lotniczych i obrony powietrznej) Białorusi i Rosji (w ramach RSOP na terenie Białorusi rozmieszczone są m.in. systemy raketowe).
- 3) System przygotowania kadr armii białoruskiej w Rosji (na uczelniach rosyjskich kształceni są oficerowie i podoficerowie).
- 4) System wspólnych ćwiczeń w ramach RZW i RSOP.
- 5) Uzależnienie sił zbrojnych Białorusi od dostaw uzbrojenia i sprzętu wojskowego z Rosji w zakresie środków walki i środków rażenia.
- 6) Współpraca przemysłów zbrojeniowych przez kooperację przemysłu zbrojeniowego Białorusi z rosyjskim Kompleksem Obronno-Przemysłowym.
- 7) Współpraca pomiędzy służbami granicznymi i ministerstwami spraw wewnętrznych oraz służbami specjalnymi obu państw.

³⁸ A. Wilk, *Rosyjska armia białoruska. Praktyczne aspekty integracji wojskowej Białorusi i Rosji*, Raport OSW, marzec 2021, s. 16–47, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2021-03-03/rosyjska-armia-bialoruska> [dostęp: 17.02.2021]; K. Kłysiński, *(Nie)realna neutralność. Próby redefinicji białoruskiej polityki zagranicznej*, Komentarze OSW nr 276, 28.06.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-07-02/nie-realna-neutralnosc-proby-redefinicji-bialoruskiej-polityki> [dostęp: 17.02.2021].

Ponadto, bliskość Białorusi do Obwodu Kaliningradzkiego pozwala na zmieszenie jego izolacji i budowanie militarnych scenariuszy współdziałania wojsk Obwodu i Białorusi³⁹.

3.5. Perspektywy współpracy Białorusi i Rosji w ramach Państwa Związkowego

Już od początku funkcjonowania Państwa Związkowego Białorusi i Rosji zaczęły się ze sobą zderzać dwie wizje integracji – białoruska i rosyjska. Państwo Związkowe miało być tworzone na zasadach dobrowolności, poszanowania zasad suwerenności i równości, z uwzględnieniem niezależności i integralności terytorialnej. W 2002 r. W. Putin przedstawił jednak dwa modele podmiotu, dając A. Łukaszence do zrozumienia, że wizja integracji dwóch równorzędnych państw jest nierealistyczna, jeśli wziąć pod uwagę, że „gospodarka białoruska stanowiła 3 proc. rosyjskiej”⁴⁰. W praktyce jeden z projektów oznaczał bezpośrednie wchłonięcie Białorusi przez Rosję według dwóch koncepcji albo jako jednolitego podmiotu FR, albo na drodze włączenia sześciu obwodów i stolicy Białorusi jako odrębnych podmiotów⁴¹. Projekt ten nie doczekał się realizacji, ale zaważył na dalszej współpracy krajów w ramach Państwa Związkowego Białorusi i Rosji, która została zdominowana przez konflikty gospodarcze, targi i szantaże czy też wojny informacyjne.

W pierwszych latach ubiegłej dekady integracja Białorusi i Rosji przejawia się relatywnie mniejszym zaangażowaniem tej drugiej. W 2005 r. Białoruś związała się z Rosją umową o wspólnej polityce zagranicznej. Oznaczało to potwierdzenie, że Rosja jest dla Białorusi najważniejszym

³⁹ A. Wierzbowska-Miazga, *Wsparcie drogą do podporządkowania...*, s. 12.

⁴⁰ M. Słowikowski, *Ewolucja polityki Federacji Rosyjskiej wobec Białorusi w kontekście wysiłków integracyjnych w ramach Państwa Związkowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2019, t. 72, nr 4, s. 130.

⁴¹ R. Mazur, op. cit., s. 178–179.

partnerem politycznym, gospodarczym, sojusznikiem w sferze militarnej i bezpieczeństwa. Obserwowana była jednak duża asymetria w zakresie wzajemnych stosunków, coraz silniejsza zależność Białorusi od Rosji⁴². Gospodarcze znaczenie Białorusi dla Rosji opierało się na przekonaniu, że przez terytorium kraju wiedzie najkrótsza i najtańsza droga tranzytu dla rosyjskich surowców energetycznych i innych produktów.

Relacje Białorusi i Rosji w zakresie budowy wspólnego podmiotu nabrały dynamiki na przełomie lat 2018 i 2019. Związane były z inicjatywą Rosji na rzecz realizacji koncepcji „pogłębionej integracji” w stosunkach z Białorusią⁴³. Dmitrij Miedwiediew zaproponował dwa scenariusze dalszej współpracy dla obu państw – konserwatywny i zaawansowany. Pierwszy zakładał dalsze wypełnianie treścią wspomnianej inicjatywy, ale bez powoływania do życia wszystkich instytucji, które ona przewidywała. Temu wariantowi miałyby towarzyszyć intensyfikacja prac na rzecz Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, której Białoruś jest, obok Rosji, głównym filarem. Wariant zaawansowany miałby na celu zwiększenie stopnia integracji obu państw do poziomu instytucjonalizacji, przewidzianego w umowie z 1999 r., przy jednoczesnym integrowaniu gospodarek obu państw. We wrześniu 2019 r. podpisany został Program działań Białorusi i Rosji ws. realizacji założeń „Umowy o utworzeniu Państwa Związkowego”, który przewidywał daleko idącą integrację gospodarczą Rosji i Białorusi. Propozycje w nim zawarte wykraczały poza rozwiązania stosowane np. w Unii Europejskiej (np. ustanowienie jednego systemu podatkowego), a w niektórych przypadkach przypominały model wykorzystywany w konfederacji czy w federacjach.

Dynamika i kierunki intensyfikacji współpracy politycznej i gospodarczej pozostają więc kwestią otwartą. Bez wątpienia Rosja dalej będzie wykorzystywać strategiczne położenie Białorusi na kontynencie

⁴² J.P. Georgica, *Białoruś – między Polską a Rosją – konflikt czy dialog?*, [w:] *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie, Warszawa 2012, s. 9–10.

⁴³ M. Słowikowski, op. cit., s. 130–134.

europejskim. Białoruś powinna podjąć zdecydowane kroki w kierunku modernizacji gospodarki i wzmocnienia ekonomicznej samodzielności, m.in. poprzez zwiększenie udziału w PKB firm prywatnych, w tym dynamicznego sektora IT, przy jednoczesnej redukcji znaczenia zależnego od wsparcia Rosji przemysłu ciężkiego⁴⁴.

Z kolei Rosja raczej nie zrezygnuje ze swojej silnej pozycji w relacjach z partnerem. Tym bardziej, że tylko ona jest w stanie zmienić A. Łukaszenkę na stanowisku prezydenta Białorusi. Przed wyborami w 2020 r. rosyjska taktyka polegała na osłabieniu pozycji A. Łukaszenki w celu wymuszenia dalszej integracji z Rosją. Wsparcie Moskwy ma kluczowe znaczenie dla białoruskiego reżimu, ale rosyjska gotowość wsparcia nie wydaje się bezwarunkowa. Rosja musi ocenić potencjalne zyski i straty – reakcję Zachodu i sytuację wewnętrzną. Z jednej strony najprawdopodobniej będzie starała się zapobiec upadkowi reżimu, a z drugiej sondować personalne alternatywy wobec A. Łukaszenki⁴⁵.

⁴⁴ K. Kłyściński, *Nieuchronność reform? Gospodarka Białorusi wobec redukcji rosyjskich subsydiów*, Komentarze OSW nr 296, 06.03.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-03-07/nieuchronnosc-reform-gospodarka-bialorusi-wobec-redukcji> [dostęp: 17.02.2021].

⁴⁵ J. Rogoża, K. Chawryło, P. Żochowski, *Przyjaciel w potrzebie. Rosja wobec protestów na Białorusi*, Komentarze OSW, 2020-08-20, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-08-20/przyjaciel-w-potrzebie-rosja-wobec-protestow-na-bialorusi> [dostęp: 17.02.2021].

Rozdział 4

ORGANIZACJA NA RZECZ DEMOKRACJI I ROZWOJU GUAM

4.1. Geneza

Inicjatywa powołania podmiotu obejmującego wybrane kraje Kaukazu i WNP pojawiła się po raz pierwszy w 1994 r., kiedy prezydent Gruzji Eduard Szewardnadze podkreślił konieczność ściślejszej integracji krajów z regionu Azji Centralnej i Kaukazu z gospodarką światową. Za początek współpracy należy uznać wiedeński szczyt konferencji w sprawie traktatu o siłach konwencjonalnych w Europie w 1996 r.¹, kiedy Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan i Mołdawia ogłosiły zgodne stanowisko i zaproponowały wspólne inicjatywy. Utworzenie GUAM (akronim od pierwszych liter krajów członkowskich) miało miejsce w październiku 1997 r. w Strasburgu, w trakcie szczytu Rady Europy. Głowy czterech krajów przyjęły Wspólny Komunikat, w którym podkreśliły niezbędność rozwoju czterostronnej współpracy dla wzmocnienia stabilności i bezpieczeństwa w Europie na bazie zasad poszanowania suwerenności, terytorialnej integralności, nienaruszalności granic państwowych, demokracji,

¹ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji po rzeczywistość*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, nr 48, s. 293–294.

zwierzchności prawa i poszanowania praw człowieka². Wspólny Komunikat formalnie zatwierdził postępujące polityczne zbliżenie i praktyczne pogłębienie współpracy między krajami na wielu płaszczyznach, w relacjach dwustronnych i na arenie międzynarodowej. Kraje postanowiły wypracować nowe mechanizmy kooperacji, odnowić osłabione więzi gospodarcze, wzmocnić klimat przyjaznych wzajemnych relacji i skierować je na drogę harmonizacji procesów rozwoju gospodarczego. Za główny cel przyszłej współpracy przyjęto stworzenie alternatywnych korytarzy transportowych, które ominą Rosję, i rozwiązanie konfliktów terytorialnych: w Abchazji (Gruzja), Górskim Karabachu (Azerbejdżan) i Naddniestrzu (Mołdawia)³.

GUAM był początkowo związkiem o charakterze regionalnym, popartym przez USA i Unię Europejską, które dążyły do wzmocnienia niezależności politycznej tych krajów. Kraje łączyły wspólne dążenia do uniezależnienia się od Rosji, zacieśnienia współpracy w sferze transportu, infrastruktury, energetyki i nauki⁴. Decyzja o powołaniu GUAM poddyktowana była jednak głównie przesłankami politycznymi, które uwytkliły się po wystąpieniu Azerbejdżanu, Gruzji i Uzbekistanu z Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym WNP w 1999 r.⁵ Ekonomiczne przesłanki były w zasadzie marginalne z uwagi na brak precyzyjnie określonej i długofalowej idei ekonomicznej.

W kwietniu 1999 r., w trakcie szczytu NATO w Waszyngtonie, do GUAM przystąpił Uzbekistan, co odebrane zostało wówczas jako antyrosyjskie działania tego kraju⁶. Było to spowodowane osłabieniem pozycji Uzbekistanu w Azji Centralnej na rzecz Rosji, niekorzystnym

² ГУАМ: История и институциональное становление, <https://guam-organization.org/guam-organizatsiya-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie-istoriya-i-institutsionalnoe-stanovlenie> [dostęp: 05.02.2021].

³ Y. Nashiraliyev, op. cit., s. 82.

⁴ R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw...*, s. 181–182.

⁵ D. Gafarowski, op. cit., s. 183.

⁶ M. Kuryłowicz, *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2014, s. 168–172.

dla Uzbekistanu przebiegiem wojny w Afganistanie oraz poprawą sytuacji gospodarczej kraju, pomimo spadku obrotów handlowych z Rosją w drugiej połowie lat 90. GUAM zmienił wówczas nazwę na GUUAM. Początek pierwszej dekady przyniósł jednak zwrot w relacjach uzbecko-rosyjskich, m.in. z powodu zbyt słabego zaangażowania USA w rozwiązywanie konfliktów w regionie. W 2002 r. Uzbekistan zdecydował o zawieszeniu swojego członkostwa, a w 2005 r. o wystąpieniu z GUUAM, decydując się na ściślejszą współpracę z Rosją⁷.

Od początku XXI w. systematycznie dokonywano formalizacji współpracy. W listopadzie 2000 r., w trakcie 55. sesji Zgromadzenia Generalnego ONZ, miało miejsce spotkanie prezydentów państw GUUAM, w ramach którego przyjęto memorandum nadające współpracy krajów wielopoziomowy charakter. Podjęto decyzję o przyszłych regularnych spotkaniach głów państw i ministrów spraw zagranicznych oraz o stworzeniu Komitetu Narodowych Koordynatorów – roboczego organu GUUAM. Z kolei w czerwcu 2001 r. podpisana została Karta Jałtańska, w ramach której zdefiniowano główne cele, zasady i kierunki współpracy. Przyjęcie tego dokumentu było pierwszym krokiem na drodze instytucjonalizacji organizacji i oznaczało rozpoczęcie procesu transformacji GUUAM w pełnoprawny podmiot w rozumieniu prawnomiędzynarodowym. W październiku 2003 r. GUUAM został przyznany status obserwatora w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ.

GUUAM nabrał znaczenia po przemianach politycznych w Gruzji i na Ukrainie w latach 2003–2004. Działania na rzecz wzmocnienia tej struktury podjęły przede wszystkim nowe władze ukraińskie⁸. Szczyt głów państw (już tylko czterech) w Kijowie w kwietniu 2005 r. potwierdził wspólne poglądy krajów członkowskich na procesy integracji europejskiej, demokratyzacji społeczeństw, rozwoju gospodarczego, stabilności i bezpieczeństwa w regionie. Przyjęte w trakcie szczytu dokumenty

⁷ ГУАМ: История и институциональное становление...

⁸ A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 390.

świadczyły o wzmocnieniu roli GUAM w rozstrzygnięciu aktualnych kwestii i problemów w sferze demokracji, spraw ekonomicznych i bezpieczeństwa regionalnego.

Ostateczny krok na drodze tworzenia organizacji dokonany został w maju 2006 r. w Kijowie, kiedy podczas szczytu GUAM (z udziałem prezydentów krajów członkowskich oraz Polski i Litwy, wiceprezydenta Bułgarii, przedstawicieli wysokiego szczebla Rumunii, Kazachstanu, USA, organizacji międzynarodowych, w tym OBWE i BSEC oraz misji dyplomatycznych) przekształcono dotychczas luźno funkcjonujący GUAM w Organizację na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM (*Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ*) oraz podpisano jej Statut i wspólną deklarację w kwestii uregulowania konfliktów.

Przesłanek powstania GUAM należy więc upatrywać w kilku obszarach⁹:

- dystansowania się Ukrainy wobec WNP, co wpisywało się w wielowektorową politykę zagraniczną prezydenta L. Kuczmy;
- nierozwiązania konfliktów występujących na analizowanym obszarze (Górski Karabach, Abchazja, Naddniestrze);
- integralności terytorialnej, zwłaszcza w przypadku Gruzji, jeśli chodzi o Abchazję i Południową Osetię.

Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM nie stała w opozycji wobec żadnego kraju ani organizacji. Jej celem było zacieśnienie współpracy euroatlantyckiej, a to mogło być odczytane jako próba ograniczenia monopolu Rosji w regionie WNP¹⁰. Rosja z kolei nie wypracowała jednolitej koncepcji swojej polityki w stosunku do regionu Kaukazu. Jej relacje z Azerbejdżanem nie były do końca oczywiste i pozytywne. Głównym problemem był konflikt ormiańsko-azerski w Górskim Karabachu. Zdecydowanie wygodniejszym partnerem dla Rosji była

⁹ P. Andrusieczko, *Perspektywy alternatywnych organizacji regionalnych na przykładzie GUAM*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: fragmegracja...*, s. 42–44.

¹⁰ K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 55.

Armenia, która stroniła od innych projektów integracyjnych poza współpracą w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Najtrudniejszym partnerem była i jest Gruzja, zwłaszcza po tzw. rewolucji róż z 2003 r.¹¹ Gruzja i Azerbejdżan były krajami w największym stopniu opowiadającymi się za zerwaniem więzi z Rosją i nawiązaniem bliższych relacji z Zachodem¹².

Wpływ na decyzję o powołaniu Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM miała coraz większa aktywność integracyjna Rosji na terenie WNP, która przejawiała się w zacieśnianiu współpracy m.in. z Białorusią, docelowo kończąc się powstaniem Państwa Związkowego Białorusi i Rosji¹³. Z drugiej strony od początku GUAM działał dzięki politycznemu i finansowemu wsparciu, głównie UE i Stanów Zjednoczonych, zainteresowanych rozwojem współpracy energetycznej z państwami regionu Morza Kaspijskiego.

4.2. Instytucje i członkowie

Podstawy prawne funkcjonowania GUAM zawarte zostały w Statucie Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju, podpisanym 23 maja 2006 r. w Kijowie. Zapisano w nim główne cele Organizacji, jakimi są (artykuł 1)¹⁴:

- umocnienie wartości demokratycznych, zabezpieczenie panowania prawa i przestrzegania praw człowieka;
- zapewnienie nieustannego rozwoju krajów członkowskich;
- wzmocnienie międzynarodowego i regionalnego bezpieczeństwa i stabilności;

¹¹ J. Diec, op. cit., s. 200–209.

¹² R. Kłaczyński, op. cit., s. 74.

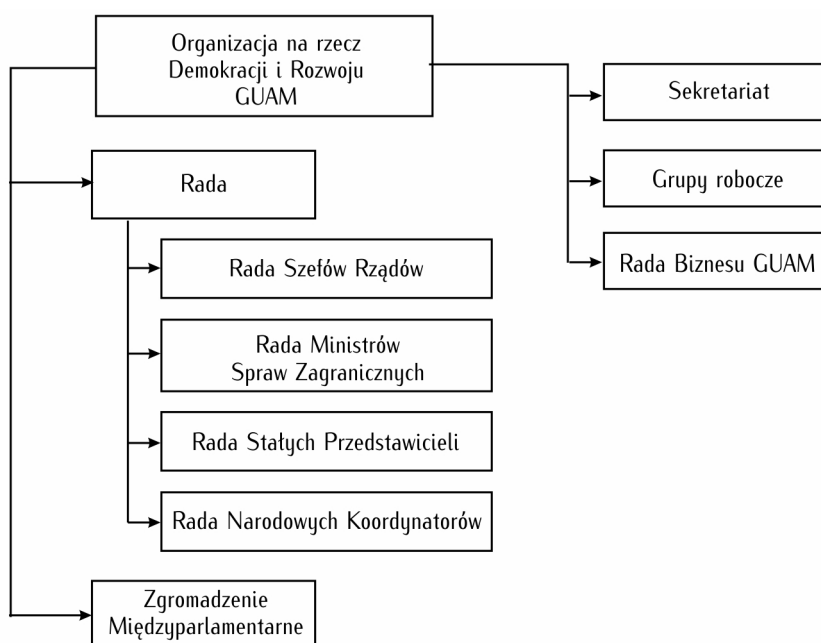
¹³ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 294–295.

¹⁴ *Устав Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ*, <https://guam-organization.org/ustav-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitiie-guam> [dostęp: 31.01.2021].

- pogłębienie integracji europejskiej w celu utworzenia ogólnej przestrzeni bezpieczeństwa, rozszerzenie ekonomicznej i humanitarnej współpracy;
- rozwój społeczno-gospodarczego, transportowego, energetycznego, naukowo-technologicznego i humanitarnego potencjału krajów;
- aktywizacja politycznej współpracy w sferach wspólnych interesów krajów członkowskich.

W Statucie zapisana została struktura instytucjonalna, na którą składają się: Rada jako główny organ, działający na poziomie głów państw, ministrów spraw zagranicznych, koordynatorów narodowych i stałych przedstawicieli, oraz Sekretariat (rysunek 19).

Rysunek 19. Struktura organizacyjna Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM



Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Организационная структура ГУАМ*, <https://guam-organization.org/organizatsionnaya-struktura-guam/> [dostęp: 01.02.2021].

Rada Szefów Państw (*Совет глав государств*) określa priorytety i wyznacza główne kierunki działalności Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, podejmuje decyzje w kluczowych kwestiach dotyczących funkcjonowania i struktury wewnętrznej, współpracy z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi (artykuł 4). Ponadto podejmuje decyzje w kwestii członkostwa nowych krajów oraz przyznania statusu obserwatora lub partnera, a dodatkowo analizuje aktualne problemy międzynarodowe, przyjmując decyzje i rekomendacje.

Rada Ministrów Spraw Zagranicznych (*Совет министров иностранных дел*) zapewnia wykonanie postanowień i rekomendacji przyjętych przez Radę Główną Państw, przeprowadza konsultacje w obszarze polityki zagranicznej, formułuje i przyznaje funkcje roboczym organom, analizuje i podejmuje decyzje dotyczące bieżących kwestii działalności, zatwierdza budżet (artykuł 5).

Rada Narodowych Koordynatorów (*Совет национальных координаторов*) koordynuje współpracę organów w ramach Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, w tym Rady Szefów Państw i Rady Ministrów Spraw Zagranicznych (artykuł 6).

Rada Stałych Przedstawicieli (*Совет постоянных представителей*) analizuje tryb realizacji postanowień wyższych organów, uzgadnia plany posiedzeń, postanowień i projekty dokumentów przyjmowanych przez te organy, uczestniczy w przygotowaniach do spotkań i spotkaniach wyżej opisanych organów, podejmuje decyzje zgodnie z posiadanymi uprawnieniami w kwestiach związanych z działalnością całego podmiotu (artykuł 7).

Sekretariat (*Секретариат*) zapewnia organizacyjno-techniczne wsparcie funkcjonowania Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, działa pod kierownictwem Sekretarza Generalnego (*Генеральный секретарь*) (artykuł 8). Zgodnie z postanowieniami szczytu w Kijowie w 2006 r. ustalono, że Sekretariat będzie stałym organem¹⁵.

¹⁵ O ГУАМ, <https://guam-organization.org/o-guam-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitiye> [dostęp: 01.02.2021].

Uzupełnieniem powyższej struktury są grupy robocze, które koordynują współpracę na poziomie sektorowym. Są to grupy ds. handlu i gospodarki, transportu, energetyki, technologii informacyjnych, koordynacji walki z przestępczością, sytuacji nadzwyczajnych, cyberbezpieczeństwa, nauki i edukacji, kultury i turystyki, młodzieży i sportu¹⁶.

Rada Biznesu GUAM (*Деловой совет ГУАМ*)¹⁷ wspiera realizację umów przyjętych w ramach GUAM, które mają na celu rozwój współpracy między stowarzyszeniami przedsiębiorców i podmiotami gospodarczymi państw członkowskich.

Ponadto w 2004 r. utworzone zostało Zgromadzenie Parlamentarne GUAM (*Парламентская Ассамблея ГУАМ*), w skład którego wchodzi komitety: polityczny, handlowo-ekonomiczny, ds. nauki, kultury i edukacji.

Struktura organizacyjna Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, podobnie jak w przypadku Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, wykazuje się relatywną prostotą, odpowiadając z jednej strony wyzwaniom wynikającym z procesów zachodzących w gospodarce światowej, a z drugiej poziomowi zaawansowania integracji krajów członkowskich.

Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM w pierwszych latach funkcjonowania, jak i obecnie (poza kilkoma latami, w których członkiem był również Uzbekistan) zrzesza Gruzję, Ukrainę, Azerbejdżan i Mołdawię. Członkostwo jest otwarte również dla innych krajów zgodnie z zapisami Statutu Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM (artykuł 13)¹⁸. Przewiduje on status obserwatora i partnera, jaki może być przyznawany krajom trzecim czy organizacjom

¹⁶ *Организационная структура ГУАМ*, <https://guam-organization.org/organizatsionnaya-struktura-guam> [dostęp: 01.02.2021].

¹⁷ *Деловой совет ГУАМ*, <https://guam-organization.org/delovoj-sovet-guam> [dostęp: 01.02.2021].

¹⁸ *Устав Организации за демократию...*

w sytuacji, kiedy są one zainteresowane działalnością podmiotu oraz wykazują chęć realizacji celów i zasad, zapisanych w Karcie Jałtańskiej¹⁹.

Wśród krajów członkowskich GUAM, biorąc pod uwagę najważniejsze wskaźniki ekonomiczne i społeczne, widoczna jest znacząca przewaga Ukrainy, zarówno jeśli chodzi o populację (72% populacji całego podmiotu), jak i rozmiary gospodarki (66,5% PKB GUAM w 2019 r.) oraz wartość kapitału zagranicznego, napływającego w formie BIZ (tabela 11). Potencjał gospodarczy i społeczny Ukrainy jest niezaprzeczalny i jest ona postrzegana w związku z tym jako lider GUAM. Dodatkowo wspomnieć należy, że potencjał ten czyni z Ukrainy obiekt stałego zainteresowania ze strony Federacji Rosyjskiej, większego niż w przypadku innych krajów byłego ZSRR.

Tabela 11. Wybrane wskaźniki ekonomiczne społeczne krajów GUAM w 2019 r.

Kraje	Populacja (mln osób)	PKB w cenach bieżących (mld USD)	PKB <i>per capita</i> w cenach bieżących (USD)	Saldo BIZ (w mln USD)	Saldo migracji (w tys. osób)	Prywatne <i>remittances</i> otrzymane (w % PKB)
Azerbejdżan	9,9	48,1*	4 814*	-928	-901,9	2,7
Gruzja	3,7	17,7	4,765	986	-660,9	12,9
Mołdawia	2,7	11,9	4 458	546	-908,7	15,9
Ukraina	41,7	154,7	3 707	2 422	-936,8	10,3
Razem	58,0	232,4	-	-	-	-

Objaśnienia: * – szacunki od 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database October 2020...*; UNCTAD, *World Investment Report 2020...*; World Bank, *World Development Indicators...* [dostęp: 13.01.2021]; UN, DESA, *International migrant stock 2019...*

¹⁹ *Решение Глав государств-участников ГУУАМ о статусе наблюдателей в деятельности ГУУАМ*, <https://guam-organization.org/reshenie-glav-gosudarstv-uchastnikov-guam-o-statuse-nablyudatelej-v-deyatelnosti-guam> [dostęp: 30.03.2021].

Kraje GUAM są bardzo zbliżone jeśli chodzi o wartość PKB na jednego mieszkańca, co stanowić może ważną przesłankę ścisłej współpracy gospodarczej krajów, skutkującej dynamizowaniem wzrostu i rozwoju gospodarczego. Potencjalnie również podobieństwo to powinno być czynnikiem intensyfikacji wymiany handlowej (zgodnie z teorią podobieństwa preferencji Burenstama-Lindera).

Kraje w znacznym stopniu odczuwają odpływ siły roboczej (w 2019 r. Azerbejdżan, Mołdawia i Ukraina odnotowały ujemne saldo migracji w wielkości ponad 900 tys. osób, Mołdawia 660 tys.), co z drugiej strony przekłada się na znaczny napływ środków w formie *remittances*.

Wskazać należy na różną specjalizację eksportową krajów GUAM oraz ich różną zależność od uczestnictwa w systemie handlu międzynarodowego (tabela 12). Wszystkie gospodarki charakteryzowały się w ostatnich latach wysokim stopniem otwartości, mierzonym relacją obrotów handlowych do PKB. W Gruzji i na Ukrainie prawie 40% dochodów eksportowych pochodziło ze sprzedaży żywności. Azerbejdżan opiera swoje dochody z eksportu na sprzedaży ropy naftowej, co silnie uzależnia tę gospodarkę od zmian cen ropy na rynku międzynarodowym. Jako jedyny kraj z GUAM odnotował w 2019 r. dodatnie saldo bilansu obrotów bieżących. Mołdawia z kolei nie wykazuje się aż tak silną specjalizacją eksportową, jak pozostałe kraje.

Znaczenie krajów GUAM w gospodarce światowej wynika głównie z ich strategicznego położenia (w największym stopniu dotyczy to Gruzji i Azerbejdżanu, leżących w regionie Kaukazu, łączącego Europę z Turcją i Bliskim Wschodem). Położenie geograficzne wszystkich krajów członkowskich można wykorzystać zarówno przy przesyłaniu surowców, jak również rozbudowując szeroko rozumianą infrastrukturę, pozwalającą w przyszłości przejąć kontrolę nad tranzytem innych towarów. Jest to tym bardziej możliwe, ponieważ infrastruktura ta wykazuje się już wysoką kompatybilnością (sieci drogowe, kolejowe, wykorzystywane pojazdy, park maszynowy i technologiczny), po części z racji wspólnej przeszłości krajów w ramach ZSRR. Powinno to sprzy-

jać rozwijaniu wymiany handlowej oraz nadaje całemu podmiotowi charakter spójnego obszaru gospodarczego²⁰.

Tabela 12. Wybrane wskaźniki handlu zagranicznego krajów GUAM w 2018 r.

Kraje	Relacja obrotów handlowych do PKB (w %)	Eksport paliw jako % handlu towarami	Eksport rud i metali jako % handlu towarami	Eksport żywności jako % handlu towarami	Bilans BOB (mld USD)*
Azerbejdżan	92,0	92,2	0,9	3,6	4,4
Gruzja	118,6	0,9	17,7	37,2	-0,9
Mołdawia	84,3	12,2	2,2	12,7	-1,1
Ukraina	99,0	1,5	8,3	39,1	-4,2

Objaśnienia: * – dane za 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: IMF, *World Economic Outlook Database October 2020...*; World Bank, *World Development Indicators...* [dostęp: 13.01.2021].

Między krajami GUAM a Rosją występuje znacząca zależność w zakresie dostaw i tranzytu surowców energetycznych, co sprawia, że podmiot stanowi obiekt stałego zainteresowania ze strony FR. Ukraina jest uzależniona od importu tych surowców z Rosji lub za jej pośrednictwem z Azji Środkowej. Rosja z kolei zależna jest od tranzytu tych surowców przez ukraińskie terytorium (dotyczy to ok. 45% rosyjskiej ropy). Zależność importowa od Rosji dotyczy również Gruzji i Mołdawii (ta z powodu swojego położenia jest też istotna dla Rosji w transporcie surowców w kierunku Bałkanów). Azerbejdżan natomiast, dysponując znacznymi własnymi zasobami, jest zależny w kwestii transportu ropy i gazu od rosyjskiej infrastruktury transportowej²¹.

Kraje GUAM od początku okresu transformacji podążały różnymi drogami zmian politycznych i reform gospodarczych. Docelowo,

²⁰ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 296, 324.

²¹ Ibidem, s. 315–316.

w wyniku rewolucji, Gruzja i Ukraina wybrały demokratyczny model transformacji. Sytuacja polityczna w Mołdawii jest wyjątkowo skomplikowana z uwagi na brak pełnej integralności terytorialnej (separatyzm Naddniestrza) oraz przez wiele lat wyjątkowo silną pozycję oligarchy Władimira Płahotniuka, będącego w posiadaniu znacznej części mołdawskiego majątku, i stałe zawirowania na scenie politycznej. Z kolei w przypadku Azerbejdżanu, z uwagi na skupienie władzy w rękach klanu Alijewych, można mówić o rządach autorytarnych i swoistej petrokracji²². Państwowość krajów Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM nie jest jeszcze w pełni stabilna, a Rosja nadal może wykorzystywać różne środki nacisku na nie, stąd pomoc, nie tylko finansowa, ze strony krajów Zachodu (UE i NATO) jest bardzo potrzebna w budowaniu struktury niezależnej od Rosji²³.

4.3. Efekty współpracy

Współpraca krajów Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM ma miejsce na kilku płaszczyznach, w tym głównie gospodarczej i transportu surowców energetycznych²⁴. Uległa ona ożywieniu od 2004 r. w następstwie tzw. kolorowych rewolucji (Gruzja – 2003 r., Ukraina – 2004 r.), kiedy władza w tych krajach trafiła w ręce polityków sprzyjających współpracy z szeroko rozumianym Zachodem (W. Juszczenko i M. Saakaszwili)²⁵.

²² P. Andrusieczko, op. cit., s. 46–47.

²³ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 322–323.

²⁴ Od początku funkcjonowania w ramach GUAM kraje członkowskie nie przewidywały współpracy wojskowej, co było spowodowane po części faktem stacjonowania baz rosyjskich na terytorium Gruzji, Azerbejdżanu i Mołdawii, W. Konończuk, *Fiasko integracji...*, s. 9–10; R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 311.

²⁵ R. Mazur, *Wspólnota Niepodległych Państw...*, s. 183–184.

Pierwszym krokiem w zakresie pogłębiania współpracy gospodarczej było podpisanie przez kraje GUUAM w lipcu 2002 r. porozumienia w sprawie utworzenia strefy wolnego handlu, które weszło w życie w grudniu 2003 r.²⁶ W ramach porozumienia dokonana miała być liberalizacja wzajemnego handlu towarami, usługami i prawami własności intelektualnej. W dalszej kolejności podpisanych zostało szereg dokumentów mających usprawniać proces liberalizacji, lecz nie wniosły one wiele do podniesienia efektywności współpracy i jej pogłębienia, pozostając w zasadzie jedynie formalnymi deklaracjami²⁷.

Wzajemne obroty handlowe krajów GUAM rosły w pierwszych latach od podpisania porozumienia w sprawie strefy wolnego handlu, ale wiązać to należy przede wszystkim z bardzo dobrą koniunkturą na międzynarodowym rynku ropy naftowej, podobnie jak w latach 2010–2013 (rysunek 20). Znaczący ich spadek po 2013 r. nastąpił z jednej strony w wyniku spadku cen ropy, a z drugiej jako konsekwencja kryzysu gospodarczego na Ukrainie.

Efektywność współpracy handlowej krajów GUAM jest znacznie ograniczona, głównie ze względu na małe rozmiary gospodarek oraz niski stopień powiązań między nimi, w tym w sferze wzajemnych inwestycji, co wynika w znaczniej mierze z możliwości inwestycyjnych przedsiębiorstw²⁸. Stąd efektywność ustanowionej strefy wolnego handlu

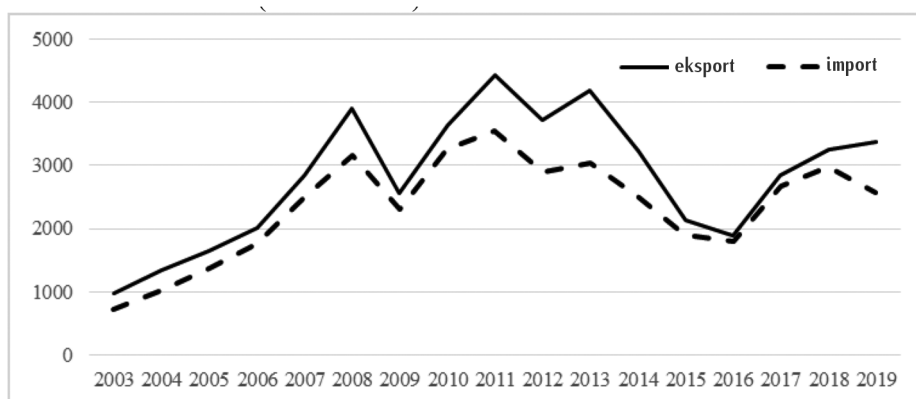
²⁶ *Соглашение о создании зоны свободной торговли между государствами-участниками ГУУАМ*, <https://guam-organization.org/soglashenie-o-sozdanii-zony-svobodnoj-torgovli-mezhdu-gosudarstvami-uchastnikami-guam> [dostęp: 01.04.2021].

²⁷ Jak np. podpisany w grudniu 2019 r. List intencyjny między administracjami celnymi krajów GUAM, w którym zapisano, że nie rodzi on praw i obowiązków w rozumieniu prawa międzynarodowego, *Протокол о намерениях между таможенными администрациями государств-членов ГУАМ о взаимном признании Уполномоченных Экономических Операторов*, <https://guam-organization.org/protokol-o-namerenijah-mezhdu-tamozhennymi-administracijami-gosudarstv-chlenov-guam/> [dostęp: 13.04.2021].

²⁸ Y. Nashiraliyev, op. cit., s. 84; R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 310–311.

należy ocenić jako niską. Rozwój wzajemnej wymiany handlowej między krajami GUAM hamowany jest przez fakt, iż głównymi ich partnerami handlowymi były w ostatnich latach kraje trzecie (za wyjątkiem eksportu Gruzji), odpowiednio w eksporcie i imporcie: Azerbejdżanu – Włochy i Rosja, Gruzji – Azerbejdżan i Turcja, Mołdawii – Rumunia, Ukrainy – Rosja²⁹.

Rysunek 20. Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów GUAM w latach 2003–2019 (w mln USD)



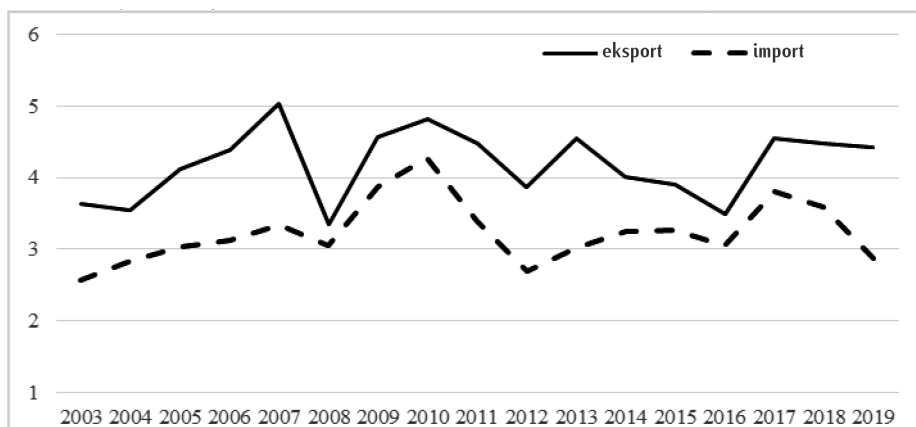
Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF Data, *Direction of Trade Statistics...*

Potwierdzeniem powyższego jest analiza udziału wymiany intraregionalnej w wymianie handlowej GUAM ogólnie i poszczególnych krajów. Od momentu podpisania porozumienia w sprawie strefy wolnego handlu udział ten oscylował w granicach 3-5% dla eksportu i 2-4% dla importu (rysunek 21), biorąc pod uwagę cały podmiot.

Największe znaczenie handel intraregionalny w ramach GUAM ma dla Gruzji i w 2019 r. dotyczył 20% eksportu i 10% importu tej gospodarki (tabela 13). Z kolei w przypadku Ukrainy udział ten był bardzo niewielki, zwłaszcza po stronie importu (1,1%). Głównymi partnerami tej gospodarki są: Rosja, Polska, Włochy, Chiny i Niemcy.

²⁹ IMF Data, *Direction of Trade Statistics...*

Rysunek 21. Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów GUAM w latach 2003–2019 (w %)



Źródło: ibidem.

Tabela 13. Znaczenie handlu intraregionalnego dla poszczególnych krajów GUAM w 2019 r. (w %)

Kraje	w % eksportu ogółem	w % importu ogółem
Azerbejdżan	4,9	4,0
Gruzja	20,2	10,4
Mołdawia	3,9	6,5
Ukraina	3,0	1,1

Źródło: ibidem.

W trakcie szczytu GUAM w Baku w lipcu 2007 r. kraje przyjęły Strategię Rozwoju Współpracy Sektorowej, a w ramach niej podjęły się działań w zakresie rozbudowy korytarza transportowego Europa–Kaukaz–Azja (łączyłby Azję Środkową, Kaukaz i Europę, i omijał Rosję). Szczególny akcent położony został na współpracę w ramach sektora energetycznego, a w tym przesyłu surowców energetycznych. Kraje miały na celu podwyższenie efektywności użycia i rozwój już istniejących korytarzy transportujących ropę i gaz, stworzenie programów bezpieczeństwa

energetycznego, poszukiwanie alternatywnych źródeł energii, obniżenie zależności od importu energii³⁰. W trakcie kolejnych spotkań opracowano Koncepcję rozwoju korytarza transportowego GUAM³¹:

- 1) rozwój i rozszerzenie trasy transportu kombinowanego ładunków z wykorzystaniem pociągu „Wiking” (trasa Iliczewsk-Mińsk-Kłajpeda) i „Żubr” (trasa Iliczewsk-Mińsk-Ryga-Tallin), łączącego Morze Bałtyckie i Morze Czarne, w ramach połączenia kluczowych tras transportowych krajów Partnerstwa Wschodniego i sieci korytarzy TEN-T;
- 2) zabezpieczenie funkcjonowania pociągu kontenerowego Poti-Baku-Aktau-Ałmaty, będącego przedłużeniem trasy pociągów „Wiking” i „Żubr”;
- 3) podejmowanie działań w celu zapewnienia interakcji korytarzy transportowych GUAM i TRACECA³², co sprzyjać będzie pogłębieniu integracji europejskiej i wzmocnieniu kluczowej roli krajów GUAM w budowaniu korytarza transportowego Europa-Kaukaz-Azja (rysunek 22).

Realizacja zapisów Koncepcji ma służyć dalszej integracji krajów GUAM, w tym wypełnianiu zapisów porozumienia o utworzeniu strefy wolnego handlu, które zdecydowanie potrzebuje bodźców do pogłębienia współpracy handlowej między krajami.

Dodatkowo, postawiono na rozwój współpracy energetycznej, mającej na celu głównie umożliwienie transportu kaspijskiej ropy naftowej do Europy, w czym miał pomóc naftociąg Odessa-Brody z jego przedłużeniem na terytoria krajów europejskich³³.

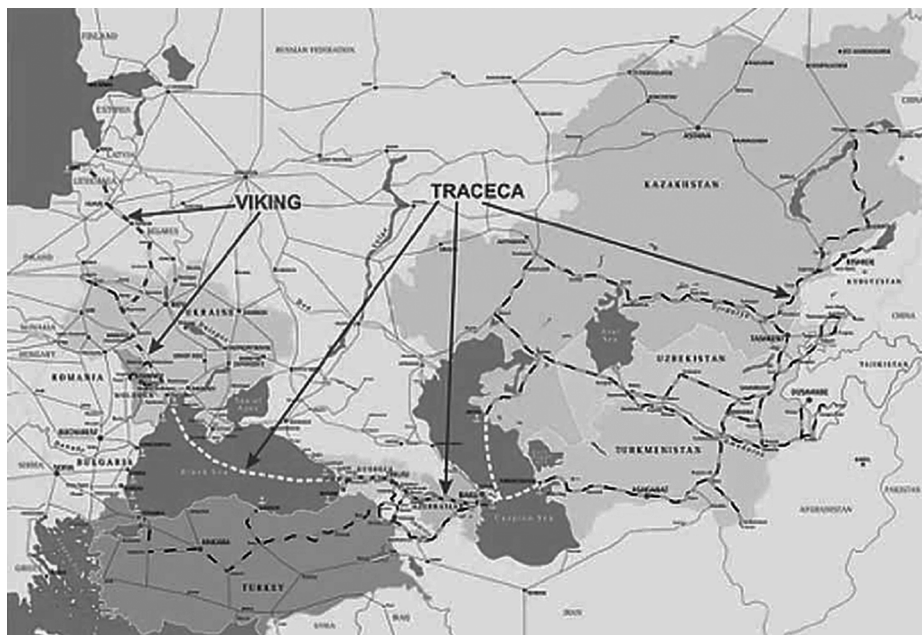
³⁰ K. Czerewacz-Filipowicz, A. Konopelko, op. cit., s. 58.

³¹ *Концепция развития транспортного коридора ГУАМ*, <https://guam-organization.org/kontseptsiya-razvitiya-transportnogo-koridora-guam/> [dostęp: 05.04.2021].

³² TRACECA (*Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia*) – międzynarodowy program transportowy obejmujący Unię Europejską i 12 krajów Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Środkowej, *Cross-border Infrastructure*, Asia Regional Integration Center, <https://aric.adb.org/initiative/transport-corridor-europe-caucasus-asia> [dostęp: 13.04.2021].

³³ P. Andrusieczko, op. cit., s. 49.

Rysunek 22. Trasy korytarza TRACECA i pociągu „Wiking”



Źródło: Концепция развития транспортного коридора ГУАМ, <https://guam-organization.org/kontsepsiya-razvitiya-transportnogo-koridora-guam> [dostęp: 05.04.2021].

4.4. Współpraca zewnętrzna Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM

Już w pierwszych latach funkcjonowania inicjatywy, która docelowo przekształciła się w Organizację na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM, kraje członkowskie rozpoczęły aktywną współpracę z państwami szeroko rozumianego Zachodu, które zdecydowanie popierały antyrosyjski charakter podmiotu. Zaryzykować można stwierdzenie, że bez wsparcia ze strony krajów trzecich GUAM nie uzyskałaby takiego kształtu i pozycji, jak miało to miejsce.

Dla krajów GUAM współpraca z krajami trzecimi od początku była szczególnie istotna w kontekście konieczności rozwiązywania wewnętrznych konfliktów, tzn. w Naddniestrzu, Abchazji, Południowej Osetii,

Górskim Karabachu, zwłaszcza z uwagi na problem prób dominacji Rosji w tej sferze. Kraje stwierdziły, że należy to zmienić i zaangażować do tego USA i Unię Europejską, co po raz pierwszy zostało wyraźnie zasygnalizowane na spotkaniu w Kijowie w 2005 r.³⁴ Po wydarzeniach w 2008 r. w Osetii Południowej państwa członkowskie przekonały się jednak, iż nie mogą uzależnić swojego bezpieczeństwa od pomocy zewnętrznej – państw zachodnich i USA, a najlepszym wyjściem będzie rozwijanie struktur bezpieczeństwa regionalnego za pomocą porozumień regionalnych, ale w ramach globalnego systemu zabezpieczeń^{35,36}. Na dzień dzisiejszy GUAM podpisała szereg dokumentów, które zapewniają polityczne, prawne i organizacyjne podstawy stawiania czoła wyzwaniom w obszarze terroryzmu międzynarodowego, separatyzmu, ekstremizmu oraz stwarzają niezbędną bazę prawną dla wszechstronnej współpracy.

Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM aktywnie współpracuje z krajami trzecimi, wśród których początkowo najistotniejszą rolę odgrywały Stany Zjednoczone i Unia Europejska. Państwa europejskie oraz USA realizowały przy tym jednak głównie interesy ekonomiczne i jako ich konsekwencje wzmacniały swoją pozycję polityczną na obszarze euroazjatyckim. Dla państw Kaukazu Południowego jest to w dużym stopniu szansa na uzyskanie poparcia koniecznego dla realizacji swoich zasadniczych dążeń politycznych³⁷. Współpraca GUAM i USA dotyczyła następujących obszarów: handlu i transportu, kontroli celnej i granicznej, walki z terroryzmem, przestępczością zorganizowaną i handlem narkotykami. Realizowanych było szereg projektów, m.in. utworzone zostało Wirtualne centrum GUAM do walki z terroryzmem, przestępczością

³⁴ J. Potulski, op. cit., s. 323.

³⁵ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 314.

³⁶ W następstwie konfliktu w Osetii Południowej Gruzja złożyła do Komitetu Wykonawczego WNP wniosek o wystąpienie ze Wspólnoty Niepodległych Państw. Nastąpiło to ostatecznie w 2009 r.

³⁷ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 317.

zorganizowaną, handlem narkotykami i innymi rodzajami niebezpiecznych przestępstw³⁸. Utworzono ponadto Międzypaństwowy informacyjno-analityczny system, służący połączeniu wysiłków organów bezpieczeństwa krajów GUAM oraz stworzeniu sieci wymiany informacji o przemyśle narkotyków i broni, nielegalnej migracji i zapobieganiu innym przestępstwom.

Kraje GUAM od początku swego funkcjonowania przywiązują wielką wagę do współpracy z Unią Europejską, przede wszystkim na płaszczyźnie ekonomicznej i walki z przestępczością transgraniczną, zwłaszcza że UE jest dla niej głównym partnerem handlowym. W pierwszych latach zakładano nawet podpisanie umowy o utworzeniu strefy wolnego handlu między podmiotami. W latach 2007–2010 UE przyznała GUAM specjalny grant w wysokości 915 mln euro, który został przeznaczony na projekty dotyczące sektora energetyki i rozwoju infrastruktury transportowej o znaczeniu tranzytowym³⁹. W kolejnych latach współpraca UE z krajami GUAM prowadzona była przede wszystkim w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, która objęła całość spraw politycznych, bezpieczeństwa, ekonomicznych, handlowych i energetykę. UE oferowała pomoc finansową i techniczną w osiągnięciu celów wyznaczonych w umowach bilateralnych z poszczególnymi państwami w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Była ona jednak zainteresowana początkowo głównie Ukrainą i Mołdawią, dopiero na początku XXI w. wykazała zainteresowanie krajami Kaukazu ze względu na położenie geopolityczne i geoeconomiczne⁴⁰.

GUAM podejmuje również współpracę z wybranymi krajami, w tym Kanadą, Polską, Czechami (i ogólnie Grupą Wyszehradzką), Radą

³⁸ О ГУАМ...

³⁹ З.З. Бахтуридзе, М.Л. Лагутина, *Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ как модель политической интеграции на постсоветском пространстве*, „Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки” 2015, nr 2 (220), s. 11.

⁴⁰ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 320–321.

Bałtycką. Relatywnie najintensywniejsza współpraca ma miejsce z Japonią, z którą kraje GUAM realizują regularne spotkania od 2007 r., a w 2015 r. opracowany został Program współpracy GUAM-Japonia, na mocy którego kraje systematycznie pogłębiają współpracę, zwłaszcza w obszarze turystyki i inwestycji japońskich w krajach GUAM. Podjęte zostały negocjacje w zakresie współpracy celnej⁴¹.

Kraje członkowskie GUAM funkcjonują również w ramach organizacji międzynarodowych, w tym ONZ, OBWE i Rady Europy. W 2003 r. GUAM przyznano status obserwatora przy Zgromadzeniu Generalnym ONZ, w ramach którego opracowano rezolucje w sprawie migrantów i uchodźców (odnośnie terentów Abchazji i Osetii Południowej)⁴².

4.5. Perspektywy współpracy krajów Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM

Projekt pod nazwą GUAM stanowi bez wątpienia ważny i wyjątkowy przykład podmiotu, który pozwala krajom członkowskim na uniezależnienie się od przeszłości w ramach Związku Radzieckiego oraz wykorzystanie potencjału geopolitycznego i gospodarczego.

Poszczególne kraje wykazywały od początku funkcjonowania różny poziom zaangażowania we współpracę, co przełożyło się na jej intensywność i efektywność. Możliwości i chęci pogłębiania współpracy były i są uwarunkowane szeregiem czynników o charakterze z jednej strony politycznym, a z drugiej – ekonomicznym. Na płaszczyźnie politycznej największe zainteresowanie i aktywność przejawiały Ukraina i Gruzja. Dla Ukrainy GUAM była przedsiódką do NATO i stwarzała możliwości ściślejszej współpracy z UE, była też elementem wzmocnienia pozycji

⁴¹ *ГУАМ и Япония*, <https://guam-organization.org/guam-i-yaponiya> [dostęp: 26.04.2021].

⁴² *Международное сотрудничество*, <https://guam-organization.org> [dostęp: 27.04.2021].

lidera regionalnego⁴³. Gruzja z kolei, prowadząc najbardziej prozachodnią politykę, potrzebowała wsparcia w zakresie wzmocnienia swojej pozycji wobec Rosji. Po części takimi motywami kieruje się również Mołdawia. Azerbejdżan zajmuje dość ambiwalentną pozycję, z jednej strony deklarując chęć dalszego rozwoju współpracy z członkami GUAM, z drugiej stara się zachować umiarkowanie poprawne stosunki z Rosją. Brak wspólnego stanowiska GUAM w kwestiach politycznych uwidocznił się na przykład w trakcie konfliktu gruzińsko-rosyjskiego w 2008 r., kiedy w zasadzie jedynie Ukraina wystąpiła ze zdecydowanym poparciem dla Gruzji⁴⁴.

Współpraca w ramach GUAM nie spełnia pokładanych w niej początkowo nadziei jeśli chodzi o ograniczenie zależności krajów członkowskich od Rosji. Jest to ciągle przede wszystkim efekt względnej wewnętrznej słabości tego podmiotu oraz poszczególnych krajów członkowskich⁴⁵. Wewnętrzne konflikty pozostają nierozwiązane i pojawiają się nowe, jak na Ukrainie po 2014 r. W przypadku Ukrainy obserwować można pogłębienie antyrosyjskiego nastawienia, wynikające m.in. z stale utrzymującej się trudnej sytuacji w Donbasie czy wstępnych przygotowań do kolejnych wyborów prezydenckich⁴⁶. Jedynie w ograniczonym zakresie powiodły się działania mające na celu zacieśnienie współpracy GUAM z UE i NATO.

Rosja stale pozostaje jednak ważnym graczem w regionie. 23 kwietnia 2020 r. mołdawski parlament ratyfikował podpisaną 17 kwietnia umowę o udzieleniu Mołdawii przez Rosję dziesięcioletniego kredytu w wysokości 200 mln euro, który ma służyć wsparciu budżetu oraz realizacji projektów infrastrukturalnych. Umowa gwarantuje rosyjskim firmom

⁴³ R. Mazur, *GU(U)AM – od deklaracji...*, s. 308.

⁴⁴ P. Andrusieczko, op. cit., s. 50.

⁴⁵ A. Szeptycki, op. cit., s. 391–392.

⁴⁶ S. Matuszak, *Ukraina: antyrosyjski zwrot Zełenskiego?*, Analizy OSW, 2021-02-24, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-24/ukraina-antyrosyjski-zwrot-zelenskiego> [dostęp: 30.03.2021].

prawo udziału w przetargach państwowych na inwestycje realizowane w ramach kredytu na warunkach co najmniej równych tym, którym podlegają przedsiębiorstwa mołdawskie⁴⁷. Ponadto, 11 stycznia 2021 r. W. Putin spotkał się w Moskwie z premierem Armenii, Nikołem Paszyńianem, i prezydentem Azerbejdżanu, Ilhamem Alijewem. Negocjacje dotyczyły realizacji ustaleń z listopada 2020 r., w ramach których założono zakończenie działań wojennych w Górskim Karabachu. Głównym celem spotkania było zademonstrowanie przez Moskwę, że pozostaje ona głównym graczem na Kaukazie Południowym i „trzyma rękę na pulsie”⁴⁸.

Intensywność współpracy wynika ponadto z uwarunkowań ekonomicznych, w tym struktury eksportu krajów i struktury zapotrzebowania na import. Na tej płaszczyźnie współpraca ma miejsce w bardzo umiarkowanym zakresie, co wynika z faktu, że dla krajów GUAM kluczowymi partnerami handlowymi są kraje trzecie. Pojawiają się jednak opinie, że projekt GUAM nie wyczerpał się jeszcze i pogłębienie współpracy gospodarczej (poprzez rozbudowę korytarza transportowego dla surowców energetycznych i inwestycje z zewnątrz) mogłoby dać silny impuls w kierunku realizacji przyjętych początkowo założeń⁴⁹.

Jak na razie stwierdzić należy, że Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM jest względnie trwale działającą strukturą, ale nie o charakterze gospodarczym, a jako forum konsultacji politycznych oraz koordynacji polityk państw członkowskich wobec najważniejszych wspólnych problemów i wyzwań, wśród których najbardziej palącym wydaje się aktualnie pandemia COVID-19.

⁴⁷ K. Całus, *Rosyjski kredyt zagrożeniem dla Mołdawii*, ANALIZY OSW, 2020-04-28, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-04-28/rosyjski-kredyt-zagrozeniem-dla-moldawii> [dostęp 30.04.2021].

⁴⁸ W. Górecki, *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, Analizy OSW, 2021-01-12, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku-i-erywan> [dostęp: 30.04.2021].

⁴⁹ P. Andrusieczko, op. cit., s. 52.

Rozdział 5

SZANGHAJSKA ORGANIZACJA WSPÓŁPRACY

Szanghajska Organizacja Współpracy (SOW) obejmuje olbrzymi obszar od Kaliningradu do Władywostoku i od Morza Białego do Morza Południowochińskiego, a po uwzględnieniu państw-obszerników południowe jej granice sięgają Oceanu Indyjskiego i Bliskiego Wschodu. Państwa członkowskie SOW wytwarzają ponad 22% światowego PKB i zamieszkuje je blisko 42% ludności globu, a ich udział w światowym eksporcie i imporcie wynosi odpowiednio 18 i 15%. Ponadto, państwa te dysponują ogromnymi zasobami ropy naftowej i gazu ziemnego.

SOW promuje otwarty regionalizm, realizuje wspólne cele polityczne i w zakresie bezpieczeństwa, a także poszukuje optymalnych mechanizmów i instytucji zacieśniania współpracy gospodarczej oraz pogłębia kontakty kulturalne, humanitarne i w ochronie środowiska naturalnego. Pod względem organizacyjnym SOW nie jest ugrupowaniem integracyjnym, w którym maksymalną unifikację osiąga się poprzez delegowanie suwerennych prerogatyw państw członkowskich do organów ponadnarodowych. Stanowi raczej próbę budowania równorzędnego partnerstwa pomiędzy państwami o różnej wielkości, potencjale ekonomicznym i systemach politycznych oraz odmiennych cechach kulturowych i cywilizacyjnych.

Pomimo wielu wyzwań, z którymi ostatnio musi się zmierzyć SOW, w tym z kryzysem politycznym i odbudową gospodarek po załamaniu

spowodowanym przez pandemię COVID-19, niewykorzystany potencjał gospodarczy regionu jest ogromny, o czym świadczy rosnąca wymiana handlowa i współpraca inwestycyjna. W 2019 r. obroty handlowe między Chinami a krajami SOW osiągnęły blisko 250 mld USD. Skumulowana wartość inwestycji Chin przekroczyła 87 mld USD, a kwota kontraktów na realizację chińskich projektów budowlanych w tych krajach osiągnęła 237,8 mld USD.

5.1. Od „szanghajskiej piątki” do Szanghajskiej Organizacji Współpracy

Rozpad ZSRR spowodował, że w latach 1990–1991 niepodległość i suwerenność uzyskały państwa Kaukazu: Gruzja, Armenia i Azerbejdżan oraz kraje Azji Centralnej: Kazachstan, Uzbekistan, Kirgistan, Tadżykistan i Turkmenistan. Wstrzymanie pomocy gospodarczej ze strony ZSRR oraz zmiana formuły funkcjonowania WNP doprowadziły do konfliktów między Armenią i Azerbejdżanem oraz wojny domowej w Tadżykistanie. Zwycięstwo islamskich mudżahedinów w Afganistanie trzy lata wcześniej stworzyło w byłych islamskich republikach radzieckich Azji Centralnej podatny grunt dla nowych muzułmańskich organizacji zbrojnych. Rozpad ZSRR oznaczał także, że Chiny graniczyły z większą liczbą byłych republik radzieckich Azji Centralnej niż Rosja¹.

W celu rozwiązania sporów granicznych, zarówno tych starych, jak i nowszych, w kwietniu 1996 r. odbyło się w Szanghaju spotkanie przywódców Rosji, Chin, Tadżykistanu, Kirgistanu i Kazachstanu, na którym dyskutowano problemy stabilności i długookresowego bezpieczeństwa w Azji Centralnej. Efektem tego spotkania było powołanie tzw. szanghajskiej piątki, której fundamentem stało się dążenie do porozumienia

¹ P. Khanna, *Przyszłość należy do Azji. Globalny porządek w XXI stuleciu*, Wektory, Wrocław 2020, s. 65–66.

w spornych kwestiach przebiegu granic². W pierwszych latach funkcjonowania organizacji państwa członkowskie zdecydowały o poszerzeniu zakresu współpracy. Szczyty w Moskwie (1997), Ałmaty (1998) i Biszkeku (1999) włączyły w obszar multilateralnej współpracy zwalczanie terroryzmu, przeciwdziałanie nielegalnej imigracji i rosnącemu handlowi narkotykami. Pomimo prób pogłębienia współpracy o nowe obszary powiązane z zagadnieniem bezpieczeństwa regionalnego kluczowe znaczenie miało rozwiązanie problemu delimitacji i demarkacji granic³.

W 1996 r. członkowie „szanghajskiej piątki” podpisali Porozumienie o budowie zaufania w zakresie militarnym w obszarach przygranicznych, a w 1997 – Porozumienie o wzajemnej redukcji sił zbrojnych w regionach przygranicznych. Sygnatariusze porozumień zobowiązywali się do nieużywania tam sił zbrojnych, unikania organizowania ćwiczeń wojskowych, ograniczenia ich zakresu i częstotliwości oraz powiadamiania drugiej strony o planowanych manewrach, jeśli mają się odbyć w odległości nie większej niż 100 km od granicy⁴. Podpisanie powyższych dokumentów oznaczało, że po raz pierwszy od rozpadu ZSRR były republiki radzieckie wystąpiły wspólnie, odwołując się do postradzieckich powiązań i wspólnoty interesów w kwestiach spornych z Chinami. Ponadto, państwa Azji Centralnej, dzięki współpracy z Rosją, wzmocniły swoją pozycję oraz zainicjowały wzajemną koordynację działań⁵.

² Chiny i były republiki radzieckie Azji Centralnej mają wspólną granicę rozciągającą się na długości ponad 7300 km.

³ M. Domańska, *Uwarunkowania procesów...*, s. 259–275; W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, Prace OSW nr 48, Warszawa 2014, s. 86–87, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_48_pl_coraz-dalej-od-moskwyi_net.pdf [dostęp: 02.02.2021].

⁴ W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy...*

⁵ A. Jarosiewicz, K. Strachota, *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, Prace OSW nr 45, Warszawa 2013, s. 19, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_45_cina_a_asia_pl-net.pdf [dostęp: 02.02.2021].

Współpraca w ramach „szanghajskiej piątki” nie ograniczała się do problemu spornych granic i budowy podstaw bezpieczeństwa regionalnego. Aktywność Chin skupiała się przede wszystkim na ekspansji gospodarczej, w tym na rozwoju stabilnych politycznie rynków dostaw surowców energetycznych oraz rynków zbytu towarów. Rosja natomiast intensyfikowała działania wspomagające rozwój gospodarczy, którego istotnym elementem miał być chiński rynek zbytu dla surowców energetycznych. Zainteresowanie na forum „szanghajskiej piątki” kwestiami gospodarczymi zaowocowało propozycją strony chińskiej stworzenia wewnętrznych uregulowań ułatwiających przepływ towarów. Rosja podjęła także szereg inicjatyw ukierunkowanych na wzmocnienie znaczenia organizacji w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa regionalnego, czego wyrazem były coroczne spotkania ministrów obrony państw członkowskich. Pierwsze takie spotkanie miało miejsce w Astanie w marcu 2000 r. W lipcu tego samego roku na szczycie w Duszanbe przywódcy „szanghajskiej piątki” podpisali deklarację dotyczącą zwalczania terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu (odtąd znanych w dokumentach jako „trzy siły zła”) oraz powołali do życia wspólne centrum antyterrorystyczne. Na szczycie w Szanghaju w lipcu 2001 r. przywódcy państw „szanghajskiej piątki” podpisali Konwencję Szanghajską o walce z terroryzmem, separatyzmem i ekstremizmem oraz Deklarację o utworzeniu Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW) z siedzibą w Pekinie. W tym samym roku do grona państw członkowskich przyjęto Uzbekistan⁶.

Analiza politycznego i ekonomicznego kontekstu powstania SOW pokazuje, że u źródeł utworzenia organizacji legły, z jednej strony, wzrost znaczenia i międzynarodowa ekspansja gospodarcza Chin, a z drugiej, odradzanie się Rosji jako potęgi euroazjatyckiej. Zdolność SOW do

⁶ Powstanie SOW zbiegło się niemal w czasie z utworzeniem Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej (październik 2000 r. – obecnie Euroazjatycka Unia Gospodarcza) oraz Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) (październik 2002 r.).

dostosowania się do tych procesów wynika w dużej mierze z faktu, że kraje członkowskie, dzieląc wspólne wartości, określane są mianem Ducha Szanghajskiego i definiowanego jako zbiór zasad obejmujących „wzajemne zaufanie, wzajemne korzyści, równość, wzajemne konsultacje, poszanowanie różnorodności kulturowej i dążenie do wspólnego rozwoju”. W szerszym ujęciu Duch Szanghajski gwarantuje suwerenność jej członków i pozwala na rozwijanie współpracy w ramach uzgodnionych parametrów, a nie szczegółowo skodyfikowanych wytycznych i regulacji⁷.

5.2. Cele, zasady i obszary współpracy Szanghajskiej Organizacji Współpracy

Na początku czerwca 2002 r., w trakcie kolejnego szczytu szefów państw w Sankt Petersburgu, miało miejsce podpisanie Karty SOW nadającej nowej organizacji osobowość prawną oraz precyzyjnie określającej główne cele (artykuł 1), zasady i obszary współpracy (artykuły 2 i 3) oraz strukturę organizacyjną (artykuł 4). Zgodnie z artykułem 1 Karty SOW do głównych celów SOW należą⁸:

- wzmocnienie wzajemnego zaufania, przyjaźni i dobrosąsiedztwa pomiędzy państwami członkowskimi;
- rozwój współpracy w utrzymaniu i umacnianiu pokoju, bezpieczeństwa i stabilności w regionie oraz promocja nowego demokratycznego, sprawiedliwego i racjonalnego, politycznego i gospodarczego porządku międzynarodowego;
- zwalczanie terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu we wszystkich ich przejawach, walka z nielegalnym handlem narkotykami i bronią

⁷ Z. Kembayev, *Implementing the Silk Road Economic Belt: from the Shanghai Cooperation Organization to the Silk Road Union?*, „Asia Europe Journal” 2018, t. 16, s. 37–50.

⁸ *Charter of the Shanghai Cooperation Organization*, Shanghai Cooperation Organization, www.sectsc.org/EN123/show.asp?id=69 [dostęp: 15.02.2021].

oraz innymi rodzajami międzynarodowej działalności przestępczej, a także nielegalną migracją;

- zachęcanie do współpracy regionalnej w takich dziedzinach, jak polityka, handel i gospodarka, obronność, egzekwowanie prawa, ochrona środowiska naturalnego, kultura, nauka i edukacja, energia, transport;
- ułatwianie wszechstronnego i zrównoważonego wzrostu gospodarczego, rozwoju społecznego i kulturalnego w regionie poprzez wspólne działania na zasadzie równego partnerstwa, mające na celu stały wzrost poziomu i poprawę warunków życia ludności państw członkowskich;
- koordynowanie podejścia do integracji z gospodarką światową;
- promowanie praw człowieka i podstawowych wolności zgodnie z międzynarodowymi zobowiązaniami państw członkowskich i ich ustawodawstwem krajowym;
- utrzymywanie i rozwijanie stosunków z innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi;
- współpraca w zapobieganiu konfliktom międzynarodowym i ich pokojowym rozwiązywaniu;
- wspólne poszukiwanie rozwiązań problemów, które pojawiają się w XXI w.

Państwa członkowskie SOW zobowiązały się, zgodnie z artykułem 2 Karty, do przestrzegania następujących zasad⁹:

- wzajemnego poszanowania suwerenności, niepodległości, integralności terytorialnej państw i nienaruszalności granic państwowych, nieagresji, nieingerencji w sprawy wewnętrzne, nieużywania siły lub groźby jej użycia w stosunkach międzynarodowych, niedążenia do jednostronnej przewagi militarnej na przyległych obszarach;
- równości wszystkich państw członkowskich, poszukiwania wspólnych stanowisk na podstawie wzajemnego zrozumienia i poszanowania opinii każdego z nich;

⁹ Ibidem.

- stopniowego wdrażania działań w obszarach wspólnego zainteresowania;
- pokojowego rozwiązywania sporów między państwami członkowskimi;
- niekierowania SOW przeciwko innym państwom i organizacjom międzynarodowym;
- zapobiegania wszelkim bezprawnym działaniom skierowanym przeciwko interesom SOW;
- wykonywania w dobrej wierze zobowiązań wynikających z niniejszej Karty i innych dokumentów przyjętych w ramach SOW.

Analiza celów i zasad współpracy wskazuje na znacznie szerszy zakres działania SOW niż miało to miejsce w przypadku „szanghajskiej piątki”. Priorytetem jest zapewnienie bezpieczeństwa i stabilności państw SOW oraz poszanowania suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej państw członkowskich. Istotnym obszarem współpracy stała się też gospodarka, w tym rozwój handlu. Jednakże w Karcie SOW nie określono, jakimi środkami te cele miałyby być realizowane. Istnienie tej niejednoznaczności stało się źródłem tzw. pełzającego konfliktu między dwoma mocarstwami – Rosja optowała za rozwiązaniami militarnymi, dla Chin priorytetem był i pozostaje rozwój gospodarczy i wymiana handlowa¹⁰. Pełna zgodność panuje natomiast w odniesieniu do takich obszarów współpracy, jak: bezwzględne przeciwdziałanie separatyzmowi, terroryzmowi i ekstremizmowi, nielegalnemu handlowi narkotykami i bronią oraz innym rodzajom działalności przestępczej o charakterze ponadnarodowym, a także nielegalnej migracji¹¹.

Postanowienia Karty SOW oraz Memorandum państw członkowskich SOW, dotyczące głównych celów i kierunków współpracy gospodarczej,

¹⁰ J. Olędzki, *Mocarstwo z panazjatyckiej mozaiki. Geneza i ewolucja Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, Wydawnictwo Asian Century/Instytut Boyma, Warszawa 2019, s. 87.

¹¹ *Charter of the Shanghai Cooperation Organization...*

stanowiły podstawę przyjętego w 2003 r. Programu wielostronnej współpracy handlowej i gospodarczej. Do głównych celów Programu zaliczono wspieranie i zachęcanie do współpracy gospodarczej, rozwój relacji handlowych, osiągnięcie postępu w produkcji i współpracy inwestycyjnej wiodących branż gospodarek narodowych i wzrost na ich bazie wzajemnych obrotów towarowych w celu podniesienia poziomu życia ludności. Zakładano, że do 2020 r. państwa członkowskie SOW będą dążyć do stopniowej liberalizacji przepływu towarów i usług, kapitału i technologii (tabela 14).

Tabela 14. Wybrane dokumenty SOW określające treść i zakres współpracy

Przyjęcie dokumentu	Nazwa dokumentu	Zawartość	Dokumenty powiązane
2001	Konwencja Szanghajska w sprawie zwalczania terroryzmu, separatyzmu i ekstremizmu	Wzajemna wymiana informacji i danych wywiadowczych między państwami członkowskimi	<ul style="list-style-type: none"> – Umowa o Regionalnej Strukturze Antyterrorystycznej między państwami członkowskimi SOW (2002) – Konwencja SOW przeciw Terroryzmowi (2009) – Konwencja SOW o Zwalczaniu Ekstremizmu (2017)
2002	Karta SOW	Określenie formalnych i proceduralnych aspektów organizacji, w tym struktury instytucjonalnej, obszarów współpracy, procesu podejmowania decyzji (w drodze konsensusu) oraz języków urzędowych (chiński, rosyjski)	
2003	Program wielostronnej współpracy handlowej i gospodarczej do 2020 r.	Określenie podstawowych celów i zadań współpracy gospodarczej w ramach SOW oraz jej priorytetowych kierunków	
2007	Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy	Formalizacja koncepcji przyjaznych więzi pomiędzy krajami SOW	

2015	Strategia Rozwoju SOW do 2025 r.	Potwierdzenie i dążenie do zintensyfikowania działań SOW w zakresie bezpieczeństwa, współpracy gospodarczej, kulturalnej i humanitarnej oraz budowania międzynarodowych powiązań z ONZ i regionalnymi organizacjami partnerskimi
2019	Program wielostronnej współpracy handlowej i gospodarczej do 2035 r.	Określenie celów SOW w zakresie handlu i inwestycji, bankowości i współpracy finansowej, transportu i logistyki, przemysłu, rolnictwa, energii, ceł, innowacji, ICT, rozwoju przestrzennego, współpracy między regionami, turystyki, ochrony środowiska i edukacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The Shanghai Cooperation Organization*, <http://eng.sectesco.org> [dostęp: 15.09.2020]; Decision Shanghai Cooperation Organization Council of Heads of Government (Prime Ministers), <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=6893> [dostęp: 15.02.2021].

W sierpniu 2007 r. podczas szczytu w Biszkeku Karta SOW została uzupełniona o Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy. W Traktacie podkreślono prawo państw członkowskich do swobody kształtowania ustroju politycznego, nienaruszalność granic oraz po raz kolejny potwierdzono zgodę na nieangażowanie się w sojusze wymierzone w innych członków SOW. Od początku swojego istnienia SOW stanowiła filar bezpieczeństwa regionalnego, budowany wokół sił zbrojnych Rosji i Chin. Oba państwa były tradycyjnie postrzegane jako niechętne rozbudowie amerykańskich wpływów w regionie. Wspólnota interesów dwóch głównych członków organizacji, jak również fakt, że SOW stała się pierwszym wielonarodowym sojuszem wojskowym bez udziału państwa zachodniego sprawiły, że była postrzegana jako byt polityczny wymierzony w NATO (tzw. anty-NATO)¹².

¹² A.J.K. Bailes, P. Dunay, P. Guang, M. Troitskiy, *The Shanghai Cooperation Organization*, SIPRI Policy Paper nr 17, Stockholm 2007, s. 29, <https://www.sipri.org/publications/2007/sipri-policy-papers/shanghai-cooperation-organization> [dostęp: 15.09.2020].

W listopadzie 2019 r. na posiedzeniu szefów rządów w Taszkencie zatwierdzono zmienioną wersję Programu wielostronnej współpracy handlowej i gospodarczej. Program określa cele SOW do 2035 r. w zakresie handlu i inwestycji, bankowości i współpracy finansowej, transportu i logistyki, przemysłu, rolnictwa, energii, ceł, innowacji, ICT, rozwoju przestrzennego, współpracy regionalnej, turystyki, ochrony środowiska i edukacji.

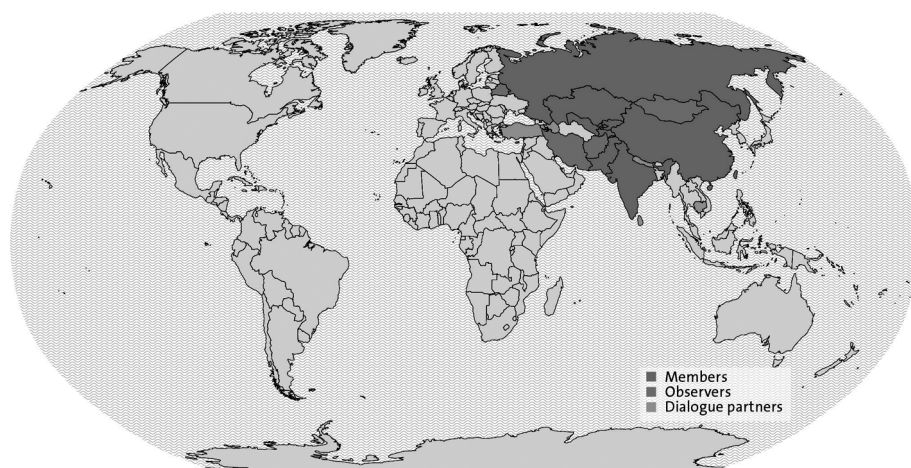
5.3. Członkowie

SOW, opowiadając się za koncepcją świata wielobiegunowego i pozycjonując się jako alternatywny wobec USA i ich sojuszników podmiot stosunków międzynarodowych, staje się coraz ważniejszym globalnym graczem o ogromnym potencjale geopolitycznym, który wzbudza zainteresowanie statusem obserwatora lub nawet pełnym członkostwem¹⁵. Dokumenty założycielskie SOW przewidują kilka mechanizmów współpracy z państwami i organizacjami międzynarodowymi. W zależności od stopnia zaangażowania państwo lub organizacja może uzyskać jeden z trzech statusów wymienionych w artykule 14 Karty SOW – członka, obserwatora lub partnera w dialogu. Zasady przyznawania statusu i formułowania zasad oraz zakresu współpracy są określane na podstawie odrębnych porozumień między państwami członkowskimi. W latach

¹⁵ Państwa SOW podkreślają znaczenie zachowania suwerenności w czasach, gdy unilateralizm USA przejawia tendencję do ingerencji w wewnętrzne sprawy innych krajów, czego najbardziej jaskrawym przykładem było zbombardowanie Serbii w 1999 r. Po Serbii nastąpiły gruzińskie, ukraińskie i kirgiskie „kolorowe rewolucje” oraz powstanie w Andiżonie w Uzbekistanie w maju 2005 r. – wszystkie te wydarzenia (wraz z amerykańskimi inwazjami na Afganistan w 2001 i Irak w 2003 r.) członkowie SOW postrzegali jako inspirowane i wspierane przez USA. W tych warunkach Chiny i Rosja są coraz bardziej zjednoczone we wspólnym dążeniu do ograniczenia praktycznie jednobiegunowej dominacji USA w erze postzimnowojennej oraz we wspólnym sprzeciwie wobec amerykańskiej polityki zagranicznej, zob. Z. Kembayev, op. cit.

2004–2017 SOW przyjęła Mongolię, Pakistan, Indie i Iran jako obserwatorów bez prawa głosu. W czerwcu 2017 r. SOW dokonała znaczącego kroku naprzód, oficjalnie przyjmując Indie i Pakistan jako pełnoprawnych członków z prawem głosu. Przyjęcie Indii do SOW może zaowocować w przyszłości stworzeniem „strategicznego trójkąta” między Chinami, Indiami i Rosją w celu przeciwdziałania wpływowi USA w stosunkach międzynarodowych, ale także zrównoważenia rosnącej potęgi Chin. SOW rozważa również przyjęcie Turcji, sojusznika amerykańskiego w NATO, a także Iranu, przeciwnika USA, jako pełnoprawnych członków. Obecnie SOW zrzesza cztery państwa-observatorów bez prawa głosu – Afganistan, Białoruś, Iran i Mongolię, oraz sześciu partnerów dialogu – Turcję, Azerbejdżan, Armenię, Kambodżę, Nepal i Sri Lankę (rysunek 23, tabela 15).

Rysunek 23. Członkowie, obserwatorzy i kraje współpracujące z SOW



Źródło: *Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation*, Center for Security Studies, Zurich, May 2018, <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstreamhandle/20.500.11850/314633/Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 15.03.2021].

Tabela 15. Członkowie, obserwatorzy i partnerzy dialogu SOW

Członkowie	Obserwatorzy	Partnerzy dialogu
Chiny	Afganistan (od 2012)	Armenia (od 2016)
Indie (od 2017; obserwator w latach 2005–2017)	Białoruś (od 2015, partner w latach 2009–2015)	Azerbejdżan (od 2016)
Kazachstan	Iran (od 2015)	Kambodża (od 2015)
Kirgistan	Mongolia (od 2004)	Nepal (od 2016)
Pakistan (od 2017; obserwator w latach 2005–2017)		Sri Lanka (od 2009)
Rosja		Turcja (od 2012)
Tadżykistan		
Uzbekistan		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *The Shanghai Cooperation Organization*, <http://eng.sectsc.org> [dostęp: 15.09.2020].

SOW nawiązała współpracę, na warunkach partnerstwa, z organizacjami międzynarodowymi, w tym z: ONZ, WNP, OUBZ, ASEAN, ESCAP, ECO, CRC (tabela 16). Strategia UE wobec Azji Środkowej z 2007 r., potwierdzona w 2012 oraz w 2015 r., ma na celu zrównoważone, dwustronne i regionalne podejście do tego regionu. Stwierdza się w nich, że podejście regionalne jest odpowiednie do rozwiązywania wspólnych wyzwań regionalnych, takich jak przestępczość zorganizowana, handel ludźmi, narkotykami i bronią oraz terroryzm. Nie istnieją jednak żadne oficjalne stosunki między UE a SOW, a UE uważa jak dotąd SOW za „partnera, ale nie rozmówcę”¹⁴.

¹⁴ *The Shanghai Cooperation Organisation*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/564368/EPRS_BRI\(2015\)564368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/564368/EPRS_BRI(2015)564368_EN.pdf) [dostęp: 02.02.2021].

Tabela 16. Współpraca SOW z międzynarodowymi instytucjami i organizacjami

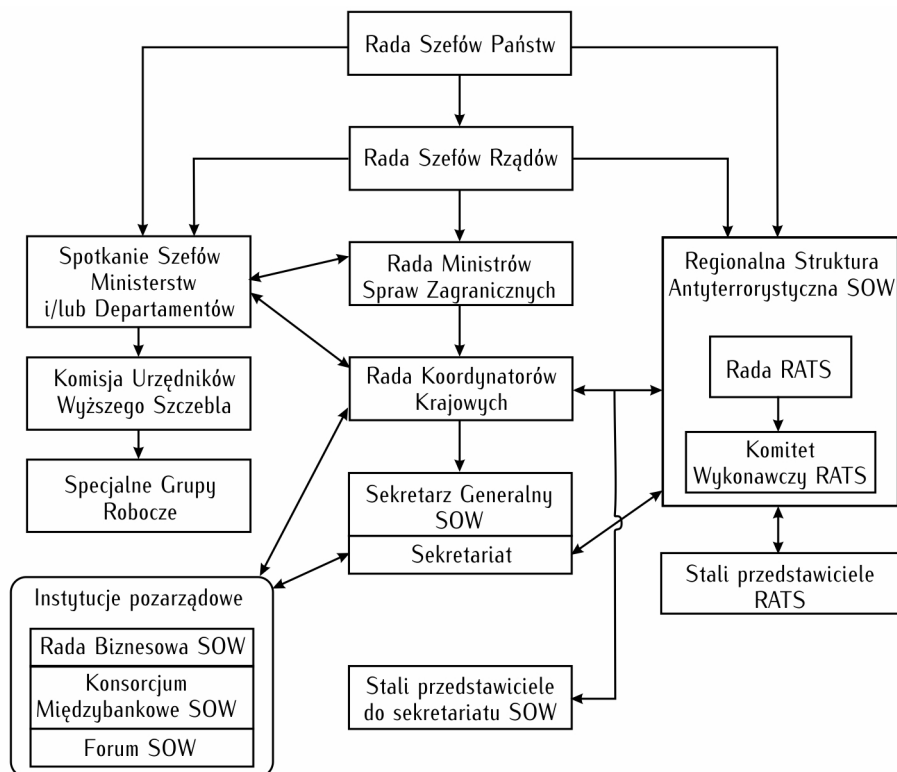
Partnerzy	Obszary współpracy zgodnie z protokołami ustaleń
WNP – Wspólnota Niepodległych Państw (Protokół ustaleń z 2005 r.)	Bezpieczeństwo, gospodarka i sfera humanitarna (regularne kontakty między szefami organów wykonawczych i konsultacje między ekspertami z sekretariatu SOW i Komitetu Wykonawczego WNP)
ASEAN – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (Protokół ustaleń z 2005 r.)	Zwalczanie terroryzmu, handlu narkotykami i bronią, prania brudnych pieniędzy i nielegalnej migracji
OUBZ – Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (Protokół ustaleń z 2007 r.)	Bezpieczeństwo i stabilność regionalna i międzynarodowa; walka z terroryzmem, handlem narkotykami, bronią i międzynarodową przestępczością zorganizowaną (stosunki oparte na równej i konstruktywnej współpracy między sekretariatami)
ECO – Organizacja Współpracy Gospodarczej (Protokół ustaleń z 2007 r.)	Gospodarka i handel, transport, energia, środowisko, turystyka (wymiana informacji i pozytywnych doświadczeń)
UNO – Organizacja Narodów Zjednoczonych (Wspólna Deklaracja o Współpracy z 2010 r.) UNODC – Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przystępczości (Protokół ustaleń z 2011 r.) UNESCAP – Komisja Gospodarcza i Społeczna ONZ ds. Azji i Pacyfiku (Protokoły ustaleń z 2012, 2015 r.)	Na wniosek ONZ Sekretariat SOW wraz z państwami członkowskimi i Komitetem Wykonawczym Sekretariatu i Centrum Antyterrorystycznego regularnie przygotowuje sprawozdania z wykonania niektórych rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ. SOW i Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przystępczości współpracują w wielu dziedzinach związanych z międzynarodowym zdrowiem, bezpieczeństwem i ochroną, w szczególności handlem/ używaniem narkotyków, handlem ludźmi i innymi formami przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmem
CICA – Konferencja ds. Interakcji i Budowy Środków Zaufania w Azji (Protokół ustaleń z 2014 r.)	Rozwiązywanie konfliktów regionalnych, poszukiwanie wspólnych odpowiedzi na obecne wyzwania, takie jak terroryzm, separatyzm, ekstremizm, handel narkotykami, przestępczość międzynarodowa i handel bronią (nacisk na podobieństwo podejść)
CRC – Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża (Protokół ustaleń z 2017 r.)	Prowadzenie dialogu na temat międzynarodowego prawa humanitarnego, mającego zastosowanie wyłącznie do konfliktów zbrojnych (obieg informacji), rozwijanie dialogu w sferze humanitarnej oraz organizowanie imprez mających na celu zapobieganie sytuacjom kryzysowym i reagowanie na nie

Źródło: ibidem.

5.4. Struktura instytucjonalna

Stosunkowo szeroki zakres celów i obszarów funkcjonowania oraz dążenie do zapewnienia skuteczności działań SOW wymagały stworzenia wewnętrznej struktury organizacyjnej, która zagwarantowałaby zdolność decyzyjną oraz nadawałaby ponadpaństwową moc przyjmowanym aktom prawnym. Struktura organizacyjna SOW została ustanowiona w Karcie SOW (artykuł 4) i w odróżnieniu od „szanghajskiej piątki” jest znacznie bardziej rozbudowana i sformalizowana (rysunek 24). Głównym organem decyzyjnym jest Rada Szefów Państw. Podobnie jak Rada Szefów Rządów spotyka się na dorocznych szczytach. Rada Ministrów i koordynatorzy krajowi spotykają się bardziej regularnie. Wszystkie ważne decyzje dotyczące kierunków i programów działalności podejmowane są na zasadzie konsensusu. Oficjalnymi językami SOW są chiński i rosyjski. SOW jest organizacją międzyrządową z dwoma stałymi organami koordynującymi: Sekretariatem ds. wsparcia administracyjnego i technicznego z siedzibą w Pekinie, działającym od 2004 r. i funkcjonującym pod nadzorem sekretarza generalnego, oraz Regionalną Strukturą Antyterrorystyczną (RATS), początkowo z siedzibą w Biszkeku (Kirgistan), a od 2004 r. przeniesioną do Taszkontu (Uzbekistan), kierowaną przez Radę i Komitet Wykonawczy. RATS zajmuje się koordynacją walki państw-stron z terroryzmem i ekstremizmem (m.in. powołano wspólną bazę danych oraz przygotowano projekty międzynarodowych rozwiązań prawnych w tej dziedzinie). Od 2005 r. Chiny i Rosja uczestniczą we wspólnych ćwiczeniach wojskowych pod kryptonimem „Misja Pokojowa”, a jej członkowie prowadzą również wspólne planowanie i manewry operacyjne. W październiku 2007 r. SOW podpisała porozumienie z Organizacją Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), rosyjskim sojuszem obronnym sześciu byłych republik radzieckich, w celu pogłębienia współpracy w zakresie bezpieczeństwa i zwalczania handlu narkotykami. Pomimo tych kroków SOW oficjalnie stwierdza, że nie ma zamiaru stać się formalnym sojuszem obronnym.

Rysunek 24. Struktura organizacyjna SOW



Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Aris, *Shanghai Cooperation Organization*, International Peace Institute, December 2013, s. 4, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/ipi_e_pub_shanghai_cooperation.pdf [dostęp: 15.09.2020].

Poza rozbudowaną siecią grup roboczych nie stworzono w ramach SOW żadnego innego stałego organu, który mógłby pogłębić formalną współpracę w innych dziedzinach. Rosnący nacisk na współpracę gospodarczą i funkcjonalną doprowadził do utworzenia w latach 2005–2006 trzech instytucji pozarządowych o charakterze nieformalnym, tj.:

- Konsorcjum Międzybankowego, zwanego także Stowarzyszeniem Międzybankowym, którego celem jest finansowanie wspólnych projektów inwestycyjnych i koordynacja działań różnych regionalnych instytucji finansowych;

- Rady Biznesu, której zadaniem jest ułatwianie współpracy między biznesem a instytucjami finansowymi oraz koordynacja wspólnych projektów;
- Forum i Klubu Dyskusyjnego ukierunkowanych na dostarczanie ekspertyz naukowych, prowadzenie wspólnych projektów badawczych i współpracę ze środowiskiem akademickim.

We wrześniu 2003 r. szefowie rządów SOW podpisali Program wielostronnej współpracy gospodarczej, obliczony na dwadzieścia lat. Przewiduje on zwiększenie wymiany towarowej, a także współpracę w dziedzinie energetyki, transportu, rolnictwa i telekomunikacji, a w dalszej perspektywie – utworzenie w ramach organizacji strefy wolnego handlu. W grudniu 2012 r. padła propozycja utworzenia Klubu Energetycznego SOW.

Struktura, personel i procedury SOW podlegają ogólnemu i bieżącemu przeglądowi. Rosja jest zainteresowana skutecznością SOW (zwłaszcza wobec zagrożeń międzynarodowych) i chciałaby rozbudowywać wspólną infrastrukturę wojskową. Sprzeciwia się jednak nadmiernej „instytucjonalizacji” i nadawaniu SOW ponadnarodowych uprawnień. Ambicje Chin, ukierunkowane na stworzenie strefy wolnego handlu, oznaczają większą centralną strukturę biurokratyczną w dziedzinie gospodarki. Obecny, raczej zdecentralizowany charakter struktur SOW i mechanizm krzesła obrotowego jest uważany za optymalny przez państwa Azji Centralnej, aby chronić je przed dominacją chińsko-rosyjską.

Podobieństwo struktury instytucjonalnej SOW i euroazjatyckich ugrupowań integracyjnych oraz nakładanie się członkostwa sprawiają, że spotkania najwyższego organu SOW, tj. Rady Szefów Państw, przekształcają się w format „Chiny plus sojusz euroazjatycki”. Czterech z sześciu członków euroazjatyckich (Kazachstan, Kirgistan, Rosja i Tadżykistan) ugrupowań integracyjnych (z wyjątkiem Armenii i Białorusi) należy do SOW. Ponadto, czterech z ośmiu członków SOW (z wyjątkiem Chin, Uzbekistanu, Indii i Pakistanu) uczestniczy w OUBZ i EaUG. Wspólnym mianownikiem łączącym wszystkich członków SOW (z wyjątkiem Indii) na arenie międzynarodowej jest cel ustanowienia politycznej wielobie-

gunowości w stosunkach międzynarodowych jako gwarancji utrzymania autorytarnych systemów politycznych.

5.5. Gospodarczy wymiar Szanghajskiej Organizacji Współpracy

Rozszerzenie SOW o Indie i Pakistan sprawiło, że ośmiu pełnoprawnych członków organizacji wytwarza ponad 22% światowego PKB, a ich udział w światowym eksporcie i imporcie wynosi odpowiednio 18 i 15%. Ponadto, państwa te dysponują ogromnymi zasobami ropy naftowej i gazu ziemnego oraz innych surowców naturalnych (tabela 17).

Tabela 17. Potencjał społeczno-gospodarczy i militarny SOW w 2019 r.

Członkowie	Powierzchnia (w tys. km kw.)	Ludność (w mln)	PKB (w mld USD)	PKB <i>per capita</i> (w USD)	Wydatki na obronę* (w mld USD)	Eksport (w mld USD)	Import (w mld USD)
Szanghajska Organizacja Współpracy	34 256,2 62,5% Euroazji	3 194,7 41,6%	19 450,6 22,2%	11,428	1 782	3 344,3 17,8%	2 910,2 15,3%
Chiny	9 562	1 398	14 343	10,261	249,90	2 498,6	2 068,9
Indie	3 287	1 366	2 875	2,104	66,50	323,5	478,9
Kazachstan	2 724	18,5	180	9,731	1,60	57,7	38,4
Kirgistan	200	6,4	8,4	1,309	0,12	1,9	4,9
Pakistan	796,1	216,5	278,2	1,284	11,40	23,8	50,1
Rosja	17 098,3	144,4	1 700	11,585	61,40	422,8	243,8
Tadżykistan	141,4	9,3	8,1	0,871	0,09	1,1	3,3
Uzbekistan	447,4	35,6	57,9	1,724	0,05	14,9	21,9

* Dane za 2018 r.

Źródło: *The World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/region/world?view=chart> [dostęp: 02.02.2021]; *GDP per capita (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> [dostęp: 02.02.2021]; *Trade Map, Trade statistics for international business development*, https://www.trademap.org/tradestat/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1860 [dostęp: 02.02.2021]; *Military expenditure (current USD)*, https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?most_recent_value_desc=true [dostęp: 02.02.2021].

SOW podjęła długofalowe wysiłki na rzecz integracji gospodarczej całego kontynentu azjatyckiego i dąży do stworzenia „regionu dobrobytu i harmonii” dzięki „głębokiej i dynamicznej” wielostronnej współpracy. Działania ukierunkowane na ułatwienia „wszechstronnego i zrównoważonego” wzrostu gospodarczego kontynentu wspierają rozwój infrastruktury transportowej i komunikacyjnej, zdolności tranzytowych i systemów energetycznych, tworzenie warunków rozwoju handlu i inwestycji, a w konsekwencji stopniowe wprowadzenie swobodnego przepływu towarów i usług, kapitału oraz technologii.

Chiny promują współpracę gospodarczą, wysuwając kwestie ekonomiczne na plan pierwszy agendy SOW. W październiku 2005 r. zainicjowały utworzenie Konsorcjum Międzybankowego, składającego się z banków rozwoju członków SOW i koordynującego ich działalność. W czerwcu 2006 r. rozpoczęła działalność Rada Biznesu jako pozarządowy organ zrzeszający środowiska biznesowe SOW. Chiny wykorzystują SOW jako platformę do rozwijania dwustronnej współpracy. Podczas gdy ramy regulacyjne SOW zapewniają wspólne wartości i główne zasady zgodne z Duchem Szanghajskim, szczegółowe przepisy dotyczące współpracy gospodarczej regulują odpowiednie instrumenty dwustronne. Pozwala to Chinom na elastyczne podejście zarówno do poszczególnych krajów azjatyckich, jak i do krajów członkowskich SOW.

Wymiana handlowa jest najbardziej dynamicznym obszarem rozwoju współpracy gospodarczej SOW. W 2019 r. obroty handlowe między Chinami a krajami SOW osiągnęły poziom 249 mld USD. Kraje Azji Centralnej posiadają bogate złoża węglowodorów (Kazachstan i Uzbekistan), ale także doświadczają dotkliwego niedoboru surowców energetycznych (Kirgistan). Kazachstan rozporządza znacznymi zasobami węgla, rudy żelaza i metali nieżelaznych, zwłaszcza rudy miedzi i rud polimetalicznych, rtęci, antymonu, złota i uranu. Kirgistan dysponuje niewykorzystanym potencjałem w zakresie energetyki wodnej. Bogactwo zasobów naturalnych sprawia, że kraje Azji Centralnej są atrakcyjnym partnerem dla Chin, Rosji, UE, USA oraz Turcji, która w ostatnich dwóch dekadach znacząco zwiększyła swoje wpływy ekonomiczne i polityczne w regionie.

Wymiana handlowa Chin z krajami Azji Centralnej wzrosła z ok. 2,4 mld USD w 2002 r. do ponad 37 mld USD w 2019 (tabela 18). Trzech największych importerów Kazachstanu to Rosja, Chiny i USA. Obroty handlowe Kazachstanu wyniosły w 2019 r. ponad 22 mld USD, a wolumen handlu Uzbekistanu z Chinami osiągnął w tym samym roku poziom 7,2 mld USD. Kirgistan i Tadżykistan – najmniejsze, najbiedniejsze i najbardziej uzależnione od Chin gospodarki Azji Środkowej – odnotowały w tym samym okresie łączną wartość handlu na poziomie ok. 9 mld USD.

Tabela 18. Wymiana handlowa Chin z pozostałymi krajami SOW (w mld USD)

Kraj	2002		2019	
	Eksport	Import	Eksport	Import
Indie			74,92	17,97
Kazachstan	0,600	1,350	12,80	9,25
Kirgistan	0,146	0,055	6,31	0,065
Pakistan			16,18	1,800
Rosja	8,400	3,520	49,48	60,25
Tadżykistan	0,086	0,0058	1,61	0,084
Uzbekistan	0,104	0,027	5,04	2,18

Źródło: *China Statistical Yearbook 2003*, http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/yearlydata/yearbook2003_e.pdf [dostęp: 02.02.2021]; *Trade Map, Trade statistics for inter-national business development...*

Obroty handlowe Chin z krajami Azji Centralnej osiągnęły szczytowy poziom 40,5 mld USD w 2013 r., w 2016 spadły do ok. 19 mld USD, a w 2019 wyniosły 37,3 mld USD. Jednak analiza handlu tylko w ujęciu wartościowym w USD, z pominięciem wymiaru ilościowego, może być myląca, ponieważ ceny światowe nośników energii ulegają znacznym wahaniom. Zmniejszenie obustronnych obrotów handlowych można przypisać załamaniu cen ropy naftowej na rynku światowym, które spadły z ok. 110 USD za baryłkę w sierpniu 2013 do poniżej 50 USD na początku 2015 i wzrosły do ponad 70 USD w połowie 2018 r. Innym czynnikiem był drastyczny spadek popytu importowego z Azji Centralnej

w wyniku regionalnego spowolnienia w latach 2014–2016. Załamanie cen ropy naftowej uderzyło w gospodarkę Rosji i rozlało się po całym byłym ZSRR.

W latach 2002–2019 obroty handlowe Rosji z krajami Azji Centralnej wzrosły 5-krotnie, osiągając ponad 28 mld USD (tabela 19). Eksport Rosji wzrósł 6,7-krotnie (głównie dzięki sprzedaży gazu ziemnego), a import – 3,7-krotnie. Rozwojowi handlu sprzyjało polityczne zbliżenie między Kazachstanem, Uzbekistanem i Kirgistanem z jednej strony, a Rosją z drugiej.

Tabela 19. Wymiana handlowa Rosji z pozostałymi krajami SOW (w mld USD)

Kraj	2002		2019	
	Eksport	Import	Eksport	Import
Indie	5,76	3,37	48,86	54,126
Kazachstan			5,79	3,92
Kirgistan	2,43	1,51	13,99	5,57
Pakistan	0,108	0,008	1,45	0,316
Rosja			0,496	0,37
Tadżykistan	0,068	0,062	0,795	0,036
Uzbekistan	0,439	0,329	4,66	1,17

Źródło: The Observatory of Economic Complexity, *Russia*, <https://oec.world/en/profile/country/rus> [dostęp: 02.02.2021]; *Trade Map, Trade statistics for international business development...*

Podczas wizyty w Kazachstanie we wrześniu 2013 r. prezydent Chin Xi Jinping przedłożył propozycję budowy Jedwabnego Pasa Gospodarczego (*Silk Road Economic Belt*), który wraz z inną inicjatywą – Morski Jedwabny Szlak XXI w. (*21st-Century Maritime Silk Road*), stanowi część chińskiej strategii rozwoju, znanej pod wspólną nazwą Jeden Pas i Jedna Droga (inaczej: Inicjatywa Jedwabnego Szlaku, *Belt Road Initiative*, BRI)¹⁵. Jedwabny Pas Gospodarczy ma dwa wymiary: „drogę”

¹⁵ *Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation*, Center for Security Studies, Zurich, May 2018, s. 18 <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstreamhandle/20.500.11850/314633/>

i „pas”, i w związku z tym dąży do osiągnięcia dwóch głównych celów. Po pierwsze, ożywienia Jedwabnego Szlaku, starożytnego szlaku handlowego łączącego Azję i Europę, który umożliwiał w przeszłości wymianę idei, towarów i technologii. Po drugie, utworzenia „pasa gospodarczego”, tj. transkontynentalnego stowarzyszenia krajów wzdłuż Jedwabnego Szlaku w celu zacieśnienia więzi gospodarczych, ułatwienia handlu i inwestycji oraz poprawy sieci transportowych. Multilateralna inicjatywa BRI nie wypływa z ideologii, a jej fundamentem są prawa rynku¹⁶.

Chiny nie dążą do zmonopolizowania sektora energetycznego w Azji Centralnej. Zaproponowały swoisty podział wpływów między Chinami, krajami Azji Centralnej i Rosją, która zachowała znaczny wpływ na zasoby energetyczne w regionie. Ekspansja Chin zniweczyła plany UE budowy rurociągów z Turkmenistanu przez Morze Kaspijskie do Europy. Chińskie wsparcie dla rosyjskiego celu strategicznego, jakim jest utrzymanie UE z dala od Azji Centralnej, ułatwiło Rosji pogodzenie się z utratą uprzywilejowanej pozycji w regionie i dostosowanie się do ekspansji Chin. W maju 2014 r. Rosja i Chiny zawarły umowę o wartości 400 mld USD, torującą drogę dostawom rosyjskiego gazu do Chin rurociągiem „Potęga Syberii”, w czasie gdy Rosja potrzebowała wsparcia w konfrontacji z USA i UE, a partnerstwo energetyczne z Chinami stało się antidotum na sankcje¹⁷.

Powyższe działania pokazują, że współpraca gospodarcza w ramach SOW jest ściśle powiązana z geopolitycznymi interesami jej członków, którzy wspierają się wzajemnie na arenie międzynarodowej. W rezultacie, Chiny stały się wiodącym partnerem handlowym Rosji i wszystkich krajów Azji Centralnej i wykorzystują SOW do dalszego pobudzania regionalnej współpracy gospodarczej. W czerwcu 2009 r., w następstwie globalnego kryzysu finansowego, Chiny przyznały członkom SOW

Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 15.03.2021].

¹⁶ P. Khanna, op. cit., s. 117.

¹⁷ Z. Kembayev, op. cit., s. 37–50.

pożyczkę w wysokości 10 mld USD na wsparcie stabilności gospodarczej i dokończenie wspólnych projektów infrastrukturalnych. W czerwcu 2012 r. Chiny udzieliły kolejnej pożyczki w wysokości 10 mld USD, w celu wsparcia projektów współpracy gospodarczej. W listopadzie 2014 r. Chiny utworzyły Fundusz Jedwabnego Szlaku z 40 mld USD, który wspiera inwestycje infrastrukturalne w krajach zaangażowanych w inicjatywę Pasa Gospodarczego i Morskiego Jedwabnego Szlaku XXI w. Ponadto, w październiku 2014 r. Chiny utworzyły Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych (AIIB), którego członkami założycielami zostali wszyscy członkowie SOW, z autoryzowanym kapitałem 100 mld USD, w celu rozwoju powiązań handlowych i pobudzenia inwestycji zagranicznych wzdłuż Jedwabnego Szlaku¹⁸. Chociaż osiągnięto znaczny postęp w budowie sieci transportowych oraz promowaniu handlu i inwestycji, wymiar gospodarczy SOW pozostaje jednak w tyle za elementem bezpieczeństwa regionalnego. Analiza celów gospodarczych SOW wskazuje, że ostatecznym celem organizacji jest „maksymalizacja wykorzystania zasobów regionalnych” poprzez stopniowe tworzenie strefy wolnego handlu¹⁹.

Osiągnięcie tego celu napotyka na liczne trudności, ponieważ stosunki między członkami SOW charakteryzują się nie tylko rozwojem wzajemnej współpracy, ale także rosnącą rywalizacją, szczególnie między Chinami a Rosją. Rosja obawia się politycznych reperkusji rosnącego znaczenia gospodarczego Chin. Podczas gdy na początku lat 90. XX w. gospodarki Rosji i Chin były mniej więcej tej samej wielkości, w 2019 r. gospodarka Chin była blisko 8,5-krotnie większa od gospodarki Rosji²⁰. Szybki wzrost gospodarczy Chin i rosnąca nierównowaga sił budzi poważne obawy Rosji.

¹⁸ Pierwowzorem AIIB nie jest Bank Światowy, ale finansowany głównie przez Japonię Azjatycki Bank Rozwoju (ADB) z siedzibą w Manili.

¹⁹ Z. Kembayev, op. cit.

²⁰ GDP (current US\$), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> [dostęp: 02.03.2021].

Chiny są głównym partnerem handlowym krajów Azji Centralnej i stale zwiększają swoją siłę gospodarczą i polityczną, głównie kosztem Rosji. Inicjatywa BRI traktowana jest jako próba wyparcia Rosji z tego bogatego w zasoby regionu. Z kolei Rosja toleruje, a w niektórych przypadkach popiera zakrojone na szeroką skalę i kontrolowane przez Chiny projekty infrastrukturalne i energetyczne, jednak sceptycznie odnosi się do lansowanej przez Chiny agendy strefy wolnego handlu, w tym liberalizacji barier handlowych, traktując ją jako cel odległy i odkłada go na nieokreśloną przyszłość.

Chiny wykorzystują BRI zarówno w celu poszerzenia wpływów gospodarczych na rynkach w całym regionie azjatyckim, jak i rozwoju swoich słabo rozwiniętych regionów centralnych i zachodnich, w których w ostatnich latach odnotowano rosnące niepokoje społeczne. Wykorzystują SOW na rzecz realizacji narodowych celów gospodarczych i „eksportują” swoje nadmierne zdolności produkcyjne. Ma to pomóc Chinom w upowszechnieniu ich rozwiązań instytucjonalnych, w tym norm technologicznych i inżynierskich. Planują opracowanie nowego systemu wyspecjalizowanych trybunałów międzynarodowych („trybunały BRI”) w celu zarządzania sporami handlowymi i inwestycyjnymi, powstającymi między inwestorami zagranicznymi a rządami w związku z projektami BRI. W praktyce mechanizmy rozstrzygania sporów opierałyby się na chińskim stylu mediacji, arbitrażu i postępowania sądowego. Chiny zamierzają również stworzyć podobne sądy w sąsiednich krajach jako sposób promowania międzynarodowego uznawania swoich standardów prawnych. Chińskie rozwiązania prawne, wzorowane na podobnych w Singapurze i Dubaju, stałyby jednak w sprzeczności z zachodnimi sposobami rozstrzygania sporów²¹.

UE przeznaczyła znaczne środki finansowe na projekty związane z BRI w formie pożyczek z instytucji europejskich, a niektóre państwa członkowskie wspierają projekty BRI jako udziałowcy mniejszościowi w kierowanym przez Chiny AIIB. Nowa grupa o nazwie „16+1” składa

²¹ Z. Kembayev, op. cit.

się z Chin i 16 krajów Europy Środkowej i Wschodniej (w tym 11 państw członkowskich UE), które przystąpiły do projektów infrastrukturalnych BRI. Chińskie holdingi portowe zakupiły terminale towarowe w Belgii, Hiszpanii, Włoszech i Grecji. Ponadto, Europejski Bank Centralny, który już wcześniej utworzył linię swapów walutowych z Chinami w celu ułatwienia dwustronnej wymiany handlowej wydał 500 mln euro na dodanie chińskiej waluty – renminbi – do swoich rezerw w 2017 r., podobne kroki podjął Deutsche Bundesbank²².

Chiny dążą do umiędzynarodowienia renminbi i zmniejszenia zależności od dolara i jena w transakcjach międzynarodowych. Coraz większa część handlu z partnerami Chin jest rozliczana w renminbi i jest ona coraz częściej wykorzystywana jako waluta transakcyjna na rynkach zagranicznych. W 2015 r. osiągnięto przełomowe porozumienie z MFW, który włączył renminbi do swojego koszyka walut międzynarodowych. Jednak Chiny nie zniosły kontroli przepływów kapitału i szeregu innych ograniczeń, niezbędnych w umiędzynarodowieniu swojej waluty. W 2018 r. na giełdzie Shanghai Futures Exchange został wprowadzony nowy chiński kontrakt terminowy na ropę naftową, który jest pierwszym benchmarkiem ropy naftowej w Azji oraz pierwszym wycenianym w renminbi. Stwarza to alternatywę dla głównych światowych wzorców odniesienia dla ropy naftowej z siedzibą w Nowym Jorku i Londynie, gdzie cena jest wyrażona w dolarach. Działania te dowodzą, że Chiny wyprzedziły Stany Zjednoczone jako wiodący światowy konsument ropy naftowej. Choć Rosja jest słabnącą potęgą regionalną, pozostaje głównym eksporterem surowców energetycznych i utrzymuje silny kompleks przemysłowo-militarny. Potrzebuje większych rynków zbytu na eksport ropy naftowej i gazu oraz na sprzedaż sprzętu wojskowego, które zapewniają Chiny i region azjatycki. Ponadto, pogarszające się stosunki Rosji z Zachodem w związku z nowymi sankcjami sprawiają, że partnerstwo w całej Azji staje się priorytetem.

²² Ibidem.

5.6. Wyzwania Szanghajskiej Organizacji Współpracy

SOW musi zmierzyć się z wieloma wyzwaniami, zanim będzie w stanie pogłębić współpracę gospodarczą i odstąpić od antyzachodniego etykietowania. Eksperti międzynarodowi podkreślają obawy Rosji przed chińską dominacją, antagonizmy wewnętrzne, niezdolność do wypracowania wspólnego podejścia wobec kryzysu pandemii koronawirusa, zarządzania komunikacją społeczną, a także deklaracyjny charakter podpisywanych umów²³.

Obawy przed dominacją chińską i świadomość słabości gospodarczej sprawiły, że Rosja konsekwentnie blokuje instytucjonalizację współpracy gospodarczej w ramach SOW. Zablokowała inicjatywy Chin utworzenia Wolnej Strefy Ekonomicznej SOW, Banku Rozwoju SOW oraz Funduszu Rozwoju SOW, obawiając się, że nowe struktury osłabiłyby rosyjski program regionalny polegający na włączeniu całej Azji Centralnej do EaUG. Tym samym Rosja osłabiła agendy SOW ukierunkowane na Azję Centralną i była zwolennikiem jej rozszerzenia o nowych członków spoza regionu (Indie i Pakistan). Z drugiej strony, nieporozumienia z Rosją osłabiły wiarę Chin w dalszą przydatność SOW. O zmianie w podejściu Pekinu do organizacji świadczy brak od 2018 r. oficjalnie powołanego „specjalnego krajowego koordynatora” ds. SOW. Stanowisko to zostało zdegradowane i obecnie pełni je dyplomata w randze szefa departamentu w chińskim MSZ.

Rozszerzenie SOW w 2017 r. jeszcze bardziej pogorszyło zdolność decyzyjną organizacji. Antagonizmy w relacjach między Indiami a Pakistanem oraz między Chinami a Indiami negatywnie wpływają na procesy negocjacyjne wewnątrz organizacji. Dwustronne tarcia materializują się we wzajemnym „blokowaniu” inicjatyw i propozycji w ramach SOW. Indie są niezadowolone z chińsko-pakistańskich prób promowania

²³ *Shanghai Cooperation Organization Enters Period of Stagnation*, Eurasia Daily Monitor Volume: 17 Issue 135, <https://jamestown.org/program/shanghai-cooperation-organization-enters-period-of-stagnation> [dostęp: 12.03.2021].

realizacji projektów drogowych, przebiegających przez sporny region Kaszmiru, w ramach Chińsko-Pakistańskiego Korytarza Gospodarczego. Doprowadziło to w ostatnich latach do paraliżu prac SOW w sektorze transportu. Niezadowolenie rządów Azji Centralnej pogłębiły oświadczenia urzędników indyjskich i pakistańskich, dotyczące ich zainteresowania wykorzystaniem ogromnego potencjału współpracy w ramach SOW, które nigdy nie zostały poparte konkretnymi propozycjami ani działaniami.

Z kolei „tandem rosyjsko-chiński” przestał pełnić rolę motoru rozwoju SOW. A trudności w zastąpieniu go „trojką” Rosja, Chiny i Indie, na którą liczyła Moskwa, stają się coraz bardziej widoczne. Utrzymywanie „zrównoważonych stosunków” z obydwoma strategicznymi partnerami będzie dla Rosji coraz trudniejsze, jeśli nadal chce czerpać korzyści z podatnych na konflikty relacji chińsko-indyjskich, dostarczając stronom sprzęt wojskowy.

Członkowie SOW, zajęci odbudową swoich gospodarek po załamaniu spowodowanym przez COVID-19, nie wypracowali wspólnego podejścia do reagowania na kryzys. Wprowadzane przez poszczególne kraje członkowskie SOW restrykcje w handlu, transporcie i przepisy fitosanitarne nie były skoordynowane, co negatywnie wpływało na współpracę gospodarczą. Reakcja SOW na pandemię ograniczyła się do kilku formalnych oświadczeń, za którymi nie poszły praktyczne działania. W kwestiach związanych z udzielaniem pomocy innym krajom członkowskim SOW, dotkniętym pandemią, Chiny kierowały swoją pomoc poprzez Fundusz BRI, a nie przez struktury SOW.

Wszystkie dokumenty podpisywane podczas corocznych szczytów SOW mają charakter deklaracyjny i w niewielkim stopniu są realizowane oraz zależą od dobrej woli państw członkowskich. Większość umów nie jest wdrażana z powodu braku mechanizmów monitorowania ich realizacji. Jednocześnie państwom Azji Centralnej trudno jest wnieść pod obrady kwestie istotne z punktu widzenia ich bezpośrednich interesów, jak np. zmniejszenie zadłużenia w okresie pandemii. Zamiast tego agenda SOW jest coraz bardziej zdominowana przez kwestie związane z polityką wielkomocarstwową i antyzachodnią retoryką.

Działania Rosji mające na celu udaremnienie chińskich inicjatyw wobec Azji Centralnej skłoniły rządy tych państw i Chiny do uruchomienia nowej platformy dialogu, podobnej do formatu 5+1, zainicjowanego w regionie przez Stany Zjednoczone, Koreę Południową, Japonię i UE. Pierwsza sesja formatu Chiny plus środkowoazjatycka piątka odbyła się 16 lipca 2020 r. W trakcie spotkania chińskiego ministra spraw zagranicznych ze środkowoazjatyckimi odpowiednikami podczas ministerialnego spotkania SOW w Moskwie wszyscy jego środkowoazjatyccy rozmówcy wskazali na znaczenie środkowoazjatycko-chińskiego forum „dla stworzenia strefy bezpieczeństwa, stabilności i dobrobytu w regionie oraz podjęcia praktycznych działań w celu kontynuacji wspólnych projektów inwestycyjnych i infrastrukturalnych”.

Obecny kryzys polityczny, który ogarnia SOW, jest w dużej mierze dziełem samej Rosji i stał się bardziej widoczny podczas jej przewodnicstwa. Słaba, podzielona i coraz bardziej nieskuteczna SOW może bardziej odpowiadać Rosji. Jednak, na co wskazuje forum Chiny – Azja Centralna, słabnąca SOW nie przeszkodzi Chinom w realizowaniu chińskich interesów i współpracy z sąsiadami z Azji Centralnej.

SOW powinna także wykazać się większą skutecznością w zarządzaniu komunikacją społeczną. Ważne informacje związane z organizacją i jej działalnością są często niedostępne zarówno w językach urzędowych SOW, jak i w języku angielskim. Stosunkowo niewiele danych, poza wiadomościami o spotkaniach, jest dostępnych na oficjalnych forach internetowych, a większość istotnych informacji o obradach SOW pochodzi od osób wtajemniczonych w działalność organizacji. Uniemożliwia to skuteczną komunikację nie tylko z partnerami zachodnimi, ale także z kręgami naukowymi i opinią publiczną krajów SOW. Jeżeli SOW ma być postrzegana jako organizacja „nowego typu”, musi dążyć do większej transparentności i skuteczności w zarządzaniu komunikacją społeczną.

ZAKOŃCZENIE

Koniec zimnej wojny i rozpad ZSRR spowodowały z jednej strony zerwanie dotychczasowych powiązań gospodarczych w ramach jednego organizmu państwowego, grupującego 15 republik związkowych. Z drugiej natomiast wyzwoliły tendencje reintegracyjne na tym obszarze. Kraje takie, jak Litwa, Łotwa i Estonia, po odzyskaniu niepodległości zwróciły się w kierunku ścisłej współpracy gospodarczej z UE i innymi krajami Europy Środkowej i Wschodniej. Natomiast 12 krajów kontynuowało ścisłą współpracę gospodarczą w oparciu o wcześniejsze powiązania, w tym infrastrukturalne. Powstałe ugrupowania obejmowały większą (WNP) lub mniejszą liczbę krajów (EaUG, Państwo Związkowe Białorusi i Rosji, GUAM), lub wychodziły poza region (SOW).

WNP reprezentuje ogromny potencjał ekonomiczny, polityczny, społeczny, który oparty jest na kilku czynnikach: ogromne terytorium z największym pod względem powierzchni krajem – Rosją, ogromne zasoby surowców naturalnych, znaczący odsetek populacji świata. Obszar WNP stał się strefą interesów wielu uczestników stosunków międzynarodowych, w tym krajów – Rosji, USA, Turcji, Iranu, Chin, ugrupowań i organizacji – UE, NATO, korporacji transnarodowych – BP, Łukoil, Gazprom, Shell. Podmioty te wykazywały często cele sprzeczne w sferze politycznej, wojskowej i ekonomicznej, różne w odniesieniu do poszczególnych krajów WNP. Integracja w ramach WNP służy interesom Rosji, wzmacnia potencjał tego kraju, równoważy wpływy UE i rosyjskie oddziaływanie w regionie.

EaUG stanowi nową jakość i najbardziej kompleksową formę integracji gospodarczej państw postsowieckich, obejmującą pięć państw, tj. Rosję, Białoruś, Kazachstan, Armenię i Kirgistan. Pozostaje dla Rosji istotnym narzędziem wpływu politycznego na pozostałe państwa członkowskie oraz realizacji celów politycznych Rosji wobec innych krajów postsowieckich i partnerów zagranicznych. Jednakże EaUG aktywnie współpracuje z krajami trzecimi. Przejawem tego są podpisywane umowy o wolnym handlu oraz umowy o współpracy handlowej i gospodarczej z krajami spoza ugrupowania.

Państwo Związkowe Białorusi i Rosji obejmuje dwa kraje o znacząco różnym potencjale społecznym i gospodarczym. Dysproporcje gospodarcze wskazują, że na współpracy między krajami zaważyły głównie przesłanki polityczne i geopolityczne. Dla Rosji związek z Białorusią był odpowiedzią na geopolityczne projekty Zachodu wobec Europy Środkowej i Wschodniej. Celem Rosji było utworzenie strefy buforowej od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego. Dla Białorusi Rosja była naturalnym kierunkiem integracji, zwłaszcza z uwagi na zależność od surowców naturalnych. Dodatkowo, centralnie planowana gospodarka Białorusi potrzebowała zewnętrznych źródeł pomocy finansowej. Kraj ten, poprzez ścisłą współpracę z Rosją, nadawał ton reintegracji na obszarze porażki i tą drogą miały podążać inne kraje byłego ZSRR.

Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM jest związkiem czterech krajów, tj. Gruzji, Ukrainy, Azerbejdżanu i Mołdawii, popieranym przez USA i Unię Europejską, dążących do wzmocnienia swojej niezależności politycznej wobec Rosji. Znaczenie krajów GUAM w gospodarce światowej wynika głównie z ich strategicznego położenia. Zbliżony poziom rozwoju gospodarczego krajów GUAM stanowić może przesłankę zacieśnienia współpracy gospodarczej.

SOW stanowi alternatywny wobec USA i ich sojuszników podmiot stosunków międzynarodowych, staje się coraz ważniejszym globalnym graczem o ogromnym potencjale politycznym i gospodarczym. U źródeł utworzenia SOW leży, z jednej strony, wzrost znaczenia

i międzynarodowa ekspansja gospodarcza Chin, a z drugiej, odradzanie się Rosji jako potęgi euroazjatyckiej.

Powstanie ugrupowań integracyjnych po rozpadzie ZSRR dawało podstawy do intensyfikacji współpracy handlowej między krajami, ale nie zawsze skutkowało rzeczywistym wzrostem wzajemnych obrotów handlowych. Udział poszczególnych krajów byłego ZSRR we wzajemnych obrotach handlowych jest również wynikiem intensywności powiązań handlowych z innymi krajami. Dla części gospodarek (Rosja i Ukraina) głównym partnerem handlowym są kraje UE, Chiny i Stany Zjednoczone. Z kolei dla wybranych krajów głównymi partnerami handlowymi pozostają inni członkowie WNP.

CONCLUSION

On one hand, the end of the Cold War and the collapse of the USSR caused the breaking up of existing economic ties within one state organism that previously consisted of 15 republics. On the other hand, it triggered reintegration tendencies in this area. After regaining independence, some countries such as Lithuania, Latvia and Estonia turned to close economic cooperation with the EU and other countries of Central and Eastern Europe. The other 12 countries continued their close economic cooperation that was based on previous connections, including infrastructural ones. The groups that were formed post the collapse of the USSR included a larger (CIS) or smaller number of countries (EaEU, the Union State of Russia and Belarus, GUAM), or went beyond the region (SCO).

The CIS has huge economic, political and social potential based on several factors including: a huge territory with the largest country in terms of area – Russia, a wealth of natural resources, and a significant percentage of the world’s population. The CIS area has become a zone of interests for many international relations entities including countries – like Russia, USA, Turkey, Iran and China – groups and organizations – like the EU and NATO - and transnational corporations – like BP, Kukoil, Gazprom and Shell. These entities often had goals contradictory to those of individual CIS countries, particularly in the political, military, and economic realms. Integration amongst the CIS countries serves the interests of Russia, strengthens the country’s potential, and balances the EU’s and Russia’s influence in the region.

The synergy within the EaEU represents the most comprehensive form of economic integration of the post-Soviet states, encompassing five countries, i.e. Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia and Kyrgyzstan. For Russia, it remains an important tool of political influence both over other member states and for the implementation of Russia's political goals vis-à-vis other post-Soviet countries and foreign partners. However, the EaEU is actively cooperating with third countries. This is reflected in the signing of both free trade agreements and agreements on trade and economic cooperation with countries outside the group.

The Union State of Russia and Belarus comprises two countries with significantly different social and economic potential. Economic disparities indicate that the cooperation between countries was mainly influenced by political and geopolitical premises. For Russia, the relationship with Belarus was a response to the geopolitical projects of the West in Central and Eastern Europe. Russia's goal was to create a buffer zone spanning from the Baltic Sea to the Black Sea. For Belarus, Russia was the natural direction of integration, especially due to its dependence on natural resources. Additionally, the centrally planned economy of Belarus needed external sources of financial aid. This country, through close cooperation with Russia, set the tone for reintegration in the post-Soviet area, which other countries of the former USSR were to follow.

The Organization for Democracy and Economic Development (GUAM) is a union of four countries, i.e. Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova, which are supported by the USA and the European Union, and are seeking to strengthen their political independence from Russia. GUAM countries are important in the global economy mainly due to their strategic location. A similar level of economic development of the GUAM countries may constitute a premise for closer economic cooperation.

The SCO is an alternative entity to the US and its allies in international relations, and is becoming an increasingly important global player with enormous political and economic potential. The creation of SCO was influenced, on the one hand, by the growing importance and international

economic expansion of China, and, on the other hand, by the revival of Russia as a Eurasian power.

The emergence of integration groups after the collapse of the USSR provided grounds for the intensification of trade cooperation between the countries, but did not always result in a real increase in mutual trade. The share of individual countries of the former USSR in mutual trade is also the result of the intensity of its trade ties with other countries. For some economies, like Russia and Ukraine, the main trading partners are the EU countries, China and the United States. On the other hand, for selected countries, other members of the CIS remain the main trading partners.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Окончание холодной войны и распад СССР разорвали существующие экономические связи с одной стороны, в составе одного государственного организма, объединяющего 15 союзных республик. С другой стороны, это спровоцировало реинтеграционные тенденции в этой сфере. Такие страны, как Литва, Латвия и Эстония, после восстановления независимости перешли к тесному экономическому сотрудничеству с ЕС и другими странами Центральной и Восточной Европы. 12 стран продолжили тесное экономическое сотрудничество, основанное на предыдущих связях, в том числе инфраструктурных. Сформированные группы включали большее (СНГ) или меньшее количество стран (ЕЭС, Союзное государство Беларуси и России, ГУАМ) или выходили за пределы региона (ШОС).

СНГ представляет собой огромный экономический, политический и социальный потенциал, основанный на нескольких факторах: огромная территория с самой большой по площади страной - Россией, огромные запасы природных ресурсов, значительный процент населения мира. Пространство СНГ стало зоной интереса для многих участников международных отношений, включая страны - Россия, США, Турция, Иран, Китай, группы и организации - ЕС, НАТО и транснациональные корпорации - ВР, Лукойл, Газпром, Shell. Эти субъекты часто имели противоречивые цели в политической, военной и экономической сферах, разные для отдельных стран СНГ. Интеграция в рамках СНГ служит интересам России,

укрепляет потенциал страны, уравнивает влияние ЕС и влияние России в регионе.

Евразийский экономический союз – это новое качество и наиболее комплексная форма экономической интеграции постсоветских государств, охватывающая пять стран: Россию, Беларусь, Казахстан, Армению и Киргизию. Для России он остается важным инструментом политического влияния на другие государства-члены и реализации политических целей России по отношению к другим постсоветским странам и зарубежным партнерам. Однако ЕЭС активно сотрудничает с третьими странами. Это находит свое отражение в подписании соглашений о свободной торговле и соглашений о торгово-экономическом сотрудничестве со странами, не входящими в группу.

В Союзное государство Беларуси и России входят две страны с существенно различающимся социально-экономическим потенциалом. Экономические диспропорции указывают на то, что на сотрудничество между странами в основном влияли политические и геополитические предпосылки. Для России отношения с Беларусью были ответом на геополитические проекты Запада в отношении Центральной и Восточной Европы. Целью России было создание буферной зоны от Балтийского до Черного морей. Для Беларуси Россия была естественным направлением интеграции, особенно из-за её зависимости от природных ресурсов. Кроме того, плановая экономика Беларуси нуждалась во внешних источниках финансовой помощи. Эта страна, благодаря тесному сотрудничеству с Россией, задала тон реинтеграции на постсоветском пространстве, за которым должны были последовать и другие страны бывшего СССР.

Организация за демократию и развитие ГУАМ это объединение четырех стран, а именно Грузии, Украины, Азербайджана и Молдовы, при поддержке США и Европейского Союза, стремящихся укрепить свою политическую независимость от России. Важность стран ГУАМ в мировой экономике в основном обусловлена их

стратегическим положением. Аналогичный уровень экономического развития стран ГУАМ может стать предпосылкой для укрепления экономического сотрудничества.

ШОС – это организация, альтернативная США и их союзникам в международных отношениях. Она становится все более важным глобальным игроком, с огромным политическим и экономическим потенциалом. Источниками создания ШОС были, с одной стороны, растущее значение и международная экономическая экспансия Китая, а с другой – возрождение России как евразийской державы.

Появление интеграционных группировок после распада СССР давало основания для активизации торгового сотрудничества между странами, но не всегда приводило к реальному увеличению взаимной торговли. Доля отдельных стран бывшего СССР во взаимном товарообороте также является результатом интенсивности торговых связей с другими странами. Для некоторых экономик (Россия и Украина) основными торговыми партнерами являются страны ЕС, Китай и США. С другой стороны, для отдельных стран другие члены СНГ остаются основными торговыми партнерами.

BIBLIOGRAFIA

- Andrusieczko P., *Perspektywy alternatywnych organizacji regionalnych na przykładzie GUAM*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Aris S., *Shanghai Cooperation Organization*, International Peace Institute, December 2013, https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/publications/ipi_e_pub_shanghai_cooperation.pdf [dostęp: 15.09.2020].
- Bailes A.J.K., Dunay P., Guang P., Troitskiy M., *The Shanghai Cooperation Organization*, SIPRI Policy Paper nr 17, Stockholm 2007, <https://www.sipri.org/publications/2007/sipri-policy-papers/shanghai-cooperation-organization> [dostęp: 15.09.2020].
- Bajor P., *Demagogia czy realny problem? Krym jako potencjalny czynnik destabilizacji bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Białoruś w pogoni za Europą*, Fundacja Batorego, Warszawa 2004.
- BP Statistical Review of World Energy*, June 2020, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> [dostęp: 24.09.2020].
- Całus K., *Państwo niedokończone. 25 lat mołdawskiej niepodległości*, Prace OSW nr 59, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_59_pl_25_lat_moldawskiej_net.pdf [dostęp: 24.04.2020].
- Całus K., *Rosyjski kredyt zagrożeniem dla Mołdawii*, ANALIZY OSW, 2020-04-28, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-04-28/rosyjski-kredyt-zagrozeniem-dla-moldawii> [dostęp 30.04.2021].

- Charter of the Shanghai Cooperation Organization*, Shanghai Cooperation Organization, www.sectso.org/EN123/show.asp?id=69 [dostęp: 15.02.2021].
- China Statistical Yearbook 2003*, http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/yearlydata/yearbook2003_e.pdf [dostęp: 02.02.2021].
- Cross-border Infrastructure*, Asia Regional Integration Center, <https://aric.adb.org/initiative/transport-corridor-europe-caucasus-asia> [dostęp: 13.04.2021].
- Czachar R., *Polityka Republiki Białoruś wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Czerewacz K., *Processes of regional integration in central and Western Asia*, [w:] *Business Interaction in a Global Economy*, M. Kozłowski, A. Kacprzyk (eds.), Congress of Political Economists Press, Wilkes-Beijing, 2006.
- Czerewacz-Filipowicz K., *Regionalizm i regionalizacja w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Wpływ EAUG na integrację handlową państw członkowskich z gospodarką światową*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2016.
- Czerewacz-Filipowicz K., Konopelko A., *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States. Economic and Political Factors*, Springer, Cham 2017.
- Damoc A., *The Eurasian Economic Union: Outlooks on the Development of Relations with the European Union*, „Economica” 2015, nr 4.
- Decision Shanghai Cooperation Organization Council of Heads of Government (Prime Ministers)*, <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=6893> [dostęp: 15.02.2021].
- Diamond L., *Can the Whole World Become Democratic? Democracy, Development, and International Policies*, Center for the Study of Democracy, University of California, 2003, https://homepage.univie.ac.at/vedran.dzihic/diamond_2004.pdf [dostęp: 10.03.2021].
- Diec J., *Geostrategiczny wybór Rosji. U zarania trzeciego tysiąclecia*, t. 1: *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Domańska M., *Kryzys w Rosji. Degradacja modelu zarządzania gospodarką*, Prace OSW 2017, nr 61, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_61_pl_kryzys-w-rozji_net.pdf [dostęp: 21.02.2019].

- Domańska M., *Perspektywy modernizacji w świetle założeń polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Bariery modernizacji Rosji*, S. Bieleń, A. Skrzypek (red.), Wydawnictwo UW, Warszawa 2014.
- Domańska M., *Uwarunkowania procesów integracyjnych i dezintegracyjnych na obszarze poradzieckim*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Falkowski M., *Gruziński dryf. Kryzys gruzińskiej drogi na Zachód*, Punkt Widzenia nr 57, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2006, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/pw_57_pl_gruzinski_dryf_net.pdf [dostęp: 12.04.2020].
- Fiedorczuk M., *Ewolucja systemu gospodarczego Rosji: uwarunkowania, etapy i perspektywy zmian*, „Annales. Ethics in Economic Life” 2019, t. 22, nr 2.
- Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation*, Center for Security Studies, Zurich, May 2018, <https://www.research-collection.ethz.ch/bitstreamhandle/20.500.11850/314633/Maduz-080618-ShanghaiCooperation.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 15.03.2021].
- Gafarowski D., *Wybrane problemy międzynarodowej integracji gospodarczej na obszarze postradzieckim w latach 1991–2010. Perspektywa rosyjska*, „Politeja” 2013, nr 4 (26).
- GDP (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> [dostęp: 02.03.2021].
- GDP per capita (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> [dostęp: 02.02.2021].
- Georgica J.P., *Białoruś – między Polską a Rosją – konflikt czy dialog?*, [w:] *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie, Warszawa 2012.
- Górecki W., *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, Prace OSW nr 48, Warszawa 2014, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_48_pl_coraz-dalej-od-moskwyi_net.pdf [dostęp: 02.02.2021].
- Górecki W., *Górski Karabach: Kreml dyscyplinuje Baku i Erywań*, Analizy OSW, 2021-01-12, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-12/gorski-karabach-kreml-dyscyplinuje-baku-i-erywan> [dostęp: 30.04.2021].
- IMF Data, *Direction of Trade Statistics (DOTS)*, <https://data.imf.org/?k=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85> [dostęp: 18.08.2021].

- IMF, *World Economic Outlook Database October 2020* <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending> [dostęp: 13.01.2021].
- IMF, *World Economic Outlook Database*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> [dostęp: 24.09.2020].
- IMF, *World Economic Outlook Database*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/10/weodata/index.aspx>, [dostęp: 25.05.2021].
- Jarosiewicz A., Fischer E., *Eurazjatycka Unia Gospodarcza – więcej polityki, mniej gospodarki*, Komentarze OSW nr 157, 20.01.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-01-20/eurazjatycka-unia-gospodarcza-wiecej-polityki-mniej-gospodarki> [dostęp: 15.01.2021].
- Jarosiewicz A., Strachota K., *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, Prace OSW nr 45, Warszawa 2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_45_cina_a_asia_pl-net.pdf [dostęp: 02.02.2021].
- Kakareko K., *Integracja gospodarcza w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w obliczu sankcji wobec Rosji*, [w:] *Przemiany polityczno-społeczne w przestrzeni poradzieckiej*, red. nauk. S. Gardocki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Kapuśniak T., *Ukraina na geopolitycznej szachownicy Europy Wschodniej*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Kardaś S., Kłysiński K., *Historia bez zakończenia. Nowa odłona rosyjsko-białoruskiego sporu energetycznego*, Komentarze OSW nr 242, 17.05.2017, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_242.pdf [dostęp: 05.02.2021].
- Kembayev Z., *Implementing the Silk Road Economic Belt: from the Shanghai Cooperation Organization to the Silk Road Union?*, „Asia Europe Journal” 2018, t. 16.
- Khanna P., *Przyszłość należy do Azji. Globalny porządek w XXI stuleciu*, Wektory, Wrocław 2020.
- Kłaczyński R., *Strategia polityczna Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy i Białorusi od 1990 do kwietnia 2014*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- Kłysiński K., *(Nie)realna neutralność. Próby redefinicji białoruskiej polityki zagranicznej*, Komentarze OSW nr 276, 28.06.2018, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-07-02/nie-realna-neutralnosc-proby-redefinicji-bialoruskiej-polityki> [dostęp: 17.02.2021].

- Kłysiński K., *Nieuchronność reform? Gospodarka Białorusi wobec redukcji rosyjskich subsydiów*, Komentarze OSW nr 296, 06.03.2019, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-03-07/nieuchronnosc-reform-gospodarka-bialorusi-wobec-redukcji> [dostęp: 17.02.2021].
- Kłysiński K., Kardaś S., *Próba nowego otwarcia we współpracy energetycznej Białorusi z Rosją*, Analizy OSW, 25.02.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-25/proba-nowego-otwarcia-we-wspolpracy-energetycznej-bialorusi-z-rosja> [dostęp: 20.03.2021].
- Konończuk W., *Fiasko integracji. WNP i inne organizacje międzynarodowe na obszarze poradzieckim 1991-2006*, Prace OSW, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2007, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_26_0.pdf [dostęp: 15.02.2020].
- Konończuk W., *Trudny „sojusznik”. Białoruś w polityce Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Prace OSW, Warszawa 2008, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_28_0.pdf [dostęp: 24.02.2021].
- Kuryłowicz M., *Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2014.
- Kuźlewska E., *Porównanie pozycji ustrojowej prezydenta Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś*, „Studia Politologiczne” 2014, t. 33.
- Land area (sq. km)*, The World Bank Data, <https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?view=chart> [dostęp: 24.09.2020].
- Legucka A., *System bezpieczeństwa na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Matuszak S., *Ukraina: antyrosyjski zwrot Zełenskiego?*, Analizy OSW, 2021-02-24, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-02-24/ukraina-antyrosyjski-zwrot-zelenskiego> [dostęp: 30.03.2021].
- Mazur R., *GU(U)AM – od deklaracji po rzeczywistość*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, XLVIII.
- Mazur R., *Wspólnota Niepodległych Państw – integracja czy dezintegracja*, „Wschodnioznawstwo” 2007, nr 1.
- Michur-Ziemba M., *Cele i zasady funkcjonowania Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2007, nr 1.
- Mienkiszak M., *Doktryna Putina. Tworzenie koncepcyjnych podstaw rosyjskiej dominacji na obszarze postradzieckim*, Komentarze OSW, 27.03.2014, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_131.pdf [dostęp: 15.03.2020].

- Mienkiszak M., *Wielka Europa. Putinowska wizja (dez)integracji europejskiej*, Prace OSW nr 46, Warszawa 2013, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/wielka_europa_net.pdf [dostęp: 20.07.2020].
- Mik C., *Fenomenologia regionalnej integracji państw. Studium prawa międzynarodowego*, t. 1: *Teoria i praktyka regionalnej integracji państw*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019.
- Military expenditure (current USD)*, https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?most_recent_value_desc=true [dostęp: 02.02.2021].
- Młynarski T., *Implikacje rozpadu ZSRR dla geopolityki surowcowej Rosji i byłych republik radzieckich w basenie Morza Kaspijskiego*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, M. Smoleń, M. Łubina (red.), Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ, Kraków 2011.
- Moraczewska A., *Etiologia nieskutecznej integracji gospodarczej na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Nashiraliyev Y., *Economic integration in the Commonwealth of Independent States. Perspectives, Problems, Solutions*, Massey University, Albany 2009.
- Nizioł-Celewicz M., *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Federacja Rosyjska w stosunkach międzynarodowych*, A. Czarnocki, I. Topolski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Olędzki J., *Mocarstwo z panazjatyckiej mozaiki. Geneza i ewolucja Szanghajskiej Organizacji Współpracy*, Wydawnictwo Asian Century/Instytut Boyma, Warszawa 2019.
- Piekutowska A., Fiedorczyk M., *Immigration from the CIS countries to Russia in the context of the economic crisis in the Russian Federation*, „Oeconomia Copernicana” 2018, nr 9 (4).
- Potulski J., *Spółeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2008.
- Rogoża J., Chawryło K., Źochowski P., *Przyjaciół w potrzebie. Rosja wobec protestów na Białorusi*, Komentarze OSW, 2020-08-20, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-08-20/przyjaciol-w-potrzebie-rosja-wobec-protestow-na-bialorusi> [dostęp: 17.02.2021].
- Ronek G., *Polityka zagraniczna Unii Europejskiej wobec Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja*

- *bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Rychłowski B., *Rosja i WNP – między przeszłością a przyszłością*, PISM, Warszawa 1993.
- Shanghai Cooperation Organization Enters Period of Stagnation*, Eurasia Daily Monitor Volume: 17 Issue 135, <https://jamestown.org/program/shanghai-cooperation-organization-enters-period-of-stagnation/> [dostęp: 12.03.2021].
- Słowikowski M., *Ewolucja polityki Federacji Rosyjskiej wobec Białorusi w kontekście wysiłków integracyjnych w ramach Państwa Związkowego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2019, t. 72, nr 4.
- Sobczak J., *Białoruś w polityce wschodniej Unii Europejskiej*, [w:] *Rosja, Ukraina, Białoruś. Wybrane dylematy rozwoju*, S. Gardocki (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2013.
- Świder K., *Rosyjska świadomość geopolityczna a Ukraina i Białoruś (po rozpadzie Związku Radzieckiego)*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2015.
- Świder K., *Uwarunkowania trwałości obecnego systemu władzy w Rosji*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 4.
- The Observatory of Economic Complexity, *Russia*, <https://oec.world/en/profile/country/rus> [dostęp: 02.02.2021].
- The Shanghai Cooperation Organisation*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/564368/EPRS_BRI\(2015\)564368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/564368/EPRS_BRI(2015)564368_EN.pdf) [dostęp: 02.02.2021].
- The Shanghai Cooperation Organization*, <http://eng.sectsco.org/> [dostęp: 15.09.2020].
- The World Bank Data*, <https://data.worldbank.org/region/world?view=chart> [dostęp: 02.02.2021].
- Trade Map, Trade statistics for international business development*, https://www.trademap.org/tradestat/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1|860|||TOTAL [dostęp: 02.02.2021].
- Tulak G., *Rola i znaczenie Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne” nr 22 (3/2018).
- UN, DESA, *International migrant stock 2019*, <https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp> [dostęp: 08.02.2021].

- UNCTAD, *World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic*, UN, Geneva 2020, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf [dostęp: 13.01.2021].
- Vinokurov E., *Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results*, „Russian Journal of Economics” 2017, nr 3.
- Visvizi A., *Wspólnota Niepodległych Państw jako wspólnota bezpieczeństwa (security community): próba usystematyzowania problemu badawczego*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Wierzbowska-Miazga A., *Republika Białoruś czy republika białoruska?*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Prace OSW, Warszawa 2001, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_3_0.pdf [dostęp: 05.02.2021].
- Wierzbowska-Miazga A., *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Punkt Widzenia 2013, nr 34, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2013-05-06/wsparcie-droga-do-podporzadkowania-rosja-wobec-bialorusi> [dostęp: 20.03.2021].
- Wilk A., *Rosyjska armia białoruska. Praktyczne aspekty integracji wojskowej Białorusi i Rosji*, Raport OSW, marzec 2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/raport-osw/2021-03-03/rosyjska-armia-bialoruska> [dostęp: 17.02.2021].
- Wiśniewska I., *Podpisanie umowy o strefie wolnego handlu w ramach WNP*, Analizy Ośrodka Studiów Wschodnich, 26 października 2011 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-10-26/podpisanie-umowy-o-strefie-wolnego-handlu-w-ramach-wnp> [dostęp: 25.05.2020].
- Wiśniewska I., *Unia celna – polityczny projekt Rosji*, Analizy OSW, 2010-07-07, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-07/unia-celna-polityczny-projekt-rosji> [dostęp: 06.11.2020].
- Włodkowska-Bagan A., *Efektywność integracji na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Wspólnota Niepodległych Państw: frągmegracja – bezpieczeństwo – konflikty etniczne*, t. 1, T. Kapuśniak (red.), Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Włodkowska-Bagan A., *Wybrane problemy rywalizacji na obszarze poradzieckim*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 2: *Wspólnota Niepodległych Państw*, M. Smoleń, M. Lubina (red.), Wydawnictwo UJ, Kraków 2011.

- Wnorowski H., *The Problem of Choosing Development Paths*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric”, 2019, nr 59 (72), DOI: 10.2478/slgr-2019-0039.
- World Bank, *World Development Indicators*, <https://data.worldbank.org/country> [dostęp: 08.02.2019; 13.01.2021].
- WTO, *RTAs in force*, <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx> [dostęp: 02.06.2021]
- WTO, *World Trade Statistical Review 2019*, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm [dostęp: 24.09.2020].
- Żakowska M., *Powrót i potop. Migracje i polityka migracyjna Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Migracje. Ujęcie interdyscyplinarne*, T. Domański (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.
- Алма-атинская декларация*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].
- Андреев А.В., *Особенности взаимной торговли России со странами Содружества Независимых Государств*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2010, nr 7.
- Андреев А.В., *Развитие внешней торговли стран Содружества Независимых Государств: итоги 2010 г.*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2011, nr 10.
- Бахтуридзе З.З., Лагутина М.Л., *Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ как модель политической интеграции на постсоветском пространстве*, „Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки” 2015, nr 2 (220).
- Воловик Н.П., *Анализ торгово-экономических отношений Российской Федерации со странами Содружества Независимых Государств*, „Управленческое консультирование” 2015, nr 5.
- Высший Государственный Совет Союзного государства*, <https://soyuz.by/vyshniy-gosudarstvennyy-sovet-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 15.10.2020].
- Государства-участники*, <https://eabr.org/about/states-participants> [dostęp: 09.06.2021].
- ГУАМ и Япония*, <https://guam-organization.org/guam-i-yaponiya> [dostęp: 26.04.2021].

- ГУАМ: *История и институциональное становление*, <https://guamorganization.org/guam-organizatsiya-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitiye-istoriya-i-institutsionalnoe-stanovlenie> [dostęp: 05.02. 2021].
- Деловой совет ГУАМ*, <https://guam-organization.org/delovoj-sovet-guam> [dostęp: 01.02.2021].
- Договор о создании Союзного государства*, <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 06.12.2020].
- Договор об Евразийском экономическом союзе*, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].
- Дудко Д.Г., *Российская Федерация и Республика Беларусь: непростые отношения в газовой сфере*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2008, nr 11.
- Евразийская экономическая комиссия, *Эксперты обсудили последствия пандемии COVID-19 для устойчивого развития в ЕАЭС*, <https://eec.eaeunion.org/news/eksperty-obsudili-posledstviya-pandemii-covid-19-dlya-ustojchivogo-razvitiya-v-eaes/> [dostęp: 25.08.2021].
- Евразийская экономическая комиссия, *5 лет Евразийскому экономическому союзу*, 2019, <http://www.eurasiancommission.org/ru/Pages/library.aspx> [dostęp: 20.04.2021].
- Евразийская экономическая комиссия*, <http://eec.eaeunion.org/ru/Pages/structure.aspx> [dostęp: 19.01.2021].
- Евразийский банк развития, *Евразийский экономический союз*, Санкт-Петербург 2017.
- Евразийский банк развития, *Количественный анализ евразийской интеграции: проекты Центра интеграционных исследований ЕАБР*, Центр интеграционных исследований ЕАБР 2018, https://eabr.org/upload/iblock/83b/EDB_Centre_Presentation_Eurasian_Economic_Integration_RUS_01-06-2018.pdf [dostęp: 02.06.2021].
- Евразийский экономический союз, *Правовой портал, Международные договоры с третьими странами*, <https://docs.eaeunion.org/ru-ru/Pages/AllDocuments.aspx#> [dostęp: 02.06.2021].
- Евразийский экономический союз, Хронология развития*, <http://www.eaeunion.org/#about-history> [dostęp 25.10.2020].
- История становления и развития Союзного государства*, <https://soyuz.by/dokumenty-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 09.10.2020].
- История Суда*, <http://sudsng.org/about/history> [dostęp: 10.04.2020].

- Компетенция Экономического Суда СНГ* <http://sudsng.org/competence/sng/> [dostęp: 10.04.2020].
- Концепция развития транспортного коридора ГУАМ*, <https://guam-organization.org/kontseptsiya-razvitiya-transportnogo-koridora-guam> [dostęp: 05.04.2021].
- Международное сотрудничество*, <https://guam-organization.org> [dostęp: 27.04.2021].
- Межпарламентская Ассамблея государств — участников Содружества Независимых Государств*, <https://iacis.ru/about/index.php> [dostęp: 10.04.2020].
- Национальный статистический комитет Республики Беларусь, *Основные показатели внешней торговли*, <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye> [dostęp: 23.05.2021].
- Николаева И.Ю., *Евразийский экономический союз как двигатель развития экономики России*, „Международный научно-исследовательский журнал” 2016, nr 12 (54), cz. 5.
- О ГУАМ*, <https://guam-organization.org/o-guam-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie/> [dostęp: 01.02.2021].
- О Содружестве Независимых Государств*, <http://www.cis.minsk.by/page/174> [dostęp: 22.12.2019].
- Об Исполнительном комитете СНГ*, <http://www.cis.minsk.by/page/28> [dostęp: 09.04.2020].
- Организационная структура ГУАМ*, <https://guam-organization.org/organizatsionnaya-struktura-guam/> [dostęp: 01.02.2021].
- Органы СНГ. Комиссия по экономическим вопросам при Экономическом совете*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=7> [dostęp: 10.04.2020].
- Органы СНГ. Совет глав государств*, <http://cis.minsk.by/page/19301> [dostęp: 09.04.2020].
- Органы СНГ. Совет глав правительств*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=3> [dostęp: 09.04.2020].
- Органы СНГ. Совет министров иностранных дел*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=5> [dostęp: 09.04.2020].
- Органы СНГ. Совет постоянных полномочных представителей*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=6> [dostęp: 10.04.2020].

- Органы СНГ. Экономический совет*, <http://cis.minsk.by/category/body?id=4> [dostęp: 09.04.2020].
- Послание Федеральному Собранию Российской Федерации*, 22 апреля 2005 года, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931> [dostęp: 19.03.2020].
- Постоянный Комитет Союзного государства*, <https://soyuz.by/postoyan-nyu-komitet-soyuznogo-gosudarstva>, <https://soyuz.by/funkcii> [dostęp: 15.10.2020].
- Приложение No. 1 к Договору о Евразийском экономическом союзе. Положение о Евразийской экономической комиссии*, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].
- Приложение No. 2 к Договору о Евразийском экономическом союзе. Статут Суда Евразийского экономического союза*, http://www.eaeunion.org/upload/iblock/729/2014_2.pdf [dostęp: 19.01.2021].
- Протокол о намерениях между таможенными администрациями государств-членов ГУУАМ о взаимном признании Уполномоченных Экономических Операторов*, <https://guam-organization.org/protokol-o-namerenijah-mezhdu-tamozhennymi-administracijami-gosudarstv-chlenov-guam/> [dostęp: 13.04.2021].
- Решение Глав государств-участников ГУУАМ о статусе наблюдателей в деятельности ГУУАМ*, <https://guam-organization.org/reshenie-glav-gosudarstv-uchastnikov-guam-o-statuse-nablyudatelej-v-deyatelnosti-guam/> [dostęp: 30.03.2021].
- Русакович А.В., *Центрально-азиатское экономическое сообщество: история развития*, «Интеграционные процессы на постсоветском пространстве» Лекция 8, 2014, fir.bsu.by/dcs/rusakovich [dostęp: 29.11.2020].
- Совет Министров Союзного государства*, <https://soyuz.by/sovet-ministrov-soyuznogo-gosudarstva> [dostęp: 15.10.2020].
- Соглашение о создании зоны свободной торговли между государствами-участниками ГУУАМ*, <https://guam-organization.org/soglashenie-o-sozdanii-zony-svobodnoj-torgovli-mezhdu-gosudarstvami-uchastnikami-guam/> [dostęp: 01.04.2021].
- Соглашение о создании Содружества Независимых Государств*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].
- Сферы сотрудничества*, <http://www.cis.minsk.by/cooperation> [dostęp: 09.04.2020].

- Турарбекова Р., Семак Е., Довгань Е., *Евразийский экономический союз: интеграция между идеальным и реальным*, Экспертный доклад, Минск, октябрь 2017, https://minskdialogue.by/Uploads/Files/research/reports/pdf/EAEU_report.pdf [dostęp: 20.03.2021].
- Устав Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ*, <https://guam-organization.org/ustav-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie-guam> [dostęp: 31.01.2021].
- Устав Содружества Независимых Государств*, Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> [dostęp: 22.12.2019].
- Федеральная служба государственной статистики (Росстат), *Внешняя торговля Российской Федерации со странами СНГ*, <https://gks.ru/folder/11193> [dostęp: 21.02.2020].
- Федеральная служба государственной статистики (Росстат), *Российский статистический ежегодник 2019*, https://gks.ru/storage/mediabank/Ejegodnik_2019.pdf [dostęp: 21.02.2020].
- Федеральная служба государственной статистики, *Демографический ежегодник России 2019*, https://rosstat.gov.ru/bgd/regl/B19_16/Main.htm [dostęp: 08.09.2020].
- Федеральная служба государственной статистики, *Экспорт и импорт Российской Федерации*, <https://rosstat.gov.ru/folder/11193> [dostęp: 23.05.2021].
- Хейфец Б.А., *Евразийский экономический союз – время для модернизации, „Контуры глобальных трансформаций” 2019*, t. 12, nr 2.
- Центральный банк Российской Федерации, *Внешняя торговля Российской Федерации товарами (по методологии платежного баланса)*, http://cbr.ru/statistics/macro_itm/svs [dostęp: 21.02.2020].
- Чернышев С.В., *Интеграционная перспектива СНГ: осознанная необходимость*, „Российский внешнеэкономический вестник” 2010, nr 6.
- Чуфрин Г., *Евразийский экономический союз – первые результаты и перспективы*, „Проблемы постсоветской интеграции” 2016, nr 1.

WYKAZ RYSUNKÓW

<i>Rysunek 1.</i> Nakładanie się członkostwa w różnych formatach współpracy regionalnej na obszarze byłego ZSRR i w Azji	43
<i>Rysunek 2.</i> Dynamika wzrostu gospodarczego Białorusi i Rosji w latach 1993–2019 (w %, w porównaniu z rokiem poprzednim)	45
<i>Rysunek 3.</i> Dynamika zmian PKB w gospodarkach Armenii, Azerbejdżanu i Mołdawii w latach 1993–2019 (w %, wobec okresu poprzedniego).....	46
<i>Rysunek 4.</i> Dynamika zmian PKB w gospodarkach Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu w latach 1993–2019 (w %, wobec okresu poprzedniego)	47
<i>Rysunek 5.</i> Struktura organizacyjna Wspólnoty Niepodległych Państw	52
<i>Rysunek 6.</i> Wartość obrotów handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w mld USD)	65
<i>Rysunek 7.</i> Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w mld USD)	67
<i>Rysunek 8.</i> Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów WNP w latach 1992–2019 (w %)	68
<i>Rysunek 9.</i> Wartość obrotów handlowych Rosji z krajami WNP w latach 1994–2019 (w mld USD, w cenach bieżących, w %)	71
<i>Rysunek 10.</i> Populacja WNP, wybranych krajów, UE i świata w 2018 oraz prognoza na 2024 r. (w mln osób)	78
<i>Rysunek 11.</i> PKB WNP, wybranych krajów, UE i świata w 2019 r. (w cenach bieżących, mld USD)	79
<i>Rysunek 12.</i> Struktura organizacyjna Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej	101
<i>Rysunek 13.</i> Wartość obrotów handlowych krajów EaUG w latach 2000–2019 (w mld USD)	105

<i>Rysunek 14.</i> Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów EaUG w latach 2000–2019 (w mld USD)	106
<i>Rysunek 15.</i> Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów EaUG w latach 2000–2019 (w %)	107
<i>Rysunek 16.</i> Struktura organizacyjna Państwa Związkowego Białorusi i Rosji i	123
<i>Rysunek 17.</i> Udział Rosji w wymianie handlowej Białorusi w latach 1995–2020 (w %)	127
<i>Rysunek 18.</i> Udział Białorusi w wymianie handlowej Rosji w latach 1995–2018 (w %)	128
<i>Rysunek 19.</i> Struktura organizacyjna Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju GUAM	140
<i>Rysunek 20.</i> Wartość intraregionalnych obrotów handlowych krajów GUAM w latach 2003–2019 (w mln USD)	148
<i>Rysunek 21.</i> Udział handlu intraregionalnego w łącznych obrotach handlowych krajów GUAM w latach 2003–2019 (w %)	149
<i>Rysunek 22.</i> Trasy korytarza TRACECA i pociągu „Wiking”	151
<i>Rysunek 23.</i> Członkowie, obserwatorzy i kraje współpracujące z SOW	167
<i>Rysunek 24.</i> Struktura organizacyjna SOW	171

WYKAZ TABEL

<i>Tabela 1.</i> Wybrane wskaźniki ekonomiczne i społeczne krajów WNP w 2019 r.	44
<i>Tabela 2.</i> Wartość eksportu i importu krajów WNP w 2019 r. i udział poszczególnych krajów w obrotach handlowych WNP (w mld USD, %)	66
<i>Tabela 3.</i> Znaczenie handlu intraregionalnego oraz bilans handlu z innymi krajami członkowskimi dla poszczególnych krajów WNP w 2019 r. (w mld USD, %)	69
<i>Tabela 4.</i> Udział w udokumentowanych rezerwach oraz rozmiary wydobywania ropy naftowej i gazu ziemnego krajów WNP w 2019 r.	81
<i>Tabela 5.</i> Chronologia integracji euroazjatyckiej i udział krajów	95
<i>Tabela 7.</i> Wybrane wskaźniki dotyczące handlu zagranicznego krajów Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w 2018 r.	98
<i>Tabela 6.</i> Wybrane wskaźniki ekonomiczne i społeczne krajów EaUG w 2019 r.	98
<i>Tabela 8.</i> Umowy o wolnym handlu towarami i usługami zawarte przez EaUG	99
<i>Tabela 9.</i> Struktura walutowa płatności we wzajemnym handlu towarami i usługami krajów EaUG w latach 2013–2017 (w %).....	108
<i>Tabela 10.</i> Migracje między Rosją a krajami EaUG w latach 2012–2018 (w tys. osób, %)	110
<i>Tabela 11.</i> Wybrane wskaźniki ekonomiczne i społeczne krajów GUAM w 2019 r.	143
<i>Tabela 12.</i> Wybrane wskaźniki handlu zagranicznego krajów GUAM w 2018 r.	145
<i>Tabela 13.</i> Znaczenie handlu intraregionalnego dla poszczególnych krajów GUAM w 2019 r. (w %).....	149

<i>Tabela 14.</i> Wybrane dokumenty SOW określające treść i zakres współpracy	164
<i>Tabela 15.</i> Członkowie, obserwatorzy i partnerzy dialogu SOW	168
<i>Tabela 16.</i> Współpraca SOW z międzynarodowymi instytucjami i organizacjami	169
<i>Tabela 17.</i> Potencjał społeczno-gospodarczy i militarny SOW w 2019 r.	173
<i>Tabela 18.</i> Wymiana handlowa Chin z pozostałymi krajami SOW (w mld USD)	175
<i>Tabela 19.</i> Wymiana handlowa Rosji z pozostałymi krajami SOW (w mld USD)	176

